

Т.Тұрлығұл, Қ.Адамбосынов, М.Райымбекова

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ

ӘДІСТЕМЕЛІК НҮСҚАУ

Жалпы білім беретін мектептің
жаратылыстану-математика бағытындағы
11-сынып мұғалімдеріне арналған құрал

Екінші басылым

*Қазақстан Республикасының
Білім және ғылым министрлігі бекіткен*

Алматы «Мектеп» 2011

УДК 373(072)
ББК 74.263.3
Т86

Тұрлығұл Т., т. б.

Т86 Қазақстан тарихы: Өдістемелік нұсқау: Жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытындағы 11-сынып мұғалімдеріне арналған құрал / Т. Тұрлығұл, Қ. Адамбосынов, М. Райымбекова. 2-бас.— Алматы: Мектеп, 2011. —112 б.

ISBN 978—601—293—406—9

Т 4306010600—057 95(2) — 11
404(05)—11

УДК 373(072)
ББК 74.263.3

© Тұрлығұл Т., Адамбосынов Қ.,
Райымбекова М., 2007

© Көркем безендірілуі:
«Мектеп» баспасы, 2011

Барлық құқықтары қорғалған

Басылымның мүліктік
құқықтары «Мектеп» баспасына
тиесілі

ISBN 978—601—293—406—9

КІРІСПЕ

Қазақстан тарихының аса маңызды кезеңдері мен ғылыми мәселелеріне — қазақ халқының қалыптасуы, Қазақ хандығының құрылуы, Қазақстанның Ресей империясының қол астына еріксіз кіруі, Қазақстан халықтарының этнографиясы, қазақ диаспорасының тарихы, сондай-ақ тәуелсіз Қазақстан Республикасы құрылғаннан бергі уақыт ішіндегі даму кезеңдері жатады.

11-сыныптың жаратылыстану-математика бағытына арналған бұл оқулыққа 34 сағат бөлінген. Пәннің білімдік маңызы халқымыздың 400 жылға созылған азаттық, тәуелсіздік жолындағы ұлт-азаттық күресін, осы күрестер салдарынан қазақ диаспорасының пайда болып қалыптаса бастағанын, төрт ғасырға созылған күрестің кезеңдік оқиғаларын, сондай-ақ олардың рухтандырушы, жігерлендіруші рөлі туралы жан-жақты баяндайды. Осы күрестің нәтижесінде қол жеткізген тәуелсіздіктің тамаша өзгерістерімен таныстырады.

Пәннің тәрбиелік маңызы — туған елінің, оның халықтарының, өз ұлтының бақытты болашағы үшін бар күш-жігерін, білімін аямаған, өзінің жеке мүддесінен халық, ұлт мүддесін жоғары қойған халқымыздың біртуар қаһарман ұл-қыздарының өмірі мен тарихи қызметі оқушылардың көз алдынан өтеді. Осының бәрі оқушыларды отаншылдыққа, жоғары адамгершілікке тәрбиелейді.

КУРСТЫ ОҚЫТУДЫҢ ҒЫЛЫМИ- ӘДІСТЕМЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Құрметті ұстаздар! Осы тақырыптың кіріспесі ретінде, алдымен, сіздердің назарларыңызды төмендегі жағдайларға аударамыз.

Мектепте оқытылатын қай пәннің болса да оқыту процесі оны оқытудың теориясы мен әдістемесіне сүйенетіні белгілі. Орта мектеп үшін мұғалімдер даярлайтын жоғары оқу орындарының факультеттерінде «Оқыту теориясы мен әдістемесі» деп аталатын ғылыми-педагогикалық пән бар. Оның мазмұны мен құрылымы өзінің негізін дидактикадан — оқыту теориясынан алады. Қоғамда өзгерістер болып, білім беру саласында реформалар қабылданып жатса да жеке пәндерді оқыту әдістемесі, негізінен, өзінің дәстүрлі мазмұны мен құрылымын сақтап келеді. Бұған сыныптық-сабақтық жүйе мысал бола алады.

Бұл жүйенің дүниежүзілік білім беру саласына жаппай енгеніне үш жарым ғасырдан астам уақыт болды. Әйтсе де осы жүйені одан әрі жетілдіруге бағытталған жаңалықтар, бастамалар, ұсыныстар тәжірибеге енгенімен, сыныптық-сабақтық жүйе сақталып отыр. Қазіргі кезеңде көп айтылып жүрген жаңа педагогикалық технологиялар мен ақпараттық технологиялар да дәстүрлі жүйені түбегейлі өзгерткен жоқ. Оларда сол жаңа оқыту формалары, әдіс-тәсілдері де дәстүрлі сыныптық-сабақтық жүйеде қолданылады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, «Қазақстан тарихын оқытудың теориясы мен әдістемесінің» төмендегі мәселелерін шығармашылықпен жүзеге асыру осы курсты оқыту барысында мұғалімдерге нақты көмек болады деп есептейміз.

Курстың әдіснамалық мәселелері. Әдіснамалық тұрғыдан қарағанда, ақиқаттық жөнімен шешіліп болмаған, өзінің лайықты бағасын әлі ала алмаған, жете зерттелмеген мәселелер баршылық. Олардың қатарына ұлт-азаттық қозғалыстар тарихын, 1929—1931 жылдардағы қазақ шаруаларының қозғалысын, 1940—1989 жылдар аралығында болған бас көтерулердің тарихын жатқызуға болады.

Қазақ диаспорасының тарихы, XX ғасыр басындағы саяси партиялар мен ағымдар, XX ғасырдың 30-жылдарындағы қуғын-сүргін, XIX—XX ғасырлардағы Қазақстандағы

этнодемографиялық ахуал, Тәуелсіз Қазақстанның алғашқы жылдарында орын алған әлеуметтік-экономикалық, мәдениет саласындағы қиындықтар мен келеңсіздіктер, ХХ ғасырдағы Қазақстан тарихын кезеңдерге бөлу мәселелерінің бәрі де әдіснамалық тұрғыда дұрыс түсіндіруді, оқиғалар мен құбылыстардың себептерін, олардың арасындағы байланыстары мен нәтижелерін немесе салдарын ашып көрсетуді қажет етеді. Ол үшін, алдымен, оқулықтағы материалдарға, хрестоматиядағы құжаттарға, олардың соңында берілген қосымша деректерге мән бере отырып оқу керек.

Пән мазмұнында кездесетін бірқатар ғылыми мәселелерді әдіснамалық тұрғыда дұрыс оқыту үшін мұғалім соңғы жылдары жарық көрген еңбектерді басшылыққа алғаны дұрыс. Олардың қатарына 1995 жылдан бастап шыға бастаған «Қазақстан тарихы, көне заманнан бүгінге дейін», 5 томдық (Алматы, Атамұра); «Қазақтар», 1—9-томдар. «Ертеден қазірге дейін» (Алматы, 1998); Қозыбаев М. «Жауға шаптым ту байлап» (Алматы, Қазақстан 1994); Қойгелдиев М., Омарбеков Т. «Тарих тағылымы не дейді» (Ана тілі, 1993); Нұрпейісов К. «Алаш һәм Алашорда» (Алматы, 1995); Жолдасбеков М., т.б., «Елтұтқа» (Астана, 2002) т.б. Алматы қаласындағы желтоқсан көтерілісінің 20 жылдығы қарсаңында да осы көтеріліс оқиғаларын ақиқат тұрғысынан баяндайтын мол деректі материалдар жарияланды.

Оқытылатын тақырыптың, сабақтың мақсаты мен міндеттерін анықтау. Тарихи материалдың оқыту мақсатын бір тақырып көлемінде анықтағанымыз орынды болмақ.

«Тәуелсіз Қазақстан Республикасы 1991—2011 жылдарда» тақырыбын оқытудағы негізгі мақсат: осы уақыт ішінде елімізде болған басты-басты қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдениет пен сыртқы саясат саласындағы елеулі де маңызды өзгерістерден хабардар ете отырып, тарихи маңызды даталарды, деректер мен оқиғаларды оқушылардың санасында берік қалыптастыруды, оларды сол деректер мен оқиғаларға, жеке қайраткерлердің қызметіне талдау жасап, баға беруге, өздерінше қорытынды жасауға баулу. Оқушыларды қазіргі қоғамның ішкі-сыртқы жағдайларын, оның алдында тұрған күрделі міндеттерді жақсы түсініп, сол міндеттерді шешуге белсене араласа алатын дәрежеге жеткізу.

Тарау 4—5 сабаққа жоспарланғандықтан және әр сабақта тарихтың жеке қырлары қарастырылғандықтан сабақтың мазмұны оның мақсатына лайықталынып құрылады. Сабақтың мақсатында оның түпкі нәтижесі көрсетіледі де, бүкіл жоспар ойдағыдай іске асады. Сабақ жоспарындағы белгіленген нәтижеге жеткендігін анықтау үшін, сабақ соңында оқушылармен қысқаша жазба жұмысын жүргізу ұсынылады. Ал тақырыпты оқыту мақсатының орындалу нәтижесі қорытып-қайталау сабағында анықталады. Бұл сабақты сайыс түрінде өткізген дұрыс.

Екінші, үшінші, төртінші тақырыпшалар бойынша жасаған сабақ жоспарларында нәтижеге жету жолдары түрлі сұлбалар арқылы көрсетіледі.

Ұсынылып отырған пәннің сабақтары тәрбиенің мына бағыттарын: оқушылардың қоршаған ортаға ғылыми көзқарасын қалыптастыруға; адамгершілікке, отаншылдыққа, қаһармандыққа, ұлтжандылыққа, барлық халықтарды құрметтеуге, олармен достық қатынас орнатуға; еңбексүйгіштікке; діннің тарихтағы рөлін дұрыс түсінуге тәрбиелеуді; эстетикалық, экологиялық, экономикалық тәрбие беруді көздейді. Оқушыларға сабақ үстінде тәрбие берудің ерекше әдісі — олардың әсерлілігінде, эмоциялығында.

Дамытушылық міндеттердің жүзеге асырылуы, нәтижелі болып аяқталуы бірқатар жағдайларға, алдымен, оқушылардың тиісті тарихи білім мен біліктерді қаншалықты меңгергендігіне байланысты. Бұл міндетті жүзеге асыру мұғалімнің оқу материалын түсіндіру барысында тарихи оқиғаның пайда болуы, дамуы, бәсеңдеуі, аяқталуы, т.б. процесіне байланысты. Ал енді бұларға нелер себеп болды екен? Олардың қайсысы негізгі себептерге жататынын анықтайық деген сияқты қарапайым тәсілдермен оқушылардың ойлау қызметін дамытуға түрткі жасау. Онда әртүрлі тарихи кезеңдерде болған оқиғалардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын табуға, неліктен ұқсас, неліктен өзгешеліктері болғанын негіздеуге, даму бағыты туралы әртүрлі топтардың көзқарастарының қайсысының дұрыстығын (С.Сәдуақасов пен Голощекин топтары арасындағы Қазақстанда социализм орнату бағыты туралы пікірталас, т.б.) анықтауға бағытталған сұрақтар мен тапсырмалар беріледі.

Оқытылатын тақырып пен тақырыпшаның мазмұнын талдау, қажет болса, құрылымын өзгерту. Әрбір тақырып тарихи деректерден, оқиғалардан, құбылыстардан, ұғымдардан құралады. Бұлардың бәрі білім санаттары. Сондықтан тақырыпқа, сабаққа дайындалғанда бұларды оқушылар санасына қалыптастыруға ерекше мән беріледі.

Тақырыптың, сабақтың білім мазмұны оқулықта анықталады. Дейтұрғанмен бірқатар ұстаздар оқушылардың, сондай-ақ өзінің де мүмкіндіктерін, кабинеттегі оқу жабдықтарын, т.б. ескере отырып, баяндау жоспарын өздігінше құрады. Оқулықта берілген материалдың құрылымы, әсіресе педагогикалық технологияларды пайдаланғанда көбірек өзгеріске ұшырайды. Демек, мұғалім оқу материалының құрылымын шығармашылықпен өзгерте алады, бірақ та бағдарлама мен оқулықта көрсетілген негізгі тарихи деректер, оқиғалар, құбылыстар, ұғымдар оқушылар санасында берік қалыптасуы керек.

Тарихи білімді меңгеру тарихи деректерді оқып-үйренуден басталады. Дерек — тарихта болып өткен оқиға. Деректерді екі топқа бөлуге болады:

1) жеке оқиғаны білдіретін дерек. Ол тарихта белгілі жерде, белгілі уақытта бір-ақ рет болады. Мәселен, 1986 жылғы 16—18 желтоқсан оқиғалары немесе 1991 жылғы 16 желтоқсанда Тәуелсіз Қазақстан Республикасының жариялануы. Бұлардан басқа деректер де оқулықта кездесіп жатады. Олар ірі тарихи деректердің шығу себептерін, барысын, нәтижесін түсіну үшін қажет.

2) ірі тарихи оқиғаларды білдіретін деректерді тарихи құбылыстар деп те атайды. Өйткені олар белгілі бір тарихи дәуірдің, кезеңнің сипатты белгілерін білдіреді, бірнеше рет қайталанады. Бұған XIX ғасырдағы Қазақстандағы патша өкіметінің отарлау саясатына қарсы жүргізілген ұлт-азаттық қозғалыстар жатады.

Сөйтіп, әрбір сабақ материалында кездесетін негізгі деректер, оқиғалар, тарихи құбылыстар, жаңа ұғымдар, терминдер оқушылар санасында берік қалыптасқанда ғана ұстаз бүгінгі сабақтың мақсатында көрсетілген түпкі нәтижеге жеттім дей алады.

Оқытудың ұйымдастыру формаларын таңдау. 11-сыныпқа сабақ беретін ұстаздарға тарихи деректермен қатар

тарихи түсініктерді, ұғымдарды қалыптастыруға, оған назарын аударуға тура келеді. Бірақ олар ұстаздарға қиындық келтірмейді, оның үстіне бұл сыныпта жаңа күрделі тарихи ұғымдар өте аз.

Тарих пәнін дәстүрлі оқыту формалары — тарих сабағы, мектептік семинар, мектептік дәріс, практикалық-лабораториялық сабақ, практикум, конференция, т.б. Ал тарих сабағының өзінің де дәстүрлі бірнеше типтері (түрлері) бар екені белгілі. Олар — оқытудың барлық негізгі элементтері бар немесе аралас сабақ, сабақтың негізгі бөлігі жаңа тақырыпты оқытып-үйретуге арналған сабақ, қайталау сабақтары (үш-төрт түрге бөлінеді), кино сабақ, саяхат сабақ, т.б. Біздің осы әдістемелік нұсқауымызда көрсетілгендей, тақырыптар мен жеке сабақтарды тарих сабақтарының қандай типімен немесе оқытудың қандай ұйымдастыру формасымен өткізем десе мұғалімнің өз еркі. Бірақ та оқыту формасы мен сабақ типін таңдағанда алдымен сол сабақтың мазмұны, оқушылардың дайындық дәрежесі және тарих кабинетінің оқу-материалдық базасының мүмкіндігі ескеріледі.

Әрбір тарих сабағын қызықты да тартымды, әрі ұйымшылдықпен өткізіп, сабақтың әрбір минутын тиімді пайдалану керек. Мәселен, үйге берілген тапсырманы сұрау кезінде — оқушылардың ауызша жауабы тыңдалады; тарихи және кескін картамен, оқушының дәптерімен жұмыс жүргізіледі; жауап беруге бүкіл сынып қатыстырылады; білім тест сұрақтарымен тексеріледі; жеке топтардың білімін кеңесшілер тексереді; деректермен, құжаттармен жұмыс; шағын баяндама тыңдау; реферат қорғау; мәтіннің күрделі жоспарын жасау; пікірталас ұйымдастыру; дөңгелек үстел өткізу; тарихи диктант жаздыру; жазбаша бақылау жұмысын алу; мерзімді баспасөз материалын пайдалану, т.б. жүзеге асады.

Жаңа материалды меңгерту барысындағы мұғалім әңгімесі, дәріс оқу, жоспар бойынша жаңа материалды оқушылардың өздігінше оқып-меңгеруі, тақырыпты техникалық құралдардың көмегімен түсіндіру, компьютердегі электронды оқулықтағы білім элементтерін (тарихи құжаттарды, түрлі сызба мен кестелерді, жеке қайраткерлер портретін, тарихи карталарды, т.б.) пайдалану, рефераттар,

шағын баяндамалар тыңдау, тарихи оқиғалар, тарихи қайраткерлердің қызметін оқушыларға бағалату сияқты әдістер оқушыларды жаңа сабақты меңгертуге көмектеседі.

Бүгін өтілген материалдың аса қажетті мәселелері бойынша пысықтауды тиімді ұйымдастыру және оған оқушылардың көбін, әсіресе, орташа оқитын оқушыларды қатыстыру өте пайдалы. Ол үшін мұғалімнің сұрақтарына оқушылар жауап береді. Олар деректермен, құжаттармен, анықтаушы материалдармен, баспасөз мақалаларымен жұмыс істейді. Термин сөздерді, ұғымдарды, олардың анықтамаларын дәптерлеріне жазып, мазмұнын түсіндіреді. Сұлбалар, кестелер дайындайды, оларды өздігінше толтырады, карта бойынша жұмыс жүргізеді. Жұмыс дәптеріндегі немесе дидактикалық материалдағы тапсырмаларды орындайды; оқулықпен жұмыс істейді.

Мұғалім өзінің сабақ өткізудегі әдістемесінің сапасын немесе сабақ мақсатында көрсетілген түпкі нәтижеге қаншалықты жеткендігін анықтау үшін үй тапсырмасын сұраудың орнына кейде жаңа сабақты өтеді де, қалған уақытта осы сабақ бойынша жазба жұмысын жүргізеді. Оқушылар 6 топқа бөлініп, әр топқа шамамен 15—20 мин-та жауап беретіндей бір-бір сұрақ қойылады. Осы жұмыстарды үйде тексеріп, қорытындысын мұқият талдаса, ұстаз көп ұтады. Мұндай жұмыс оқушылардың да, тіпті мұғалімнің де онша мән бермейтін мәселелерін анықтап береді. Осындай жұмыс араға 10—15 сабақ салып өткізіп отырса пайдалы.

Оқыту әдіс-тәсілдерін іріктеу. Соңғы жылдарда дәстүрден тыс сабақ түрлерінің пайда болуына байланысты пікірлесу, баға беру, қорытынды жасау, интерактивті, т.б. әдістер пайда болды, олардың бірқатарын осының алдындағы мәселеде атап өттік. Ал біз әңгіме етіп отырған пәнде мұғалімнің сабақты ауызша баяндау әдістері, тарихи құжаттарды, көркем әдебиетті, мерзімді баспасөзді, оқулық пен хрестоматияны пайдалану және оқытуды қоршаған ортамен, қазіргі кезеңмен байланыстыру әдістері жетекші рөл атқарады.

Оқушыларды жаңа материалды оқып-үйренуге ынталандыру. Алғашқы сабақтан бастап мұғалім пәннің ерекшелігімен таныстырады. 11-сыныпта оқушылар Қазақстан тарихының соңғы екі ғасырдағы *аса маңызды кезеңдері мен*

кейбір ғылыми мәселелерін оқып-үйренетініне назар аударады. Мәселен, алғашқы тақырыпты атап, ондағы тарихи оқиғаларды негізгі мектептің 8—9-сыныптарында бөліп-бөліп бес-алты сабақ көлемінде өткендерін, ал сол тақырып 11-сыныпта он екі сабаққа лайықталып, әлдеқайда кеңейтіліп беріліп отырғанын хабарлайды. Бұл тақырып біздің халқымыздың ұлт-азаттық, тәуелсіздік жолындағы күресін тұтас қарастыратынын ескертеді. Мұнда бұрын кездеспеген жаңа тарихи оқиғалар, әсіресе ХХ ғасырдың 40-жылдарының бас кезінен басталған ұлт-азаттық қозғалыс оқиғалары, 1989 жылғы Жаңаөзендегі қазақ жастарының көтерілісі және олардың басшылары туралы жаңа маңызды деректермен танысатындарын еске салады.

Кезекті сабақты мұғалім — Жұбан Молдағалиевтің «Мен қазақтың — мың өліп, мың тірілген» — деген өлең жолымен бастайды. 150 жылға созылған жоңғарлардың шапқыншылығымен, 300 жылдай отарлық жағдайда болып, соның салдарынан бірнеше рет ашаршылыққа, қырғынға, қуғын-сүргінге ұшырап шетел асқан қазақтарды бүгінгі күні «Қазақ диаспорасы» деп айтады. Бүгінгі сабағымызды «Қазақ диаспорасы» қашан, қалай пайда болған, олардың көбі қай елдерді қоныстанған, шетелдегі қазақтардың өз еліне келуіне нелер кедергі болып отыр, барлық қазақтарды тезірек көшіріп алудың қандай мүмкіндіктері бар, бұл мәселелер жөніндегі сендердің пікірлерің қандай? — деп, мұғалім «Қазақ диаспорасының тарихы» тақырыбын бастап кетеді.

Осылайша курстың кез келген тарауын да, сабағын да тартымды етіп бастап, әрі қарай мұғалім өзі қойған сұрақтарды шешуге оқушыларды қатыстырып отырады.

Сабақтастықты, пән, курсаралық байланыстарды жүзеге асыру. Дәл қазіргі уақытта тарих пәнін сапалы оқыту үшін сабақтастық қағидасын мықтап ескеру қажет.

Тарих пәнінің сабақтастығын төмендегідей жүзеге асыруға болады. Мұғалім жаңа оқу жылында тарих пәнінің жаңа курсы бастайды. Сол жаңа курс өткен жылғы аяқталған курспен, бастауышта алған қоғамдық-тарихи біліммен байланыстырылады.

Бұл курстың мазмұны пәнаралық, курсаралық және курсішілік байланыстарды жүзеге асыруға өте қолайлы және сынып жоғары болғандықтан оның өзі өте қажет. Қазақстан тарихы пәні қоғамтану, экономикалық география,

құқық, әдебиет пәндерімен тығыз байланысты. Сондықтан тарихшы мұғалім аталған пәндер бағдарламаларымен алдын ала танысып, байланыстыру жолдарын қарастыруы тиіс. Курсаралық байланыста дүниежүзі тарихы курсымен, ал курсішілікте осы курстың өзінің ұқсас мәселелерімен байланыстырып отыру қарастырылады. Бұлардың бәрінің де екі жақты пайдасы бар. *Біріншіден*, бұрын өтіп кеткен оқу материалы қайта еске түсіріліп, білім тиянақталады. *Екіншіден*, мұндай байланыстар оқушылардың дүниеге ғылыми көзқарасын қалыптастыруға үлес қосады.

Пәнаралық, курсаралық, курсішілік байланыстар мынадай үш ретпен жүзеге асырылады. *Бірінші*, өтіліп жатқан екі пәннің ұқсас материалы қатар оқытылған жағдайда тікелей байланыстырылады. *Екінші*, өтіп кеткен материалмен байланыстыру. Мәселен, тарих пәнінен өтіліп жатқан тақырып экономикалық географиядан бұрын оқытылып кеткен болса, мұғалім оған сілтеме жасайды. Бұл екі жағдайда да мұғалім оқушыларға сұрақ қойып, пәнаралық, курсаралық байланыстарды табуға, оларды анықтауға оқушылардың өздерін қатыстырады. Пән, курсаралық байланыстардың *үшінші* жолы тарихтың бүгін оқытылып жатқан материалын тектес пәндердің бірінен келешекте өтілетін материалмен байланыстыру. Мысалы, әңгіме қоғамдағы саяси партиялар туралы болса, олардың қызметі туралы материалды келешекте қоғамтану пәнінен өтесіндер деп ескертеді.

Жаңа оқулықтың ерекшеліктері және оны пайдалану туралы әдістемелік ұсыныстар. Жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытындағы 11-сыныбына арналған бұл оқулықтың ерекшеліктері мыналар:

1. Бағдарлама бойынша осы сыныпта «Қазақстан тарихын» оқытуға 34 сағ берілген, ал оқулықтағы мәтін де 34 параграф.

Негізгі мәтін оқулықта жетекші орын алады. Ол дидактикалық, әдістемелік жағынан барынша ойластырылып, жүйелі жазылған. Қосымша мәтінге хрестоматиялық материалдар, тарихи және басқа да құжаттар, көркем шығармалардан, естеліктерден, ғылыми-көпшілік әдебиеттерден алынған үзінділер енгізілді. Бұл мәтіннің құрамында жеке қайраткерлер туралы өмірбаяндық, сондай-ақ ғылымтанушылық материалдар да кездеседі.

2. Оқулықтағы 34 параграфтың әрқайсысы бір сабаққа лайықталған, кемі 2—3 сабақты қайталауға қалдыру қажеттігін ескерсек, негізгі мәтіннің өзіне уақыт жеткізу қиындығы туады. Осыған байланысты мынадай әдістемелік ұсыныстарды ескерген дұрыс. *Біріншіден*, жоғары сынып оқушыларының білім деңгейі мен дайындық дәрежесінің жақсы екендігін, *екіншіден*, педагогикалық технологияларды тиімді пайдалана отырып, оқытудың ұйымдастыру формалары мен әдіс-тәсілдерінің ең нәтижелілерін пайдалануға болады. Мәселен, дұрыс ұйымдастырылған бір мектептік дәрісте, семинарда 2—3 сабақ материалын өтуге болады. Немесе көлемді тақырыпты 7—8 сабақ етіп өтпей-ақ, блоктық тақырыптық жүйемен 5—6 сабақта өтуге болады. Осылайша оқулықтың негізгі мәтінін пайдалануға шығармашылықпен қарап, негізгі мәтінді толық өтуге де, қайталау сабақтарына да уақыт табуға болады.

3. Ұстаздар оқулықта келтірілген қосымша мәтіндерді, безендіру құралдарын, әрбір параграф пен тақырыпқа қосымша берілген материалдар бойынша қойылатын сұрақтарды оқыту процесінде үнемі пайдалану жолдарын қарастырғаны дұрыс. Қосымша материалдың молдығы және сипатының түрліше болуы олардың бірқатарымен оқушылардың сабақ үстінде, сабақтан тыс уақытта да өздігінше жұмыс орындауына мүмкіндік береді.

4. Оқулықтың құрылымы мен мазмұнын анықтағанда авторлар мектеп оқулықтарына қойылатын талаптарды мүмкіндігінше ескеріп отырды.

Бұл әдістемелік құралдың құрылымы мен мазмұны бұрынғылардан өзгешелеу.

«Кіріспе» бөлімінің бірінші тақырыпшасында осы курстың мазмұны мен білімдік, тәрбиелік, дамытушылық міндеттері қысқаша ашылып көрсетіледі. Сол әдістемелік ұсыныстармен мұқият танысқаннан кейін кейбір ұстаз сабақ жоспарын, оларды ұйымдастыру жобаларын шығармашылықпен ойланып басқаша жасауы мүмкін. Осындай жағдайларды ескере отырып, оқулықтағы сегіз тарауды оқытудың тақырыптық-сабақтық үлгі жоспарларын түрлі нұсқалармен ұсынуды жөн көрдік.

Бірінші тақырыптың алғашқы үш сабағын, тақырыпқа берілген кіріспені қоса үш сабақта өткен дұрыс және біз оларды дәстүрлі тарих сабақтарының типтерімен өткен

тиімді деп есептейміз. Осы сабақтарда ұстаз шәкірттерімен жақынырақ танысады, оларды оқытудың қандай формаларын, әдіс-тәсілдерін қолдайтындығын байқайды, білімі мен біліктілік деңгейлерін де аңғарады. Осыған орай біз үш сабақтың қысқартылған сұлбалық жобасын ғана ұсынамыз. Сабақтың ішкі құрылымын жобалауды мұғалімнің шығармашылық шеберлігіне қалдырамыз.

Бұнан әрі қарайғы тақырыптардың сабақтарын өткізудің үлгі жоспары түрліше.

Осы алғашқы тақырыптың қалған он сабағын блоктық-тақырыптық тәсілмен жоспарлап, 6—7 сағ-та өтуге болады деп есептейміз.

Қорыта айтқанда, оқулыққа қоса беріліп отырған әдістемелік нұсқау мұғалімдерге нақты көмек беру мақсатын көздейді. Әдістемелік нұсқауды барынша тиімді әрі шығармашылықпен пайдалану ұстаздардың әдіскер шеберлігін, оқушылардың білімі мен біліктілігін арттыруға лайықты үлес қосады.

I тарау. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ XVII—XX ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ, ТӘУЕЛСІЗДІК ЖОЛЫНДАҒЫ КҮРЕСІ

§ 1. XVII — XVIII ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ЖОҢҒАР ШАПҚЫНШЫЛЫҒЫНА ҚАРСЫ АЗАТТЫҚ КҮРЕС

«Қазақстан тарихының аса маңызды кезеңдері мен ғылыми мәселелері» курсының маңызын, мазмұнын, ерекшелігін ашып көрсете отырып, шәкірттерді осы пәнді оқып-үйренуге ынталандыру; туған жерді сырттан болған шапқыншылықтан қорғаудың аса қасиетті ерлік екенін, оған белсене қатысқан қайраткерлердің қызметін ашып көрсету; шапқыншылықтың жоңғарлар тарапынан әділетсіз, қатыгездік болғанын әшкерелеу.

Сабақты ойдағыдай өткізуге толық мүмкіндік бар. Бірқатар деректер оқушыларға таныс, қосымша материалдар жеткілікті, олардың көбі әсерлі көрнекі құралдар, карта, сұлба, т.б. бар. Оқушылардың өз бетімен атқаратын жұмыстарының бірнеше түрін ұйымдастыруға болады.

Сабақтың мақсаты

Сабақ материалы оқушыларды отаншылдық, ұлтжандылық рухта тәрбиелеуге өте қолайлы. Сыртқы жаудан қорғануда ұйымшылдықтың, бірауыздылықтың аса қажеттігі айқын байқалады. Мұғалімнің әңгімесі, орынды пайдаланған көрнекі құралдар мен түрлі қосымша материалдар оқушыларды Отан үшін күрес — ең жоғары адамгершілік қасиет деген қорытындыға әкелуі тиіс.

Жаңа материалды оқыту жоспары

1. Отанды қорғау үшін бүкілхалықтық бірліктің қажеттілігі.
2. Бұланты бойындағы шайқас.
3. Аңырақай шайқасы.
4. Жоңғар шапқыншылығына қарсы күресті жеңіспен аяқтаудағы Абылайдың қызметі.

Жоспардан көрініп тұрғандай жаңа сабақ материалын оқыту, оны меңгеру қиындық келтірмейді. Жоңғар-қазақ соғыстары жөнінде хронологиялық кесте толтыруды бастаймыз. Бұл кесте және онымен жүргізілетін жұмыс осы Отан соғысының негізгі тарихи оқиғаларын, олардың болған уақытын оқушылардың есте сақтауына жағдай жасайды.

Осы сабақта Абылай ханның жоңғар шапқыншылығына қарсы күресті жеңіспен аяқтауға қосқан үлесін, оның жалпы қазақ халқы тарихындағы орнын жан-жақты ашып көрсету керек. Келесі сабақта басқа да қайраткерлердің қызметі арнайы әңгіме болатындықтан осы сабақта Абылай бейнесіне жан-жақты тоқталған дұрыс. Бұған мүмкіндік мол. Абылай туралы оқушылар бастауыш сыныптардағы ана тілінен бастап, онан кейінгі сыныптарда өдебиет, тарих сабақтарынан, сондай-ақ өздігінше оқыған материалдарынан біраз мәлімет алып келеді. Алдымен, оқушылардың сол білімі еске түсіріледі. Сонымен қатар хрестоматияда берілген тарихи құжаттар мен басқа да материалдар пайдаланылады. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бергі Абылай ханға бүкіл халық, мемлекет тарапынан көрсетіліп жатқан құрмет те еске түсіріледі. Осы мәселені оқып-үйрене отырып оқушылар: ол қаһарман, батыл қолбасшы, шебер ұйымдастырушы, дарынды мәмілегер (дипломат), ақылды да айлалы, өз елін, туған халқын жан-тәнімен сүйген, өте қабілетті мемлекеттік дәрежедегі ірі қайраткер деген қорытындыға келуі тиіс.

§ 2. ЖОҢҒАР ШАПҚЫНШЫЛЫҒЫНА ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ КӨШБАСТАУШЫЛАРЫ

Сабақтың мақсаты

Жоңғар шапқыншылығына қарсы қазақтардың күресі 150 жылдан астам уақытқа созылды, қазақ халқының тең жартысы қырылды. Халықтың тағдыры қыл үстінде тұрды. Олардың жоңғарларға бас иіп, оның құлдығына түсіп, тарихтан мүлде аты өшуі мүмкін еді немесе тас-түйін болып бірігіп, ақырына дейін шапқыншылармен шайқасуы керек еді. Халық екінші жолды таңдады. Сондықтан да сабақтың мазмұны мұнан 200—300 жыл бұрын туған елдің қазіргі ұлан-байтақ жерін сақтап қалу үшін бар күш-жігері мен бүкіл өмірін сарп еткен ардагер ұлдарының қызметін көрсетуге арналады.

Сабақтың негізгі мақсаты көрнекті қайраткерлеріміздің елін, Отанын қорғау жолындағы асқан ерліктері мен ұйымдастырушылық қабілеттерін нақты деректермен ашып көрсете отырып, оқушыларды олардан үлгі алуға тәрбиелеу.

Мұғалім сабақты дәстүрлі тарих сабағының уақытының негізгі бөлігін жаңа сабақты оқып-меңгеруге бөлу типімен өткізе отырып әңгімелесу, тарихи құжаттар мен деректер-

ден үзінділер келтіру, тарихи жырлардан үзінділер оқу, көрнекі құралдарды — тарихи карта, портреттер, бояулы суреттерді пайдалану әдістерін қатар қолданады. Сабақта әңгіме болатын тарихи қайраткерлердің қызметі туралы оқушылар біраз мәліметтерді біледі, оның үстіне мұғалім кейбір оқушыларға жеке қайраткерлердің қызметі туралы хабар, реферат дайындап келуді алдын ала тапсырған болса, сол оқушылар дайындаған материалдарын сабақ үстінде айтып берсе, оқушылардың сабаққа қатысу белсенділігі арта түседі.

Жаңа материалды оқыту жоспары

1. Жоңғар шапқыншылығына қарсы соғысты ұйымдастырған көрнекті қазақ хандары: Тәуке хан, Әбілқайыр хан, Абылай хан.
2. Жоңғарларды жеңуде өз үлестерін қосқан көрнекті қазақ батырлары: Қанжығалы Бөгенбай, Қаракерей Қабанбай, Шапырашты Наурызбай.
3. Жоңғар шапқыншылығы кезіндегі қазақтың көрнекті билері: Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би.
4. Қазақ жерін сыртқы шапқыншылықтан азат етуге атсалысқан қайраткерлер есімі мәңгі ел есінде.

Алғашқы мәселеге тоқталғанда мұғалім көбінесе Тәуке хан мен Әбілқайыр хандардың қызметіне баса назар аударады.

Екінші мәселеде атақты үш батырдың ерлік істеріне толығырақ тоқталумен қатар, сол кезде батырлардың өте көп болғанына назар аударып, бірқатарының аттарын оқушылардың өздеріне айтқызып дұрыс. Сонымен қатар кейбір батырлардың есімі енді ғана белгілі бола бастағанын да ескерту қажет. Осыған орай қосымша материал есебінде ұсынылып отырған Ақпан Нұрбайұлы, Әнет баба Кішікұлы туралы келтірілген деректерді де пайдаланған дұрыс. Бұл мәселеге байланысты «Қазақ батырлары» жинағымен «Қазақ батырлары» газетінен көп деректер табылады.

Үшінші мәселені де кеңейтіп айтуға мүмкіндік бар. Бір ғана Н.Төреқұловтың «Қазақтың 100 биі» деген еңбегінен біршама деректер алуға болады.

Соңғы мәселеде Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бері еліміздің тарихында белгілі орны бар, әсіресе жоңғар басқыншылығына қарсы күресті ұйымдастыруға үлес қосқан қайраткерлердің қызметін бағалауда зор адамгершілік істер жүзеге асып жатқанына назар аударады. Оқулықта аты аталған қайраткерлерді мәңгі есте қалдыру

үшін қандай іс-шаралар атқарылғанын оқушылардың өздері айтып береді.

Осыларға қоса жоңғар шапқыншылығына қатысты аймақта болған оқиғаларды назардан тыс қалдырмау керек.

Үшінші сабақтың соңында мұғалім жоңғар шапқыншылығына қарсы жүргізілген Отан соғысының тарихтан алар орны ерекше екенін, миллиондаған адамдардың жазықсыз қырылғанын, дегенмен кеменгер тұлғалардың ұйымдастыруымен қазақ халқы жұмыла көтеріліп, жерін қорғап қалды, бұл жеңіс те еліміздің тәуелсіздігіне лайықты үлес қосты деген қорытынды жасайды.

§ 3. ҚАЗАҚТАРДЫҢ РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ҮСТЕМДІГІНЕ ҚАРСЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСЫ (XVIII—XX ғғ.)

Сабақтың мақсаты

Бұл курстың аса маңызды тақырыптарының бірі. Тақырыптың негізгі деректері, оқиғалары оқушыларға таныс, мұғалім оларды қайтадан еске түсіре отырып, оқиғалардың алғышарттарын, себеп-салдарларын, шағын деректер мен оқиғалардың өзара байланыстарын ашып көрсетуге, негізгі тарихи деректерді есте қалдыруға, әсіресе ұлт-азаттық қозғалыстарды ұйымдастырушылардың бастарын бәйгеге тігіп қанды-қырғын оқиғаларға белсене қатысқан ондаған, жүздеген қайраткерлердің қаһармандық бейнесін ашып көрсетуге баса назар аударады.

Тақырыптың да, оның жеке сабақтарының да мақсаты аталған тарихи деректер мен оқиғаларды берік меңгерте отырып, оқушыларды сол оқиғалардың басы-қасында болған жеке қайраткерлердің отаншылдық, жоғары адамгершілік қасиеттері үлгілеріне тәрбиелеу, оларды тәуелсіз елінің бақытты болашағы үшін адал, белсенді еңбек етуге міндеттілік сезімін қалыптастыру.

Сабақтардың білімділік те, тәрбиелік те міндеттерін толық орындауға мүмкіндік жеткілікті. Олар: оқулық мәтініне қоса беріліп отырған қосымша материалдар, хрестоматия, дидактикалық жинақтағы түрлі тапсырмалар, әсіресе XVIII—XX ғасырлардағы ұлт-азаттық қозғалыстардың оқиғалары мен қайраткерлері туралы әртүрлі әдебиеттердің де, баспасөз материалдарының да көптігі. Тақырыпты оқыту барысында *толқу, наразылық, қозғалыс, ереуіл, көтеріліс, ұлт-азаттық қозғалыс, халық-азаттық*

қозғалыс деген термин-ұғымдар кездеседі. Оларды мұғалім де, оқушылар да жақсы біліп, тиісті орындарында ғана қолданулары керек.

Ұлт-азаттық қозғалыстардың кезеңдері

Бұл тақырыпша — уақыттың негізгі бөлігі жаңа материалды оқытып-үйретуге бөлінетін типпен өтіледі.

Жаңа материалды оқыту жоспары

Тақырыптың зерттелу жайы мен ұлт-азаттық қозғалыстардың ерекшеліктері академик М.Қ.Қозыбаевтың ұлт-азаттық қозғалыстарды кезеңдерге бөлуі туралы мәтінінде кеңінен әңгіме болады.

Тақырыптың маңызды мәселелерін тұтас қарастыру, оларды меңгеруге оқушыларды белсенді қатыстыру мақсатында бұл тақырыпты блоктық-тақырыптық жүйемен оқытуды ұсынамыз. Бұл блоктық жүйенің басқа артықшылықтарымен қатар уақытты үнемдеуге (сағат санын азайтуға) де пайдасы тиеді. Ал тарихшы мұғалімдер бұл жүйені толық немесе жартылай басшылыққа ала ма, немесе оқытуды ұйымдастырудың басқа формаларын пайдалана ма, ол өздерінің еркінде.

Бұл жүйе бойынша 11 сағ-қа арналған тақырыпты 9 сағ-та өтуге болады деп жоспарлап отырмыз. Бірінші тақырып кіріспе сабақ. Одан әрі оқулықтағы 5,6-параграфтардың екеуі де екі сабақ болып, дәстүрлі тарих сабағы типімен өтіледі. Ал 7-8-параграфтарды 1 сағ көлемінде дәріс (лекция) оқу формасында өтуді ұсынамыз. 9 параграфта дәстүрлі тарих сабағы формасымен оқытылады. §§9-10. «1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыс» тақырыбын оқытуды есептік лекция, семинар, тіпті практикалық-лабораториялық формасымен өтуге болады. §11. «1929 — 1931 жылдардағы шаруалар көтерілістері» тақырыбы дәстүрлі тарих сабағының типімен өтіледі. Ал соңғы 12-13 параграфтар “XX ғасырдың 20—80-жылдарындағы наразылықтар, көтерілістер, қозғалыстар» тақырыбын екі сабақ бойы мектеп семинары ретінде өту ұсынылады. Бұл семинарда кейбір өткен мәселелер де, жаңа материал да қамтылады. Сөйтіп, семинар екінші жағынан өткенді еске түсіріп, бекітудің де міндетін атқарады.

Оқулықтағы осы параграфтың соңында берілген бес сұрақты оқушылардың басым көпшілігі орта және одан

жоғары бағаға білсе, ұстаздың сабақ мақсатын ойдағыдай орындағаны.

§ 4. СЫРЫМ ДАТҰЛЫ БАСТАҒАН ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС (1783 — 1797 жж.)

Жаңа материалды оқыту жоспары

1. Ұлт-азаттық көтерілістің себептері және қозғаушы күштері.
2. Сырым Датұлы — шешен, би, қайраткер, ұлт-азаттық қозғалыстың басшысы.
3. Кіші жүздегі жағдай, оның көтеріліске әсері.
4. Көтерілістің жаңа кезеңі.
5. Көтерілістің жеңілу себептері.
6. 1783—1797 жылдардағы ұлт-азаттық қозғалыстың тарихи маңызы.

Жаңа материалдың мазмұны мен көлемі, бұл сабақты барлық негізгі элементтері бар сабақ типімен өткізуге мүмкіндік береді. Демек, сабақтың бұл типінің негізгі элементтерін: үйге берген тапсырманы сұрауға, өткен сабақпен бүгін өтілетін материалды байланыстыруға, жаңа сабақты меңгеруге, оған оқушыларды белсене қатыстыруға, бүгінгі тақырыптың аса маңызды мәселелері бойынша пысықтауды ұйымдастыруға толық мүмкіндік бар. Әсіресе, осы тақырыпша бойынша оқулықта қосымша материалдың молдығы сабақты тартымды өткізуге көмектеседі.

§ 5. ИСАТАЙ ТАЙМАНҰЛЫ МЕН МАХАМБЕТ ӨТЕМІСҰЛЫ БАСТАҒАН КӨТЕРІЛІС (1836 — 1838 жж.)

Сабақтың мақсаты

Мұғалім сабаққа дайындалғанда оқулықта берілген қосымша материалдарды, хрестоматиядағы құжаттарды, дидактикалық жинақтағы сұрақтар мен тапсырмаларды тексеруі тиіс. Әсіресе оқулықта берілген Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлының жекебастарына қатысты материалдарды пайдалануға назар аударған жөн. Ол үшін осы мәселені сабақты баяндау жоспарына арнайы тармақ етіп енгізген дұрыс.

Алдымен, үйге берілген тапсырма тексеріледі. Содан кейін өткен материал қорытылып, бүгінгі тақырыппен байланыстырылады. Бұл байланыс оқушыларды отаршылдыққа қарсы қозғалыс Қазақстан Ресейдің қол астына өткеннен бастап үздіксіз жүрді деген қорытындыға әкеледі.

Жаңа материалды оқыту жоспары

1. Көтерілістің себептері.
2. Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы 1836 — 1838 жылдардағы ұлт-азаттық көтерілістің ұйымдастырушылары әрі басшылары.
3. Көтерілістің басталуы және барысы.
4. Көтерілістің жеңілу себептері.
5. Көтерілістің тарихи маңызы.

Оқушылардың Исатай мен Махамбет туралы біраз мәлімет білетіндіктері, оқулық пен хрестоматияда қосымша материал мен тарихи құжаттардың жеткіліктілігі сабақты тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік туғызады.

§§ 6-7. КЕНЕСАРЫ ҚАСЫМҰЛЫ БАСТАҒАН ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫС (1837 — 1847 жж.)

Бұл тақырыпты оқытудың ұйымдастыру формасы 1 сағ-тық дәріс (лекция) болғаны тиімді. Әдетте, оқытудың дәрістік формасын ұйымдастыру ісінде салмақ мұғалімге түседі. Ол көлемді тақырыптың ішінен шамамен 2 сағ-қа арналған тақырыпты немесе 1 сағ-тық болғанмен көлемді әрі күрделі тақырыпты таңдайды. Ондағы күрделі мәселелерді тереңірек түсіндіру үшін қосымша материал іздейді, алдын ала жоспарлайды. 45 мин-тық сабақта мұғалім 30 әрі кетсе 35 мин-тай дәріс оқуға дайындалады. Бірақ оқушыларды жалықтырмас үшін ара-арасында түрлі көрнекі құралдарды пайдаланады, оқушыларға сұрақ қойып, өңгімеге тартады, тарихи құжаттардан үзінділер оқиды, т.б.

Мұғалім дәрісінің түсініктілігіне, тартымдылығына, дауыс ырғағына, т.б. жоғары талап қойылады.

Әдетте мектептік дәріс кіріспе, шолу, тақырыптық, жинақтап-қорыту деген түрлерге бөлінеді. Біздің ұсынып отырғанымыз — тақырыптық дәріс. Оның жоспарын жасағанда мұғалім: дәрістің тақырыбын, мақсатын, оқушыларға алдын ала берілетін тапсырмаларды, олардың оқуына ұсынылатын әдебиеттер тізімін, дәріс оқу кезінде пайдаланылатын әдістер мен құралдарды белгілейді, оқушылардың таным қызметін дамытуға, сондай-ақ пысықтауға қойылатын сұрақтарды алдын ала іріктейді.

Жаңа материалды оқыту жоспары

1. Қозғалыстың себептері. Патша өкіметінің Орта жүзде жүргізген реформаларының мәні және оған халық наразылығы.

2. Ұлт-азаттық күрестің мақсаты, себептері, сипаты, қозғаушы күштері.
3. Ұлт-азаттық қозғалыстың 20—30-жылдардағы ошақтары.
4. Кенесары Қасымұлы — мәмілегер, батыр, қолбасшы, халық-азаттық қозғалыстың басшысы.
5. Қозғалыстың басталуы және қанат жаюы.
6. Кенесарының хан сайлануы және оның мемлекетінің өзіндік ерекшеліктері.
7. Патша өкіметінің ұлт-азаттық қозғалысты басып-жаншу әрекеттері.
8. Ұлт-азаттық қозғалыстың жеңілу себептері.
9. Қозғалыстың тарихи маңызы.

Оқулықтағы негізгі мәтіннің соңында берілген қосымша материалдар мен құжаттар, хрестоматиядағы материалдар, осының бәрі бұл дәріс оқуын жоғарыдағы мәселелер төңірегінде терең ашып көрсетуге мүмкіндік береді.

Оқушылар құр тыңдаушы болмайды. Олар мұғалімнің тапсырмасы бойынша дәріс тезисін, мүмкін болса, конспектілеп жазып отыруы тиіс.

§ 8. XIX ҒАСЫРДЫҢ 50—70-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ЖӘНЕ XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР

Жаңа материалды оқыту жоспары

1. Жанғожа Нұрмұхамедұлы бастаған Сырдария қазақтарының көтерілісі.
2. 1867 — 1868 жылдардағы Орал және Торғай облыстарындағы көтерілістер.
3. 1870 жылғы Маңғыстаудағы көтеріліс.
4. XX ғасырдың басында болған ұлт-азаттық қозғалыстар.

§§ 9-10. 1916 ЖЫЛҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫС

Сабақтың мақсаты

Бұл тақырыпты оқып-үйренуге оқытудың ұйымдастыру формаларынан семинар формасымен өткен қолайлы. Өйткені ол мұғалімдерге таныс қосымша тарихи материал, әсіресе жаңа тарихи деректер де жеткілікті.

Біз әңгіме еткелі отырған семинарды да, тарихтың басқа тақырыптары бойынша семинар ұйымдастырғанда да оған қойылатын төмендегі талаптарды ескерген дұрыс.

Семинарды конференциямен шатастыру — тәжірибеде кездесетін қателіктердің бірі. Ұжымдық талқылаусыз семинар болмайды. Тағы бір қателік — семинарды қорытын-

ды-қайталау сабағымен шатастыру: онда оқушылар, негізінен, сол тақырыпты оқып-үйренген материалға ғана сүйене отырып сөйлейді. Үшінші қателік — семинарды лабораториялық-практикалық сабақтармен шатастыру.

Осы жағдайлар мектептік семинардың кейбір белгілерін атап көрсетуді қажет етеді:

а) семинарға әзірлену барысында оқушылар жаңа әдебиеттерді, материалдарды өздігінен оқиды;

ә) семинарда жоспардағы негізгі мәселелер бойынша жұымдық талқылау жүзеге асады.

Сонымен, семинардың алдында барлық оқушы өз бетімен жұмыс істеуі қажет.

Семинардың тақырыбын таңдағанда төмендегі талаптарды ескерген дұрыс.

1. Семинар көбіне енді оқытылатын жаңа тақырып бойынша ұйымдастырылады, бірақ онда қарастырылатын бірқатар мәселелер оқушыларға бұрыннан таныс болғаны дұрыс.

2. Алынған тақырып білімдік, тәрбиелік, оқушылардың ойлау қызметін дамытушылық жағынан маңызды әрі оқушыларды қызықтыратын болғаны жөн.

3. Барлық оқушы оқулықпен қатар 2-3 қосымша әдебиет оқығаны ұтымды болады.

4. Оқушыларда өз бетімен жұмыс істеудің бірқатар біліктері қалыптасқан болуы шарт: қысқаша хабар жасау, баяндама жасау, талқылауға қатысу, пікір айту, т.б.

Семинарды дайындауға және өткізуге төмендегідей әдістемелік талаптар қойылады:

а) семинардың болатыны жөнінде оқушылар 3-4 апта бұрын хабардар етіледі, қаралатын мәселелер анықталып, міндетті және қосымша әдебиеттер тізімі көрсетіледі. 1 сағ-тық семинарға 3-4, ал 2 сағ-тыққа 7-8 сұрақ жеткілікті;

ә) оқушылардың келісімімен негізгі және қосымша баяндамашылар белгіленгені дұрыс. Міндетті қосымша әдебиеттерді оқушылардың бәрі оқиды, оған қоса шағын кітапша не бір-бір мақала оқыса өте жақсы;

б) мұғалім баяндамашыларға ақыл-кеңес береді, әдебиеттер таңдауына, кітапханада, басқа да орындарда каталогтермен, мұрағат, баспасөз материалдарымен, тарихи құжаттармен жұмыс істеуіне көмектеседі.

§11. 1929 — 1931 ЖЫЛДАРДАҒЫ ШАРУАЛАР КӨТЕРІЛІСТЕРІ

Жаңа материалды оқыту жоспары

1. Мәселенің зерттелу жайы.
2. 1929 — 1931 жылдардағы шаруалар көтерілістерінің шығу себептері.
3. 1929 жылы болған көтерілістер.
4. 1930 жылы болған көтерілістер.
5. 1931 жылы болған көтерілістер.
6. Кенес өкіметінің 1929 — 1931 жылдардағы көтерілістерді басып-жаншулары.

§§ 12-13. XX ҒАСЫРДЫҢ 20—80-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ НАРАЗЫЛЫҚТАР, КӨТЕРІЛІСТЕР, ҚОЗҒАЛЫСТАР

Жаңа материалды оқыту жоспары

1. Қазақстанда 1920 — 1980 жылдарда болған наразылықтардың, көтерілістердің, қозғалыстардың себептері, оның ішінде ең негізгі себептерін ашып көрсету.
2. 1920 — 1980 жылдарда болған белгілі көтерілістер олардың зерттелу тарихы туралы.
3. «Қазақ халқын қорғау одағы» қашан, қайда құрылды, алдына қандай мақсат қойды, қызметі немен аяқталды?
4. Теміртау қаласындағы оқиғалар қашан болды, олардың шығу себептері мен сипаты қандай, оқиға немен аяқталды?
5. Қазақстанда «Неміс автономиясын» құрмақ болғандар кімдер, олар қандай мақсатты көздеді? Бұл автономия неліктен құрылмай қалды?
6. 1986 жылғы Желтоқсандағы көтеріліс оқиғаларының негізгі себептері қандай? Оның басталуына не түрткі болды? Оның тарихи маңызы және салдары.
7. Жаңаөзен көтерілісінің себептері, сипаты, қозғаушы күштері және салдары.
8. 1920—1980-жылдардағы болған наразылықтар туралы пікірлерің.

Әдебиеттер:

- Оқулық. Хрестоматия. «Тарихи шындық өлі айтылып біткен жоқ». Егемен Қазақстан, 10 сәуір, 2002.
- «Ұлт саясатының бұрмалануы». Егемен Қазақстан, 30 қаңтар, 2002.
- Коммунар Табей. «Қайсар рухты қазақ».

II тарау. XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЯСИ ПАРТИЯЛАР МЕН АҒЫМДАР

§§ 14-15. ҚАЗАН ТӨҢКЕРІСІ ҚАРСАҢЫНДАҒЫ САЯСИ ПАРТИЯЛАР

Сабақтың бірінші сағаты

Сабақтың мақсаты

Оқушыларға Қазан төңкерісі қарсаңындағы және кезіндегі, яғни XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы саяси партиялар мен ағымдардың бағдарламасы, атқарған қызметі мен қоғамдағы рөлі жайлы толық түсінік беру.

Оқушылар XX ғасыр басындағы Қазақстандағы саяси партиялар мен ағымдар бағдарламасының мақсаты, талаптары, көсемдері жайлы мағлұматтарды толық меңгеріп шығады. Сабақ барысында оқушылар қазақ зиялылары жайлы жазба жұмыс орындайды. Мұғалім пысықтау, пікірталас барысында оқушылардың білімін бағалайды.

Көрнекі құралдар

Қазақстан Республикасының картасы.

Сабақтың барысы

Тақырып өте күрделі, кең көлемді. Бұл тақырыпты оқытуға 2 сағ берілген. Жоспар мазмұнына қарай жасалған.

Жаңа сабақ жоспары

1. Ресейде түрлі партиялардың пайда болуы.
2. Қазақстанда бұқаралық ұйымдардың пайда болуы.
3. Қазақстандағы жастар қозғалысы, жастар ұйымы, оның қызметі.
4. «Алаш» партиясы, стратегиясы мен тактикасы.
5. «Алашорда» автономиясының құрылуы.
6. «Үш жүз» партиясы, бағдарламасы.
7. «Қазақ» газеті.

Мұғалім Қазан төңкерісі қарсаңындағы Ресейде пайда болған партияларды атап, тақтаға жазады және оларға сипаттама береді. Мысалы, 1905 жылы қазан айында Конституциялық-демократиялық партия құрылды. Оның басшысы — П.Н.Милюков. Партияның бағдарламасы — либерализм идеясымен жалпы халықтың сайлау құқын және парламенттік жүйені енгізу, жекеменшікті қолдау. Кадет партиясы қоғамды революция жолымен өзгертуге

қарсы шықты, бұқараның революциялық қозғалысын парламенттік жолға бағыттады.

1900 — 1902 жылдар аралығында социалист-революционерлер, эсерлер партиясы құрылды. Оның басшысы — В.М.Чернов. Бағдарламада социалистік талаптармен қатар демократиялық институттардың Ресей мемлекетінің ерекшеліктеріне сай болуын жақтады. Эсерлер террор жасауды саяси күрестің ең негізгі құралы деп санады. ХІХ ғасырдың аяғына қарай Ресейде социал-демократиялық ұйымдар пайда болды. 1903 жылы большевиктер партиясы құрылды. Оны В.И. Ленин басқарды. Бұл партия жұмысшылардың мүддесін көздеді.

Осыдан кейін мұғалім Қазан төңкерісі қарсаңындағы Қазақстанда пайда болған бұқаралық ұйымдарға да тоқталады. Қазақ зиялылары Ресейдің кейбір оппозициялық партияларының ықпалымен Қазақстанда саяси ой-пікірді дамытуға, демократиялық идеяларды насихаттауға, самодержавиялық тәртіпке қарсы әрекеттер жасауға қатыса бастады. Бұлар кадеттер мен большевиктер партиясының бағдарламаларын қолдады. «Мұсылман жұмысшыларының біріккен одағы» құрылды. Оны ұйымдастырушы А.Розыбақиев болды.

Мұғалім бұқаралық ұйымдарға сипаттама берумен қатар, ХХ ғасырдың басындағы қазақ жастарының ұйымдары жөнінде мәлімет береді.

Жастар ұйымының негізгі мақсат-міндеттері — ұлттық мәдениет пен әдебиетті насихаттап, қазақ халқын алдыңғы ұлттар қатарына қосу, оның рухын көтеріп, сезімін оятып, ұлттық қадір-қасиетін сақтау, жастарды елін, жерін, халқының салт-дәстүрін сүйеге баулу, әртүрлі саяси, мәдени шаралар жүргізіп, газет-журналдар шығару, театр үшін драмалық шығармалар тудыру, халық әдебиетін жинау, жариялау, мектептер үшін оқулықтар, көмекші оқу құралдарын бастыру, оқуға түсем деушілерге көмектесу курстарын ашу, қаржысыздарға материалдық көмек көрсету, әйелдерге бостандық әперу, кедейлерді үстем таптың қанауынан құтқару, ойын-сауық кештерін ұйымдастыру. Мұғалім Қазақстанның қалаларында құрылған жастар ұйымдарын атайды.

Бекіту сұрақтарын беру арқылы оқушылардың жаңа сабақты қаншалықты меңгергенін байқайды.

Бекіту сұрақтары

1. Қазан төңкерісі қарсаңында Ресейде пайда болған партияларды атаңдар.
2. Бұл партиялардың көздеген мақсаттары қандай болды?
3. Қазақстанда қандай жастар ұйымдары құрылды?
4. Қазақ жастары ұйымдарының мақсаты қандай болды?

Үйге тапсырма

Қазақ зиялыларының өмірі мен қызметі жөнінде рефераттар даярлау. Оқушылардың шығармашылық ізденісін арттыру.

Сабақтың екінші сағаты

Сабақтың барысы

I. Ұйымдастыру кезеңі

II. Үй тапсырмасын сұрау

III. Жаңа сабақ

1. Қазан төңкерісі қарсаңында Ресейде пайда болған партиялардың бағдарламасы қандай болды?

2. Қазақстанда қандай саяси ағымдар пайда болды және олар қалай жұмыс жүргізді?

3. Қазақстанда құрылған жастар ұйымының мақсаты неде?

4. Қазақ зиялыларының өмірі мен қызметі жайлы рефераттарды тексеру.

Мұғалім оқулықта берілген тақырыпшаларды әңгімелеу әдісі арқылы түсіндіреді. Мұғалім үйге берілген тапсырма бойынша қазақ зиялыларының өмірі мен қызметтері жөніндегі рефераттарды тыңдай отырып, толықтырып, жаңа сабақтың негізі осыған байланысты екенін түсіндіреді.

1917 жылы 21—26 шілдеде Орынбор қаласында Бүкілқазақтық съезд өтті. Съезге Ақмола, Семей, Торғай, Орал, Жетісу, Сырдария, Ферғана және Бөкей ордасының өкілдері қатысты. Съезде көптеген мәселелер қаралды. Олардың ішінде ең маңыздылары: мемлекеттік билік түрі, Қазақ автономиясы, жер, оқу, сот, земство, әйел тендігі және басқалар. Сонымен қатар съездің күн тәртібіндегі аса маңызды мәселелердің бірі — қазақ партиясын құру еді. Сөйтіп, бірінші Бүкілқазақтық съезде «Алаш» партиясы құрылып, оның басшы органдарына Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Елдос Омаров,

Мұстафа Шоқай, Мұхаметжан Тынышпаев, Халел Ғаббасов, Мағжан Жұмабаев, т.б. сайланады. «Алаш» партиясының мақсаты — қазақ халқын отарлық езгіден құтқару, буржуазиялық-демократиялық үлгідегі мемлекеттілігіне қол жеткізу. «Алаш» партиясының жетекшісі Ә.Бөкейханов болды. «Алаш» партиясының бағдарламасы «Қазақ» газетінде жарияланды. Одан әрі қарай хрестоматияда «Алаш» партиясы бағдарламасының жобасы баяндалады.

Бұдан кейін ХХ ғасырдың басында құрылған «Үш жүз» социалистік партиясы туралы әңгіме басталып кетеді. Партияның басшысы — Көлбай Төгісов. Осы партия халықты азаттық күреске шақырған қоғамдық ұйым болды. «Үш жүз» партиясы Кеңес өкіметінің бағыт-бағдарын қолдап отырды. Мысалы, Кеңес өкіметі дүниеге келген сәтте-ақ, оның жариялаған декреттері «Үш жүз» партиясы тарапынан қызу қолдау тапты.

Мұғалім «Алаш» және «Үш жүз» партияларының атқарған қызметтерін салыстырмалы түрде оқушыларға жеткізеді.

Бекіту сұрақтары

1. «Алаш» партиясы қашан, қалай құрылды?
2. «Алаш» партиясының көсемдері кімдер?
3. «Алаш» газеті қай жылдары шықты, ол қандай қызмет атқарды?
4. «Алаш» партиясы бағдарламасының мақсаты неде?
5. «Үш жүз» партиясы қашан құрылды, көсемдері кімдер болды?
6. «Үш жүз» партиясы бағдарламасының мақсаты қандай еді?

Мұғалім сабақты пысықтау барысында оқушылардың білім деңгейін бақылайды.

Үйге тапсырма

Қазан төңкерісі қарсаңындағы және кезіндегі саяси партиялар.

Тақырыптың соңындағы сұрақтар бойынша даярлық.

III тарау. XX ҒАСЫРДЫҢ 20—30-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ, МӘДЕНИ ЖАҒДАЙЫ

Қазақстанда Кеңес өкіметінің орнауымен елдегі қоғамдық өмірдің барлық салалары үлкен өзгерістерге ұшырады. Әдістемелік құралда қоғамдық өмірдегі осы өзгерістерді оқып-меңгеру тәсілдері беріліп отыр.

Әр тақырыпты меңгеру барысында мұғалімнің алдына қоятын үш міндеті — білімдік, тәрбиелік және дамытушылықты арттыру. Бұл міндеттерді әрбір жаңа тақырыпты меңгеру барысында жүзеге асыру керек. Жаңа сабақты түсіндіру барысында мұғалім, алдымен, оқушылардың назарын толық өзіне аударып алуы қажет. Бұл, әдетте, «сабақты ұйымдастыру кезеңі» деп аталады.

Әр сабақтың келесі кезеңі — үй тапсырмасын тексеруден басталады. Мұғалім бұл кезеңде өткен тақырып пен жаңа тақырып арасындағы сабақтастықты айқындап көрсетеді.

Жаңа тақырыпты меңгеру барысында оқулық материалдарын, оларға қоса хрестоматиялық, танымдық, көркем материалдар игерулеріне көңіл бөлінуі тиіс. Бұл оқушының танымдық көзқарасы мен ақпараттық білімінің молаюына ықпал етеді.

Жаңа тақырыптарды игеру барысында мұғалім үш мәселеге тоқталады. Олар — оқиғалар, деректер, тарихи процестер. Оқушылар 20—30-жылдарда Қазақстанда болған оқиғалардың себебін, барысын, салдарын; деректердің көрсеткішін, орнын, маңызын; процестердің алғышартын, дамуын, қорытындысын білуі тиіс. Осы мәселеде оқушылар 20—30-жылдардағы қоғамдық өмірдегі өзгешіліктердің себептерін, барысын, салдарын және маңызын толық біле отырып, сол тақырып бойынша қорытынды жасай алуы керек:

— 20—30-жылдардағы тап күресінің шиеленісуі, оған Коммунистік партияның жасаған ықпалы;

— тап күресінің әлеуметтік-экономикалық өмірге тигізген кері әсері және салдары;

— қазақ диаспорасының қалыптасуына себеп болған тарихи процестердің (оқиғалар мен нақты деректер) алғышарттары, себептері, салдары;

— оқушылар осы үш мәселе (оқиғалар, деректер, процестер) бойынша тақырыпты меңгеру барысында интерактивті тәсілмен жұмыс істейді. Бұл тәсілді алуымыз — осы

Оқушылардың аты-жөні	Үй тапсырмасын орындау	Сабак барысындағы ынтымақтастық	Жаңа тақырып бойынша деректерді, оқиғаларды, процестерді білугі	Өзін-өзі тексеру және бағалау	Ұсыныстар	Шкірлердің дәйектілігі	Шкірлерін қорғау	Өз көзқарарының қалыптасуы	Шкірлерді талдауға белсенділігі	Тақырыпты қорытынды жасау	Бүгінгі күн туралы ғылыми баға беруі	Нәтиже
1. Абдулбариев Балғын	5	5	5	4	4	4	5	5	5	3	4	51 балл
2. Данабеков Данияр	2	2	4	3	2	3	4	3	4	3	3	33 балл
3. Қасымова Мәдина	4	5	5	5	3	4	4	4	5	4	4	47 балл
4. Құдайбергенова Ақбөпе	4	5	4	5	3	4	4	4	5	5	4	47 балл
5. Айтқымова Мәдина	5	5	5	5	4	5	5	5	5	5	5	54 балл
6. Қасенов Руслан	4	4	5	4	4	5	5	5	5	5	5	51 балл

кезең оқушылар тарапынан белгілі дәрежеде қызығушылық туғызады.

Сабақ нәтижесін қалай анықтауға болады? Бұл мәселеде мұғалім сыныптағы әр оқушының тақырыпты меңгеру кезіндегі көңіл күйін, ынтасы мен белсенділігін бір сәтке де назардан шығармай қадағалап отыруы керек. Мысалы, мұғалім алдында әр оқушының тақырыпты меңгеру нәтижесін анықтайтын кестесі жатады. Ол бірнеше бөліктерден тұрады және оқушының қабілеті мен ынтасына қарай ол бөліктер балдық немесе рейтингтік сандармен сабақтың әр кезеңінде толықтырылып отырады.

Білім нәтижесін анықтайтын бұл кестенің әр бөлігін толтыру үшін мұғалім әр оқушыға жеке-жеке тоқталмай-ақ тақырыпты меңгеру барысында олардың белсенділігін ескере отырып, толтыруына болады.

§ 16. ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ЖАҢА ЭКОНОМИКАЛЫҚ САЯСАТ (ЖЭС) ЖЫЛДАРЫНДА

Сабақтың базалық ұғымы

Қазақстан 20—30-жылдарда.

Сабақтың тірек ұғымы

Қазақстан ЖЭС жылдарында.

Тірек ұғымдар

Жаңа экономикалық саясат, жер-су реформалары, орташалар, ұсақ өнеркәсіп.

Сабақтың тәсілдері

Жұптасып жұмыс істеу, шығармашылық ізденіс, пікірталас.

Тақырып бойынша бірінші міндет — проблеманың көкей-кестілігін анықтау. Мұғалім оқушыларға тақырыпты меңгеру ісіндегі негізгі қағидаларды көрсетеді. Олар:

1. ЖЭС қарсаңындағы ауыл шаруашылығының жалпы сипаттамасы.

2. ЖЭС-ке көшу, оның қиындықтары.

3. Жер-су реформалары және олардың барысы.

4. ЖЭС-тің нәтижесі.

Мұғалім тақырыптың оқулықтағы мазмұнымен қатар оқушыларды көрнекі құралдармен, жеке зерттеулермен, осы

кезеңге қатысты оқиғалармен (көркем шығармалар) және деректермен таныстырады. Бұдан кейін оқушыларға іздену дабылы (сигналы) айтылады:

Жаңа экономикалық саясат не үшін қажет болды?

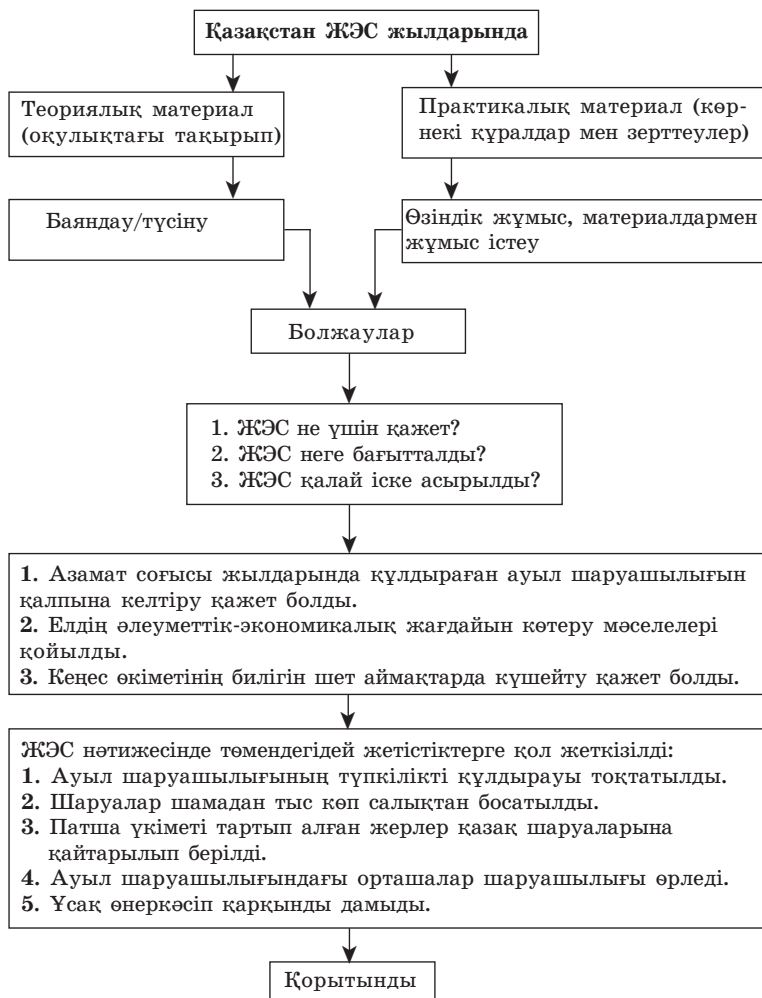
ЖЭС-тің жалпы сипатынан қажетті ақпарат алған оқушылардың шығармашылық жұмысы мұғалім өзі ұйымдастырған ғылыми-зерттеу құралдарын пайдалану арқылы дамуы қажет.

Мұғалім оқушылардың жеке-жеке жұмыс істеуін қадағалайды. Берілген уақыт көлемінде оқушылар өз болжауларын ортаға сала бастайды. Мұғалім болжауларды мазмұнының жақындығына қарай үшке бөліп, тақтаға жазып отыруы керек. Сөйтіп, ізденіс барысында оқушылардың көзқарасы бойынша үш топ пайда болады. Ал оқушылардың ізденіс жұмыстары мына мәселеге тіреледі:

Азамат соғысы жылдарындағы ауыл шаруашылығының құлдырауы мен шаруалар тұрмысының күйзелуі жедел реформаларды қажет етті.

Ізденіс барысында үш топқа бөлінген оқушылар өз болжауларын дәлелдеп, пікірталас ұйымдастыра отырып, мәселені талқылайды. Талқылау барысында ЖЭС-тің жеке мәселелері (қиыншылықтары, жер-су реформасы, нәтижесі) жан-жақты қарастырылады. Оқушылар білімінің нәтижесі төмендегі сұлбадан көрінеді.

Мұғалімнің міндеті төмендегі тірек сұлбаны сабақ барысында іске асыра отырып, күткен нәтижеге қол жеткізу. Тақырыптың жеке мәселелерін талқылау барысында мынадай пікірлер туындайды.

1. Кеңес өкіметіне тұрақты экономикалық жағдайдың керек болуы. Өз билігін шет аймақтарда күшейту үшін мұндағы шаруашылықтың құлдырауын тоқтату қажет болды.

2. Ауыл шаруашылығын дамыту үшін тез арада реформалар жүргізу міндеті туындады. Оны көтеру мақсатында ұсақ өнеркәсіп пен жеке қожалықтарға баса назар аударылды.

Оқушылардың талқылауларынан туындаған пікірлер осы мәселенің төңірегінен табылуы қажет. Оқушылардың өз пікірлерін дәлелдеу барысында оларға мұғалім тарапынан төмендегідей сұрақ қойылады.

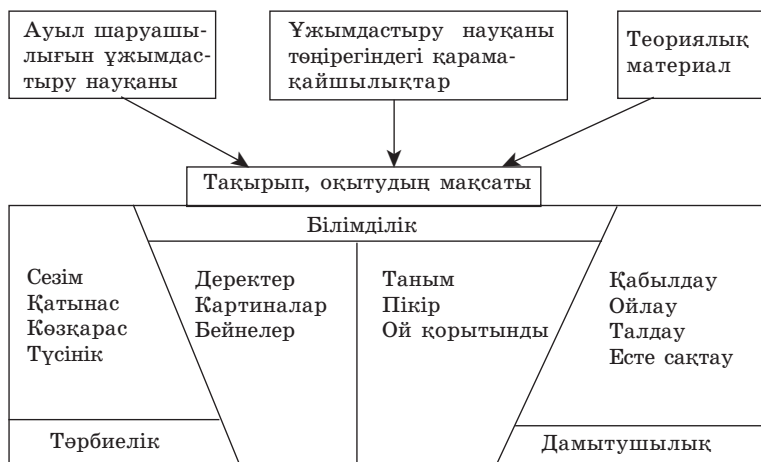
— Қазақстандағы ЖЭС-тің нәтижелері қандай болады?

Тақырыпты меңгеру барысында оқушылар мәселенің *алғышартын, себебін, барысын* анықтайды. Енді оның нәтижесін де осы сұрақтардан шығаруы қажет. Ол үшін мұғалім мәселенің алғышарты мен себебін көрсетіп, нәтижесін күтеді.

Осы бес мәселені терең талқылай отырып, сабақ қорытындыланады. Қазақстандағы ауыл шаруашылығын ұжымдастыру мәселелерін жеке-жеке тақырыпшаларға бөліп қарастыруға болады.

Сабақтың базалық ұғымы

20-жылдардағы Қазақстандағы науқандар тарихы; ауыл шаруашылығын ұжымдастыру саясаты.

Үй тапсырмасын сұрау

Өткен сабақ бойынша оқушы білімін тексеріп, тақырыпты меңгеру дәрежесіне шолу жасайды. Жаңа тақырыпқа өтудегі сабақтастықты көрсетеді.

Тақырыпшаны меңгеру үшін мұғалім Қазақстандағы ауыл шаруашылығын ұжымдастыру саясатына қысқаша түрде жалпылама шолу жасайды. Оқушылардың шығармашылық ізденістерін шебер ұйымдастырып, олардың тақырыпшаны меңгеруін бақылайды.

Оқушылар ойына қозғау салатын алғашқы мәселе — *«Ұжымдастыру қарсаңындағы қазақ ауылының әлеуметтік-экономикалық жағдайы»*.

Тарих ғылымының негіздерін меңгеру барысында оқушылар бойында қазақ ауылының тұрмысы, қазақ халқының ата кәсібі — мал шаруашылығы және басқа кәсіптері туралы білім қалыптасқан.

Бұдан мынадай сұрақтар туындайды:

1. Неліктен ауыл шаруашылығын ұжымдастыру қажет болды?
2. Ауыл шаруашылығын ұжымдастыру науқаны қалай басталды?

Теориялық материалдармен танысқан оқушылар ауыл шаруашылығын ұжымдастыру науқанының алғышарттары мен себептері туралы өз көзқарастарын ортаға салады. Ендігі міндет — оқушылар көзқарастары ішінен ең дәйектісін іріктеп алып, оған түсінік беру, шолу жасау.

Тақырыпты меңгеру барысындағы екінші мәселе — *«Ұлт қайраткерлерінің ауыл шаруашылығын ұжымдастыру науқанына көзқарастары»*.

Елдің әлеуметтік-экономикалық өміріне күрт өзгеріс енгізген науқан барысында ұлт қайраткерлерінің ұстанған бағыты туралы мұғалім қойған мына сұрақтарға оқушылар жауап іздейді:

1. Ұлт қайраткерлері неліктен бұл науқанға қарсылық көрсетті?

2. Голощекин тобы мен ұлт қайраткерлері науқанның қандай мәселелері бойынша келісімге келе алмады?

3. Ауыл шаруашылығы саясатының негізінде орталық қандай шараларды іске асырмақ болды және оған ұлт қайраткерлері қандай қарсылық жасады?

Сабактың осы тұсында соңғы кезде жарық көрген ауыл шаруашылығын ұжымдастыру науқанына қатысты газет-журнал мақалаларымен және кітаптармен жұмыс істеледі.

Ауыл шаруашылығын ұжымдастыру науқаны жөніндегі ұлт қайраткерлерінің көзқарастары оқушының адамгершілік, патриоттық қасиетін дамытады. Оқушылардың пікірталасын мұғалім қорытындылайды.

Оқушының білімін қалыптастырудағы үшінші мәселе *«Ауыл шаруашылығын ұжымдастыру науқаны қалай жүргізілді және оның соңы неге әкеліп соқты»*.

Ұжымдастыру науқаны туралы жарық көрген материалдар мен теледидар хабарлары оқушының осы тақырып бойынша белгілі көзқарас қалыптастыруына көмектеседі. Оқушылар өз көзқарастарын ортаға салып, бір-бірінің пікірін талқылайды. Бұл пікірлер мына мәселелерге тоғысады.

1. Қазақстандағы ауыл шаруашылығын ұжымдастыру науқаны қандай сипат алды?

2. Асырасілтеушілік пен зорлық-зомбылық әдістері қалай жүзеге асып жатты?

3. Науқанның соңғы нәтижесі — қазақ халқының жаппай ашаршылыққа ұшырауы мен шетелге кетуіне әкеп соқтырды.

4. Ауыл шаруашылығын ұжымдастыру науқанының елдің шаруашылық өміріне тигізген оң ықпалы болды ма?

Осы төрт мәселені түсіну және талдау барысында оқушылар тарихи деректермен жұмыс істейді. Әр мәселені оқушылар өздері талдап, пікірлерін өз ойымен жеткізіп отыруы қажет. Мұғалім оқушының сөйлеу мәдениетінің дұрыс қалыптасуын қадағалауы керек. Логикалық тұрғыда дұрыс бағытпен дамыған сабақ таным, түсінік, пікір, талдау, ой

қорытындылау нәтижесінде сөйлеу мәдениетін де жетілдіре түседі. Білімнің тәрбиелік маңызы бар осы талабы да тақырыпты меңгеру барысында мұғалім назарынан тыс қалмауы керек. Оқушының тақырыпты қаншалықты меңгергені — ой қорыту сөйлеу, есте сақтау нәтижесінен көрінеді.

Сабақ соңында оқушының дамытушылық қабілетін көрсете алатын — осы тақырып бойынша ой қорыту мен есте сақтау қалыптасады. Мұғалім осы талаптар мен білімдерге сай сабақты қорытындылайды.

§ 17. ҚАЗАҚСТАН ИНДУСТРИЯСЫНЫҢ ДАМУЫ

Осы тақырыпты меңгеру барысында оқытудың үш әдісі: баяндау, жоспарлау және проблемалы оқыту әдістері қолданылады.

Бірінші ұсыныс. Баяндау әдісінің көмегімен оқушылардың ынтасын жаңа сабақты меңгеруге жұмылдыру.

Материалдың сипаты	Материалды игеру	Сабақтың әдіс-тәсілдері
1	2	3
Тұтас деректік жеткізу	Баяндау	Апараттық баяндау, демонстрация, оқулықпен өзіндік жұмыс істеу
Біртұтас логикалық дәлелдеу	Проблеманы баяндау	Түсіндіру, талқылау, эвристикалық әңгімелесу, ізденіс сипатындағы өзіндік жұмыс, пікірталас
Біртұтас бейнелі — эмоциялау	Проблеманы баяндау	Суреттеп әңгімелесу, проблемалы шығармашылық жұмыс, әдеби мәтінмен жұмыс істеу, демонстрация және т.б.
Нақты фактологиялық суреттеу	Жоспарлы баяндау	Ақпаратты әңгімелеу, оқулықпен жұмыс, бақылау
Нақты логикалық дәлелдеу	Проблеманы жоспарлау түрінде жеткізу	Шығармашылық талқылау, тапсырмалар мен проблемаларды шешудегі өзіндік жұмыс

Баяндау немесе ақпаратты көрнекі құралдарды пайдалана отырып оқыту, осы қиын да маңызды тақырыпты меңгеру ісінде жетекші рөл атқарады.

Екінші ұсыныс — оқытудың жоспарлы әдісі. Бұл әдісті қолданғанда тақырып материалы сатыларға бөлінеді. Тақырыптың бірінші әдісімен салыстырғанда бұл әдістің бірнеше артықшылығы бар. Оқытудың ақпараттық көлемі ұлғайып, кері байланыс күшейеді және өзін-өзі бақылау мен білімін жетілдіру дағдысы қалыптасады.

Үшінші ұсыныс — проблемалы оқыту әдісі. Мұнда оқу материалы дайын күйінде емес, ізденіс объектісі ретінде беріледі. Проблемалық сұрақтарды шешу жолдары оқушылардың шығармашылық мүмкіндіктерін жүйелі дамыта отырып, олардың белсендігін арттырып, өз бетімен жұмыс істеу қабілеттерін қалыптастырады.

Мұғалім жаңа тақырыпты түсіндіру барысында, алдымен баяндау тәсілін қолданады. Бұл кезеңде мұғалім мына мәселелерді оқушыларға таныстырады:

- а) Қазақстанның индустрияландыруға бет алуы және оның қиыншылықтары;
- ә) индустрияландырудың іске асырылуы;
- б) Қазақстандағы индустрияландырудың ерекшеліктері;
- в) индустрияландыруды іске асырудағы жұмысшы табының рөлі.

Сабакты осы мәселелер бойынша дұрыс дамыту үшін, негізгі дабылдарды анықтап алу қажет. Тақырып көлемі мұғалім тарапынан толық түсіндірілгеннен кейін оқушылар шығармашылық ізденіс арқылы осы дабылды анықтауы керек. Бұл дабылдан мына мәселелер көрінеді:

1. Шаруашылықты қалпына келтіру аяқталмады. Ал өндіріс кәсіпорны 61%-ға ғана жетті.

2. Өндірістің даму деңгейі төмен болды.

3. Республиканың жер қойнаулары зерттелмеді, байланыс және көлік нашар дамыды; жұмыс тобы аздық етті, техникалық интеллигенциясы жоқ болды.

4. Экономикада ауыл шаруашылығы басым болды, (шаруашылық өнімінің 84,4%-ы ауыл шаруашылығынан алынды) халықтың 90 %-ы ауылда тұрды.

5. ЖЭС-тің жетістіктері:

- а) қирап қалған шахталар мен өндіріс орындарының қалпына келтірілуі;
- ә) кооперативтік өндіріс;
- б) сауданың жандануы;
- в) өнеркәсіпте шаруашылық есептің, өзін-өзі қаржыландырудың қолданылуы;

6. Индустрияландырудың Қазақстандағы міндеттері:
- а) техникалық-экономикалық артта қалуды жою.
 - ә) ауыр өнеркәсіптің жетекші салаларын, әсіресе мәшине жасау өнеркәсібін дамыту.
 - б) жергілікті ресурстарға негізделген ауыр өнеркәсіптің барлық салаларын дамыту;
 - в) байланыс тараптары мен теміржолдарды салу;
 - г) жергілікті халық өкілдерін кең түрде тарта отырып, жұмысшы табы мен өнеркәсіптік-техникалық интеллигенция кадрларын қалыптастыру.

7. Голощекиннің «Кіші Қазан» науқанына бағытталған индустрияландыру жөніндегі идеялары.

8. Қазақстандағы индустрияландыру бағыттары туралы көзқарастың әртүрлілігі.

Оқушылар мұғалім баяндамасынан кейін көрнекі құралдармен, жеке әдебиеттермен жұмыс істеп, ізденіс үстінде болады. Оқушылар өз ізденіс нәтижелерін айта бастайды. Мұғалім нәтижелерді тақтаға жазып, ең қажеттілерін анықтайды. Нәтижелері шамамен былай берілуі керек:

1. Қазақстандағы индустрияландыру болашақ өнеркәсіпке қажетті жер ресурстарын зерттеуден басталды.

2. 1927 жылы Түрксіб құрылысы басталды.

3. Индустрияландыру өнеркәсіптің материалдық базасын жасау мен шаруашылық және мәдени құрылыс бағдарламаларына барлық халықтардың қатысуы арқылы іске асады.

4. Индустрияландыру шаралары шамадан тыс салық салу есебінен жүргізілді.

5. Индустрияландыру жолында өкімшілік әдістері қолданылды.

Тақырыпты меңгерудегі келесі міндет — нәтижелерден жаңа нәтиже шығару.

Олар:

1. Қуғын-сүргін саясаты.

2. Мемлекет тарапынан берілетін қаржылай көмек.

3. Қазба және химиялық өндірістің басымдылығы.

4. Индустрияландырудың жоғарыдан іске асырылуы.

5. Шикізат көздері игерілді, соңғы өнім шығарылмады.

6. Кенттену процесі үлкен қарқын алды.

Оқушылар мәселенің алғышартын, даму дабылдарын, нәтижелерін тапқан соң мәселенің салдарын қарастырады. Мәселенің салдары екі түрлі болады — жетістіктері және зардаптары.

1. Индустрияландырудың шынайы іске асырылуы.
2. 1931—1933 жылдардағы ашаршылық салдары.
3. КСРО-ның басқа аудандарынан маман кадрлардың республикаға келуі.

4. Мемлекеттік жоспарды орындау барысында социалистік жарыстың өріс алуы.

5. Қысқа мерзімді курстардың, фабрика-зауыт мектептерінің кең жүйесінің құрылуы, техникалық үйірмелердің ашылуы.

6. Стахановшылар қозғалысы.

Мұғалім тақырыпқа талдау жасау барысында және негізгі мәселелерді анықтау кезінде оқушылардың осы тақырып бойынша қандай білімдері барлығын бағдарлайды.

Мұғалім сабақты қорытындылау кезеңінде оқушыларға мыналарды ескертеді.

1991 жылы Қазақстанның тәуелсіздік алуымен қатар мемлекет алдында бірнеше экономикалық проблема туындады. Әсіресе ұлттық өнеркәсіптегі олқылықтар аса өткір сезіле бастады. Олар:

1. Мәшине жасау өнеркәсібінің нашар дамуы.

2. Халық тұтыну тауарлары өнімдерінің жеткіліксіз дамуы.

3. Тұрмысқа қажетті өнеркәсіп өнімдерінің тапшылығы.

Ал осы жетіспеушілік Қазақстанда 20 — 30-жылдары КСРО-ның барлық аудандары секілді индустрияландырудан өткеніне қарамастан, байқалып отыр. Мұғалім сабақ қорытындысында осы ұстанымға сүйене отырып, оқушыларға тірек-аналитикалық триаданы ұсынады.

А	Экономикадағы ауыл шаруашылығының басымдылығы	Өнеркәсіптің дамуының төмен деңгейі	Республиканың жер қойнауларының зерттелуі	Байланыс және көліктің нашар дамуы	Экономикалық артқақалушылыққа байланысты жергілікті халықтың өнеркәсіпке нашар тартылуы
Ә	Техникалық экономикалық артқақалушылықты жою	Ауыр өнеркәсіпті, мәшине жасауды дамыту	Жергілікті өнеркәсіптің барлық салаларын дамыту	Теміржолдар мен байланыс техникалық құралдары құрылысын салу	Өндірістегі жергілікті халық өкілдерінен маман кадрлар қалыптастыру

Осы триаданың екі бөлімі сабақ барысында талқыланады. Мұғалім енді оқушыларға жаңа дабыл береді. Бұл сабақты бекітудегі негізгі ұстанымдардың бірі.

— Ұлттық тәуелсіздікке қол жеткізу кезеңіндегі өнеркәсіптің қолайсыз жағдайларына себеп болған Қазақстан экономикасындағы индустрияландыру кезеңіндегі қандай жетіспеушіліктерді көрсете аласыңдар?

1. 90-жылдардың басындағы Қазақстан өнеркәсібіндегі қолайсыз жағдай (бұл қорытынды кезеңінің басында айтылды).

2. Осы жағдайдың мүмкін себептері мен басқа да жетіспеушіліктерін іздестіру қажет.

Осы ұстаным оқушыларды қорытынды ізденіске бағыттайды. Олар бірнеше болжаулар ұсынады. Мұғалім оқушылармен бірлесе отырып, осы болжаулардың ішінен ең дұрысын көрсетеді. Ол — «Қазақстан экономикасындағы қолайсыз жағдайдың қалыптасуына индустрияландыру процесі кезінде іске асыруға аса қажетті міндеттер орындалмады».

Сабақ қорытындысы бойынша оқушыларда төмендегідей тірек-триада қалыптасады.

1	2	3	4	5	6
Республиканың жер қойнаулары зерттелінді	Байланыс құралдар мен көлік дамыды	Қаражат құрал жабдықтарын са-тып алу мен қала-ларды азық-түлікпен қамтама-сыз етуге жұмсалды	Голоще-киннің «Кіші қазан» идеясы үстем болды	Индустрия-ландырудың заңды бары-сы 1931—33-жылдарда-ғы ашаршы-лық	Маман-дардың жетіспеу-шілігі
Өнеркәсіпке қажетті жер ресурстары зерттелді	1929 жылы Түркісіб теміржол құрылысы басталды	Шаруаларға қатысты құғын-сүргін саясаты, ауыл шаруашылығын қанау	Шикізат көздері игерілді, соңғы өнім шығарыл-мады	Кенттенудің өсуі	КСРО-ның басқа аудандарынан маман-дардың ағылуы
Қазақстан КСРО-ның тұр-	Теміржол Орталық Азия мен Сібірдің	Ауыл тұрғындарының тұр-мыс дәре-	Қазақ-стан КСРО-ның ши-	Қалалардың өсуі. Жергі-лікті халық өсу көрсеткі-	Жергі-лікті халық саны артты.

1	2	3	4	5	6
тас метоллогені екені дәлелденді	аудандарын байланыстырып, экономика мен мәдениеттің өрлеуін қамтамасыз етті	жесінің төмендеуі	кізат базасы. Адам басына шаққандағы өнеркәсіп өнімдерін өндіруде артта қалды	шінің қалаларда өсуі	Индустрияландыру ісі маман-кадрлармен қамтамасыз етілді

§ 18. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ӨМІРІ

Сабақтың әдісі

Интерактивті.

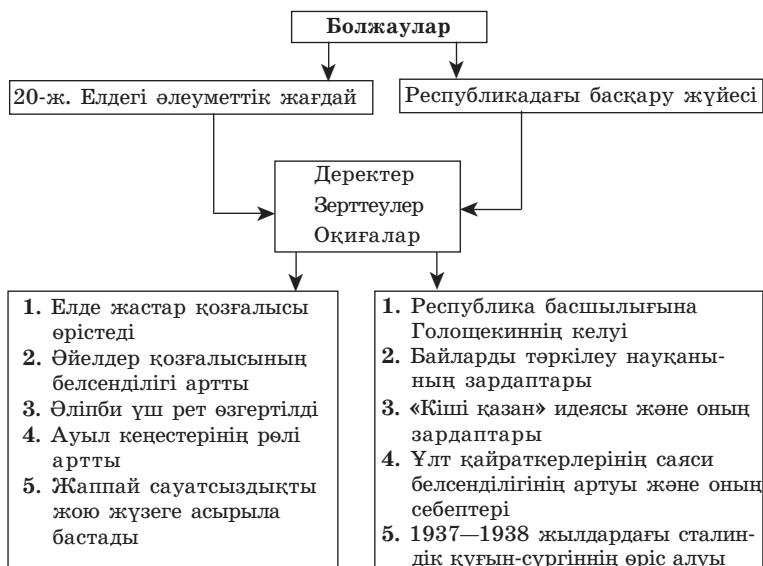
Осы тақырыпқа қатысты көптеген ақпараттық және танымдық мәліметтердің молдығына, сонымен қатар басқа пәндерден (әдебиет пәні) алған білімдеріне сүйене отырып, тақырыпты түсіну қағидасы бойынша оқушылардың белсенділігін арттыруға бірден кірісуге болады. Оқушылардың белсенділігін арттырудағы бірінші дабыл: Қазақстанда 20-жылдардағы қоғамдық-саяси жағдай қандай болды?

Оқушылар белсенділігін арттырудағы осы алғашқы дабылдан кейін олардың шығармашылық ізденісі басталады. Жеке зерттеулер мен танымды материалдарға сүйене отырып, оқушылар 20-жылдардағы Қазақстандағы қоғамдық-саяси өмірдің жалпы көрінісін анықтауы керек. Мұғалім тек бағыттаушы міндетін атқарып, оқушылардың тақырып ауқымынан ауытқымауын қадағалап отырады. Оқушылар берілген уақыт ішінде өз ізденістері нәтижесіндегі тапқан болжауларын ұсынады. Мұғалім оқушылардың болжауларын тақтаға жазып қоюы керек. Тақтаға жазылған болжауларды талқылау оқушы белсенділігін арттырудағы екінші дабыл болады. Мұғалім оқушылардан осы мәселелердің себебі мен барысын анықтауын күтеді.

Мұғалім:

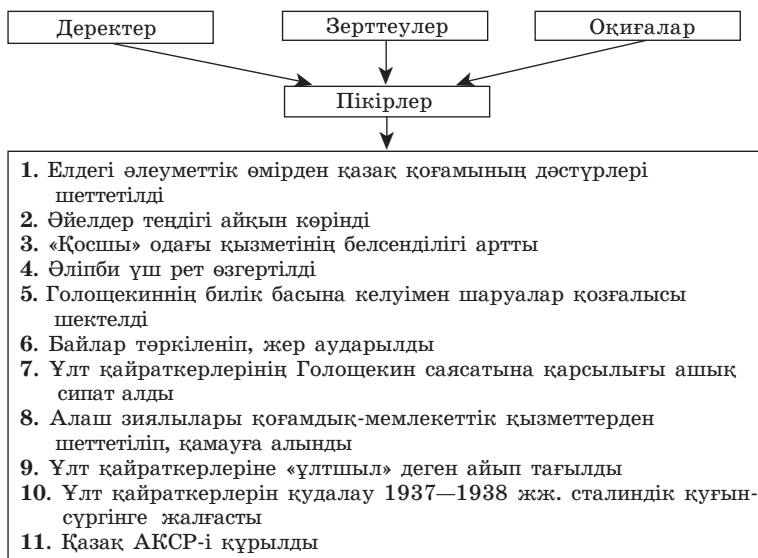
1. Елдің әлеуметтік өмірінде қандай өзгерістер болды?

2. Республикадағы Кеңес өкіметінің басқару жүйесі қандай сипат алды?

Осы екі мәселені анықтау арқылы оқушылар пікірталас ұйымдастырады. Пікірталас барысында мұғалім осы мәселені ашатын сұрақтарды анықтауы керек. Мұғалім оқушылардың пікірталасынан ең қажеттісін атап көрсетеді. Сабақтың бұл кезеңі төмендегі кестеге сәйкес құрылады.

Осы екі мәселе бойынша көрсетілген сұрақтарды талқылау барысында оқушы республиканың 20—30-жылдардағы саяси-қоғамдық өмірінен толық білім алуы тиіс. Талқылау кезеңінен бекітетін негізгі пікірлер шығады. Талқылау барысында оқушылардың ізденіс нәтижелері де көрінуі керек. Зерттеулер мен деректерді көркем бейнелеп айта отырып, өз көзқарастарын білдірген оқушылардың пікірлерін мұғалім дер кезінде тақтаға жазып отыруы керек.

Осы жоғарыдағы сұлбаны пайдаланып оқушылардың білімін тиянақтауға болады. Талқылау қорытындысы бойынша алынған бұл пікірлер негізінде тақырыптың нәтижесін көрсету қажет. Мұғалім тақтаға жазылған пікірлерге жалпы шолу жасай келе, оқушылар алдына енді мынадай мәселе қояды:

20—30-жылдары елдегі қоғамдық-саяси өмірдің соңғы нәтижесі қандай болды?

Оқушылар тақырыпты меңгеру барысында алған білімдерінің қорытындысын өздері көрсетуі керек. Ол мынадай сұлбамен анықталады: 1. Алғышарты. 2. Себептері мен барысы. 3. Нәтижелері.

1. Қазақстанда Кеңес өкіметінің жергілікті органдарын нығайтуға бағытталған іс-шаралар жүзеге асырылды. Алайда қазақ халқының әлеуметтік жағдайы есепке алынбады

2. Қазақстанда ұлт саясаты өрескел бұрмаланды. Республика басшылығынан ұлт қайраткерлері аластатылды. Ұлт қайраткерлері мен орталық арасында үлкен келіспеушілік туды

3. Республикадағы қоғамдық-саяси өмірдің бұрмалануына Орталықтың өкімшілік басқару әдісі ықпал етті. Республикада өкімшіл-өміршіл басқару жүйесі орнықты. Ұлт қайраткерлерінің республиканы басқару ісінен шеттетілуі ұлтаралық қатынасқа терең сызат түсірді. Ұлт қайраткерлері мен Орталық арасындағы келіспеушіліктің соңы 1937—1938 жж. жаппай жазалауға әкеліп соқты

Тақырыптың нәтижесін көрсету — оқушылардың білімінің нақты қалыптасқанын анықтайды. Сабақты қорытындылау барысында мұғалім оқушылардың тәрбиелік қасиеттерін көтеру үшін 20 — 30-жылдардағы ұлт қайраткерлерінің қызметтері туралы мәліметтермен қорытындылап, оқушылардың ұлттық-патриоттық тәрбиесін дамыта түседі.

§ 19. 20—30-ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН МӘДЕНИЕТІ

Сабақтың әдісі

Өзіндік шығармашылық сабағы.

Сабақтың базалық ұғымы

Қазақстан мәдениеті тарихынан.

Сабақтың тірек ұғымы

20—30-жылдардағы Қазақстан мәдениетінің дамуы.

Тірек ұғымдар

Ағарту ісі, сауатсыздықты жою, жоғары және кәсіптік білім, Ғылым академиясы, қазақ-кеңес әдебиеті, өнер.

Сабақтың тәсілі

Шығармашылық ізденіс, жұптасып жұмыс істеу, пікірталас.

Жаңа сабақты меңгеру оқушылардың шығармашылық, өзіндік ізденіс бағытында жұмыс істеуіне бағдарланады. Мұғалім бақылаушы және бағыт беруші ретінде қатысады.

Тақырыпты меңгеру ісінде мыналар қарастырылады:

1. Білім беру ісі;

2. Ғылым;
3. Әдебиет;
4. Өнер.

Оқушылар тақырыпқа қатысты ақпараттық-теориялық зерттеулермен жұмыс істей отырып, халық ағарту саласына қатысты нақты деректерді анықтайды. Деректерді анықтай отырып, ағарту саласындағы сандық көрсеткіштердің себептерін табу керек. Мысалы: Республикадағы сауаттылардың пайыздық көрсеткіштерінің төмен болуының себебі?

Осы мәселенің жауабын дұрыс таба білу оқушылардың сабақ барысындағы өзіндік ізденістерін көрсетіп, келесі сұраққа жетелейді. Мысалы: Халық ағарту ісін дамыту қалай өрістеді?

Оқушылар осы мәселенің жауабын айтып, өз көзқарастарын ұсынады. Мұғалім айтылғандарды тақтаға жазып отыруы керек. Келесі кезекте оқушылар назары тақтаға жазылғандардың ішінен талқыланып отырған мәселеге тікелей қатыстыларын анықтайды.

1. Жаппай сауатсыздықты жою шаралары.
2. Орта білім беретін мектептердің көбеюі.
3. Ұлттық оқулықтардың жазылуы.
4. Жоғары оқу орындарының ашылуы.
5. Қазақстан ғылымының дамуы.

Келесі кезекте мәселенің екінші сұрағы тұруы керек. Ол: Қазақстан әдебиеті мен өнерінің жағдайы қандай еді?

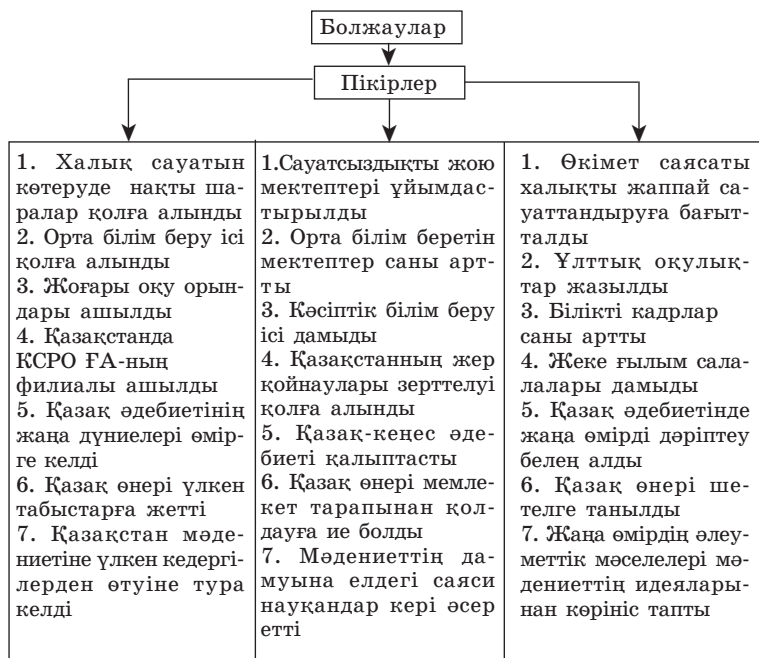
Бұл мәселе бойынша оқушылар ізденістерінің нәтижесінде алынған болжаулар ішінен мыналар талқылауға түседі:

1. Ақын-жазушылардың осы жылдары жарық көрген әдеби-көркем шығармаларының негізгі идеялары.
2. Халық ақындарының шығармашылық идеялары.
3. Қазақ өнерінің жетістіктері.
4. Мәдениеттің дамуына кері әсер еткен жағдайлар.

Осы болжауларға пікірлерге оқушылар өз көзқарастарын білдіре отырып пікірлерін айтады, талқылауға салады. Талқылауға түскен пікірлерді төмендегі сұлба бойынша көрсетуге болады.

Талқылау барысында оқушылар республика мәдениетінің тарихы бойынша қорытынды жасай отырып, туған халқының мәдениетіне деген құрмет сезімдері бекітіліп, мәдениет пен өнер қайраткерлерін естерінде сақтайды. Сабақтың нәтижесінде оқушылар Қазақстан мәдениетінің 20—30-жылдары дүниеге келген өшпес асыл мұраларының әлемдік мәдениетте алар орнымен танысады. Олар 20—30-

жылдардағы Қазақстан мәдениеті мен өнерінің ерекшеліктеріне тоқтала отырып, тақырыптың маңызын айқындайды.

IV тарау. ҚАЗАҚСТАН ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ЭТНОГРАФИЯСЫ

§ 20. ЭТНОГРАФИЯ ҒЫЛЫМЫ

Сабақтың мақсаты

Қазақстан халықтарының этнографиясы жөнінде оқушыларға толық түсінік беру.

Мұғалімнің жетекшілігімен оқулықтан тыс материалдардың қызықтылығы мен тартымдылығы қамтамасыз етіледі. Рефераттар даярлаған оқушылар көрмені ұйымдастыруға қатысқандармен «Өте жақсы» деген баға алады.

Көрнекі құралдар

Дүниежүзінің саяси картасы, «Қазақ тұрмысы» атты көрме материалдары.

Сабақтың барысы

Сабақ семинар түрінде өтеді. Оқушылар екі апта бұрын алған тапсырмалары бойынша рефераттар даярлайды. Семинар сабаққа оқушылармен пікірлесе отырып, «Қазақ тұрмысы» атты көрме ұйымдастырылады. Көрмеге киіз үйдің, ұлттық киім-кешектердің, үй жиһаздарының, ұлттық тағамдардың, зергерлік бұйымдардың, қару-жарақтардың, тұрмыстық бұйымдардың арнайы жасалған суреттері қойылады. Көрмені ұйымдастыру барысында мұғалім дәстүрлі мәдениетімізді зерттеуге арналған Х.Арғынбаевтың, М.Мұқановтың, Ө.Жәнібековтің, Ө.Марғұланның еңбектерін пайдаланады.

Мұғалім тақтаға жаңа сабақтың тақырыбын жазады. Бүгінгі өтілетін сабақтың ерекшелігі жөнінде 1-2 мин баяндайды. Одан әрі қарай тарих ғылымының салаларын атап, оның ішінде «Этнография» ғылымына жан-жақты тоқталады.

Мұғалім. Этнография гректің «этнос» — халық, «графия» — жазу, үйрену деген сөздерінен құралған. Өзінің мағынасы бойынша, этнография — халықтардың қоғамдық құрылыстарын, олардың арғы тегін, өзара қарым-қатынасын, материалдық және рухани мәдениеттерін зерттейтін ғылым. Қазақ этнографиясының басқа халықтардың этнографиясынан ерекшелігі бар. Бұл қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан салт-санасына, әдет-ғұрпына, қоғамдағы күн-

делікті өміріне, ұлттық қасиеттеріне байланысты. Ал ұқсастығына мән беретін болсақ, әр халыққа тән белгі — олардың елеулі тұрақтылығы, белгілі бір ішкі бірлігі, жеке этносты құрайтын адамдардың өзіндік сана-сезімі; тіршілігі, әдет-ғұрпы және т.б. Осы ерекшеліктерді дәлелдеп шығу жолында қазақ этнографиясын зерттеуші ғалымдардың П.Н.Рычковтың, А.И.Левшиннің, В.В.Радловтың, Н.А.Аристовтің, А.Н.Харузиннің, Ш.Уәлихановтың, С.М.Дулиннің, Х.А.Арғынбаевтың, Ә.Марғұланның, Ә.Жәнібековтің еңбектері және басқа зерттеушілердің ғылыми шығармалары пайдаланылады.

Осыдан әрі қарай семинардың әрбір тақырыпшасы бойынша оқушылар рет-ретімен баяндайды. Алдымен, мәдениет жөнінде:

1-оқушы. Әр халықтың мәдениетіне терең үңілу арқылы ғана сол халықтың таным деңгейінің тереңдігін тануға болады. Қазақ халқы ертеден қалыптасқан көне мәдениеттің мұрагері және сол дәстүрді дамытушы, жалғастырушы. Осыған орай халқымыздың этномәдени болмысы материалдық мәдениетімен де анықталады. Жалпы мәдениетті: *рухани* және *материалдық мәдениет* деп екіге бөлеміз. Адамдардың еңбек етуінің нәтижесінде жасалған бұйымдарды *материалдық мәдениет* дейміз. Оған әртүрлі еңбек құралдары, тұрғын үйлер, киім, үй ішінің бұйымдары және т.б. жатады. Ал адамдардың ақыл-ой еңбегінің жемісін *рухани мәдениет* дейміз. Олар дін, діни сезімдер, әдебиет, музыка, ғылым, тіл, тарих, математика және т.б. Мәдениетсіз халық болмайды. Халықтардың ғасырлар бойы өмір сүруі тілді, мәдениет пен тұрмысқа тән сипатты белгілерді ұрпақтан-ұрпаққа қалдырып отыру арқылы қамтамасыз етіледі. Этнографиялық деректерге арқа сүйей отырып, халықтың өткендегі өмір салтын, мәдени болмысын, өнерінің сипатын, моральдық-этикалық қасиеттерін саралап тануға болады.

2-оқушы. Этнос мүшелерінің тұрмыс салтының әртүрлі салаларында көзге түсетін ортақ белгілері мен айырмашылықтары бар. Сол салалардың ішіндегі аса маңыздысының бірі — *тіл*. Тіл тиісті этносқа жататын адамдардың негізгі қарым-қатынас құралы ретінде қызмет етеді. Ол басты этникалық белгілердің бірі. Осы белгілерге қарай халықтардың тарихи өзара байланысын, шығу тегінің жақын-алыстығын, шаруашылық, мәдени жағынан ұқсастығын байқауға болады.

Жер шарындағы халықтар екі мыңнан астам тілде сөйлейді. Тілші ғалымдар барлық халықтардың тілдерін морфологиялық және генеалогиялық принциптеріне негіздеп тіл семьясына бөледі, олар — үндіеуропалық, семит-хамит, Орал-Алтай, Қытай-тибет, Малай-Полинезия, Дравид, Мунд, Банту, Қавказ, Монкхмер, т.б. Осы аталған әрбір тіл семьясына жататын мекендеуші халықтардың аумағын карта арқылы көрсетіп, нақтылайды.

3-оқушы. Мал шаруашылығын кәсіп еткен қазақтардың негізгі баспанасы киіз үй болған. Киіз үй көшіп-қонуға лайықталып жасалған. Кереге, сықырлауық есік, уық, шаңырақ — киіз үйдің қаңқасын құрайды. Кереге ағаштарын бір-біріне түйенің терісінен жасалған таспамен көктейді. Керегенің басы, аяғы, сағанағы болады. Уық — шаңырақ пен керегені байланыстыратын бөлік. Уықтың керегеге жақын бөлігі — «иіні», ал шаңыраққа жақын бөлігі — «қары», төрт қырлы ұшы — «қаламы» деп аталады. Шаңырақ — киіз үйдің күмбезді төбесін құрайтын бөлігі. Қазақтар шаңырақты қасиетті санайды. Ұл-қызына «Шаңырағың биік болсын!» деп бата береді. Шаңырақтың бір-бірімен айқасып тұратын пыбықтары — «күлдіреуіш» деп аталады. Сықырлауық есік кереге шеңберіне басқұр арқылы кереге бауымен байланады. Есік — маңдайшадан, табалдырықтан, жарма беттен тұрады.

4-оқушы. Киіз үйдің сыртқы әбзелдерін туырлық, үзік, түндік құрайды. Олар күн сәулесін, жел мен суды, найзағайды өткізбеу, жылу сақтау қызметін атқарады.

5-оқушы. Киіз үйдің ішкі жабдықталуының да өз ерекшеліктері бар. Киіз үйдің оң жағына ағаш төсек қойып, үстіне көрпе-жастық жинайды, оның тұсына тұскиіз ұстап, пымылдық құрады. Төрге жүкаяқ қойып, оның үстіне абдыра немесе сандық қойып үстіне көрпе-жастық жинайды. Төрдің сол жағына киім ілетін адалбақан уыққа тіреліп қойылады. Тамақ сақтауға арналған кебеже, ыдыс-аяқ сақтауға арналған асадал үйдің оң жақ керегесіне ілінеді де шым шимен қоршап жабылады. Ал сол жақ босағаға ат әбзелдері — ер-тоқым қойылады.

6-оқушы. Киіз үйде төсенетін және тұтынатын заттар кілем, тұскиіз, сырмақ, алаша, бітпес, тулақ, құрақ көрпеше, көпшік.

7-оқушы. Жас жұбайларға арнап тігілгені киіз үй — «отау үй» деп аталады. Көші-қон кезінде демалыс үшін уақытша тігілетін үйлер — қос, жолым үй деп аталады. Сондай-ақ

киіз үйдің — қалмақ үйі, торғауыт үйі, күрке үй деген түрлері де болған.

3,4,5,6,7- оқушылар «Қазақ тұрмысы» деген көрменің материалдарын көрсете отыра баяндайды.

Мұғалім. Көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан қазақтардың ыдыс-аяқтары көшіп-қонғанда алып жүруге ыңғайлы, төзімді болуы үшін теріден және ағаштан жасалған.

8-оқушы. *Теріден* — қымыз құятын саба, бие сауатын көнек, сусын құятын мес, торсық, ұзын мойынды ыдыс — қазмойын жасалады.

9-оқушы. Ағаштан — саба, аяқ, табак, кесе, тостаған, саптаяқ, қасық, ожау, ағаш тайкерсен, тегене, шара, астау, қымыздықтар, сойыр сияқты ыдыстар, сондай-ақ тұрмыста қолданылатын ұршық, күбі, күбіше, т.б. жасалады.

Мұғалім. Қазақтың ұлттық киім-кешектерінің халықтың этникалық мәдениетіне сәйкес өз ерекшеліктері бар. Жас адамға арнап тігілген киім-кешектің әшекейі көп, ал кәрі және егде тартқан кісілердің киімінің өрнегі аз болады немесе мүлдем болмайды. Қазақтардың киімдері сыртқы, ішкі, сулық, бір киер, баскиім, аяқкиім болып бөлінген.

10-оқушы. *Сырт киімдерге* — тон, шапан, күпі шидем; *іш киімдерге* — жейде, көйлек, комзол, шалбар, кәзекей; *сулық киімдерге* — шекпен, қаптал шапан, желбегей, кебенек, кенеп, сырттық жатады. Ал *бір киер* деп той-думанға барарда, сапар шеккенде киетін қымбат матадан әшекейленіп тігілген сәндік киімдерді айтады.

11-оқушы. Тон мал терісінен тігіледі. Ішіктер қасқыр, түлкі, қарсақ, күзен сияқты аң терілерінен сыртын масаты, барқыт матамен тыстап тігіледі. Түйенің не қойдың жүнінен тоқылған жаздық сырт киімді шекпен дейді. Шапандар түрлі түсті масатыдан тігіліп, қапсырмасы, ілгектері әшекейленеді.

12-оқушы. Баскиімдерге — тақия, бөрік, сәукеле, орамал, жаулық, күндік, кимешек, тымақ, малақай, қасаба жатады. Қыз балаға арнап тігілген тақия көп әшекейленіп, үкі қадалады. Қыздар қыстық бөріктерін үкі тағып, шекеліктер қадап әшекейлейді. *Сәукеле* — ұзатылар қыздың үйінен аттанарда киетін баскиімі, келін болғаннан кейін орамал, жаулық салып, қасаба кесе, балалы болып, егде тарта бастағаннан кейін күндік, кимешек киген. Ер адамдардың баскиімдерінде әшекей болмаған, тек сал-серілер бөріктеріне үкі таққан.

13-оқушы. Қазақтың аяккиімдерін — байпақ, етік, кебіс, мәсі құрайды. Етікті былғары, құрым теріден тіккен. Қыз-келіншектер оюланған қызыл түсті былғарыдан етік кесе, ер адамдар қара түсті былғарыдан етік киген. Мәсінің етіктен айырмашылығы — қалың табаны мен өкшесі болмаған, мәсінің сыртынан кебіс киген.

Қазақтың материалдық мәдениетінің бір саласын дәстүрлі тағам жүйесі құрайды. Көшпелі мал шаруашылығын кәсіп еткен қазақтардың негізгі асы — ет пен сүт тағамдары болған. Тағам жүйесіне мұғалім кіріспе жасағаннан кейін оқушылар ұлттық тағамдар жөнінде өз білгендерін ортаға салады.

14-оқушы. Сүт төрт түліктің атына сәйкес — бие сүті, түйе сүті, қой сүті, ешкі сүті, сиыр сүті болып бөлінеді. Бие сүтінен — қымыз, түйе сүтінен — шұбат, сиыр сүтінен — айран дайындалады. Ал қой-ешкі сүтін шайлық сүтке, балаға ішкізуге және ірімшікке пайдаланған. Сүт тағамдарының көптеген түрі сиыр сүтінен жасалады. Олар — қатық, айран, шалап, сүзбе, құрт, ірімшік, қаймақ және тағы басқалар.

15-оқушы. Қазақ халқының ең жақсы көретін негізгі астарының бірі — ет. Қазақтар қыс жақындағанда соғым сойған. *Соғым* — мал қыстың суығынан арықтап, союға жарамай қалған кезде азықтан қысылмау үшін сойылған. Қазақтар жылқы еті мен қой етін қадір тұтқан. Ең сыйлы қонақтарға семіз қой етін бүтіндей үйітіп, тұтас тарту кәдесі болған. Сондай-ақ жылқының қазы-қарта, жал-жая сияқты кәделі еттерін тартқан.

16-оқушы. Ежелгі қазақ халқы әшекейлі бұйымдарды көп пайдаланған. Қазақ зергері, негізінен, әйелдердің сәнді әшекей заттарын (сырға, білезік, жүзік, шашбау, т.б.) өсем етіп жасай білген. Зергерлік өнердің туындылары жауға — айбар, жақынға — мақтаньш, аруға — ажар, жігітке — жігер беретін болғандықтан, батырлардың көрсеткен ерлігіне ақындардың тапқырлығына, озып шыққан жүйріктің құрметіне сый ретінде берілген. Қазақ шеберлері жасаған зергерлік бұйымдар біздің ата-бабаларымыздың он саусағынан өнері тамған, шебер, өздері сері, жандары сұлу болғанын паш етеді.

17-оқушы. Қазіргі замандағыдай бұрынғы кезде де әскердің құрамы қару түрлеріне қарай бөлінген. Әр қаруды жете меңгерген жауынгерлерден — садақшылар, найзашылар, қылышшылар, айбалташылар, шоқпаршылар әскери бөліктері құрылған.

Әр қарудың жорыққа шыққанда сарбаз бойында ілінетін орны бар. Садақ пен қылыш белге, найза қолдың қарына ілінген, айбалта ердің қасына байланып, шоқпар тоқымға қыстырылған. Қазақ батырларының соғыста қолданған ер қаруы бесеу болғанмен, олардың бірнеше түрі бар және қалыптасқан қолдану әдіс-тәсілдері де сан алуан.

Батырларға арналған асыл қарулар өте қымбат тұрған. Жаумен айқаста жеңіске жету үшін шабуыл ғана емес, жақсы қорғаныс құралдары да қажет. Қорғаныс құралдарының дамуы, жетілуі, қолданылуы қай халықтың болсын соғыс өнерінің деңгейін білдіретін көрсеткіш.

«Қазақ тұрмысы» атты ұлттық көрмедегі «Ұлттық тағам», «Зергерлік бұйым», «Қару-жарақ» деген тақырыптардағы буклеттер арқылы оқушылар рефераттарын толықтырады және нақтылайды.

Оқушылар сабаққа өзіндік кезінде дайындаған «Қазақ тұрмысы» атты көрмені тарих кабинетінің ішінде әдістемелік көрнекілік ретінде қалдырады.

Үйге тапсырма

«Қазақстан халықтарының этнографиясы» деген тақырыпқа байланысты «*Менің қиялымдағы қазақ қоғамы*», «*Өткен замандағы қазақ тұрмысы*» атты шығармалар жазу.

§ 21. ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕР ЖӘНЕ ОНЫҢ САЛАЛАРЫ

Сабақтың мақсаты

Оқушыларға қазақ халқының қолданбалы өнері, сәулет ескерткіштері, халық күнтізбесі жайлы жан-жақты толық білім беру.

Мұғалім әрбір тақырыпты баяндағанда көрнекі құралдар мен оқулықтан тыс қосымша материалдарды пайдаланады. Сабақ барысында үнемі оқушылармен пікірлесіп отырады. Оқушылар халықтың белгілі бір тарихи кезеңдеріндегі таным-түсінігі, өмір-салты, сұлулық талғамы туралы мәлімет алады. Оқушылардың өткен тарихты білуге қызығушылығы мейлінше байқалады, себебі мұғалім оны қазіргі өмірмен тығыз байланыстыра баяндайды. Мұғалім сабақтың нәтижесінде оқушылардың белсенді қатысуымен толық меңгергеніне көз жеткізеді.

Көрнекі құралдар

Қазақстан Республикасының картасы. «Қолданбалы өнер» буклеті, «Тарихи ескерткіш» стенді, сұлба, музыка аспаптары.

Сабақтың барысы

I. Ұйымдастыру кезеңі

II. Үй тапсырмасын сұрау

III. Жаңа сабақ

Мұғалім ұйымдастыру кезеңінен кейін, үйге берілген жазба жұмысы мен сұрақтарды талдауға кіріседі. «Менің қиялымдағы қазақ қоғамы», «Өткен замандағы қазақ тұрмысы» атты жазба жұмысы бойынша сыныптағы үш қатардағы үш оқушыдан ауызша түрде сұрап, оқушылармен пікірлесе отырып бағалайды. Ал қалған оқушылардың жазба жұмысын жинап алып, әрбір оқушының пікірлері мен тұжырымдарын ой елегінен өткізіп, бағалайды. Сонымен бірге өткен сабаққа байланысты төмендегі сұрақтардың жауабы айтылады.

1. Қазақ этнографиясының басқа халықтардың этнографиясынан қандай ерекшеліктері және ұқсастықтары бар?
2. Қазақтың киіз үйінің бөлімдері бойынша сипаттама беріндер және олардың атқаратын қызметтері қандай?
3. Қазақ халқының ұлттық тағамдары неден жасалған?
4. Қазақтардың ертедегі қару-жарақтарын бүгінгі күні пайдаланып жүрген қару-жарақтармен салыстырыңдар.
5. Қазақ халқының ұлттық киімдерінің ерекшеліктері неде?
6. Зергерлер қандай бұйымдар жасаған?

Жаңа сабақ жоспары

1. Қазақ халқының қолданбалы өнері жайлы мәлімет беру.
2. Қазақ жеріндегі сәулет ескерткіштеріне сипаттама беру.
3. Қазақтардың халық күнтізбесі жайлы түсінік беру.

Қолданбалы өнер ежелгі мәдениет салттары негізінде сақтардың, үйсіндердің және ғұндардың заманында дамыған. Қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдениетінің рухани да, материалдық та қазынасының қомақты бөлімі — *ұлттық қолөнері*. Халық өнерінің тамыры халықтың өмір сүру салтымен, өмір сүру салты халықтың шаруашылық дәстүрімен тығыз байланысты. Қазақтың қолөнері де өзінің төлтума бітім-қасиетімен, көркемдік мән-мағынасымен ерекшеленеді, қолөнер үлгілері тек қана эстетикалық мұра емес, сонымен бірге халықтың белгілі бір тарихи кезеңдері таным-түсінігінен, өмір салтынан, сұлулық туралы талғамынан хабар береді.

Өнер ескерткіштері көркемсурет өнерінде, ұсталық, зергерлік, құйма, ағаш және тоқыма өнерінің өндірісінде жақсы көрініс алған дей келе, мұғалім әрі қарай «Қолданба-

лы өнер» деген тақырыптағы буклет арқылы бұйымдардың әрқайсысының жасалуы және оның атқаратын қызметтері туралы толық мағлұмат бере отырып баяндайды. Бұдан кейін әр оқушы өз ойын білдіреді, мұғалім толықтырады. Кілемді өрмекпен, түрлі-түсті тоқыма жіптермен тоқиды. Кілемнің бірнеше түрі болады. Түгі жоқ тықыр кілемдер жерге төселіп немесе қабырға тұсына ілінген, түкті кілемдер тұсқа ілініп, үйдің көркі болған. Үй ішіндегі көздің жауын алатын қой-ешкінің жүнінен иіріліп тоқылған әсем бұйымдар, әртүрлі ою салынған киіз, сары ала текемет, қара ала сырмақ, мақпалдан ойып жасалған тұскиіздер көз қызықтырады.

Өнерлінің қолы алтын демекші, өнерлінің қолынан шыққан бұйымдар тұрмыстық тұтыну, безендіру, әшекейлеу үшін қажет болған әрі көшпелі өмірдің салт-дәстүрінен, әдет-ғұрпынан халықтың дүние танымынан сыр шертетіні даусыз.

Дәстүрлі мәдениеттің бір түрі — *музыка аспаптары*. Олардың кең тараған, көне түрі — *домбыра*. Домбыра кептірілген қарағайдан ойып жасалады. Ішегі қой мен ешкі ішегінен ширатылып жасалады. Қазақ қауымына кең тараған аспаптың бірі — *қобыз*. Қобыздың ысқышы жылқының құйрық қылынан жасалады. *Сыбызғы* — үрлеп ойнайтын аспап. Сыбызғыны қамыстан немесе жұмсақ ағаштың өзегін үнгіп жасаған. Оның саусақпен басып ойнайтын төрт тесігі болады. Сыбызғы да өте ертеден белгілі. Сыбызғыны малшылар көп тартқан. *Асатаяқтар* ұрмалы аспаптар қатарына жатады. *Шаңқобыз* саз балшықтан жасалады. Сонымен қазақтың музыка аспаптары *ішекті, үрмелі, ұрмалы* аспаптар болып бөлінеді. Музыка аспаптары жөніндегі жоғарыда берілген мәліметтер оқулықтан тыс қосымша материалдардан алынды. Мұғалім музыка аспаптарын көрсете отырып баяндайды.

Енді мұғалім сәулет ескерткіштерін баяндамас бұрын сынып оқушыларына мынадай екі сұрақ қояды.

1. Қандай ежелгі қалаларды білесіңдер, оларды картадан көрсетіңдер?

2. Өздерің білетін ескерткіштерді, мазарларды, мешіттерді атаңдар.

Мұғалім оқушылардың жауаптарын толықтырып, нақтылау үшін «Тарихи ескерткіштер» деген тақырыпта тақтаның сол жақ шетінде орналасқан көрнекілік арқылы баяндайды.

Құрылыс техникасы мен сәулет өнерінің дамуы қалалардың өсуімен байланысты болды. Үлкен қалаларда қоғамдық құрылыстар, яғни сарайлар, керуен сарайлары, моншалар

салынған. Аталған мәдени құрылыстар тастан және күйген кірпіштен сыланған. Осындай құрылыстардың болғанын біз жазба ескерткіштерден ғана емес, ежелгі Отырар, Тараз, Баласағұн, Түркістан және тағы басқа қалалардың орында-рында жүргізілген археологиялық қазбалардан білеміз.

Мұғалім әрі қарай қазақ халқының халық күнтізбесі жөнінде мәлімет береді. Алдымен, он екі жылдық мүшел жүйесінің аттары, жылдары жазылған сұлбаны тақтаға іліп, мүшел жасын есептеуді және жыл санаудың орналасу ретін есте сақтауды үйретеді.

Қазақ хандығы құрылғаннан кейін көне түріктердегідей қазақтарда да мүшел жүйесі күн мен түннің теңелген күні, 22-наурыздан басталатын болды. Жыл санаудың мүшел жүйесінің айрықша ерекшелігінің бірі — онда жылдар сан-мен емес рет-ретімен, жан-жануарлардың аттарымен аталып, он екі жыл сайын дәл осылай қайталанып отырады. Адамдар төтемдік хайуанаттардың айрықша қасиеттеріне сенгендіктен өздерінің шығу тегін белгілі бір жануарлармен байланыстырған. Халықтар оларды қатты құрметтеп, жәбірлеуге, өлтіруге тыйым салған. Бұл күнтізбемен бірге қазақтар хижра бойынша мұсылмандық жыл санау жүйесін де пайдаланған.

Қазақтың халықтық күнтізбесі бойынша жыл 22 наурыздан басталады, наурыз тойы өткізіледі. Ұлыстың Ұлы күні аталған бұл күнді қарсы алу жөнінде оқушылардың ойы тыңдалады, мұғалім мұны толықтырып отырады.

Ал қазір жержүзінің көптеген елдері Григориан күнтізбесін қолданады. Ол әлемнің бүгінгі жетекші елдерімен тарихты бірге жасасып уақытты бірге санауға мүмкіндік береді.

Бекіту сұрақтары

1. Қолданбалы өнер қалай дамыды және бұл өнердің ерекшелігі неде?
2. Қазақ жеріндегі сәулет ескерткіштерінің қайсысын білесіңдер? Оларға сипаттама беріңдер.
3. Қазақтардың халық күнтізбесі қашан пайда болды?
4. Тоқыма өнері, оның ішінде кілем тоқу жайлы айтып беріңдер.
5. Ағаштан қандай тұрмыстық заттар жасалады?

Бекіту сұрақтары арқылы мұғалім оқушылардың жаңа сабақты қандай дәрежеде меңгергенін біледі.

Үйге тапсырма

Қолданбалы өнер. Тақырыптың соңындағы берілген сұрақтар мен тапсырмаларды орындау.

V тарау. КЕҢЕС ДӘУІРІНІҢ АЛҒАШҚЫ КЕЗЕҢІНДЕГІ ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫҚ АХУАЛ

§ 22. 20—30-ЖЫЛДАРДАҒЫ ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫҚ АХУАЛ

Сабақтың мақсаты

Оқушыларға 20—30-жылдардағы патша өкіметінің отарлау мен қоныстандыру саясаты жөнінде және Кеңес өкіметінің көші-қон саясаты барысындағы этнодемографиялық ахуалды толық меңгерту.

Сабақтың нәтижесінде оқушылар қазақ халқының басынан кешкен, тарихтан алар орны ерекше оқиғалардың барысы жайлы толық мәліметтер алады.

Көрнекі құралдар

Қазақстан Республикасының саяси-өкімшілік картасы, Дүниежүзінің саяси картасы, сұлба.

Сабақтың барысы

I. Ұйымдастыру кезеңі

II. Үй тапсырмасын сұрау

III. Жаңа сабақ

Мұғалім ұйымдастыру кезеңінен кейін, үйге берілген тапсырма бойынша сұрақ-жауап арқылы оқушылардың білім сапасын тексеріп, бағалайды.

Сұрақтары

1. Мал шаруашылығының қазақтардың материалдық мәдениетіне тигізген әсерін неден көреміз?
2. Қолданбалы өнер қалай дамыды және бұл өнердің ерекшелігі неде?
3. Қазақ жеріндегі сәулет ескерткіштерінің қайсысын білесіңдер? Оларға сипаттама беріңдер.
4. Ертеде қазақтар аспан денелері арқылы уақытты қалай білген?

Мұғалім жазба жұмысын жүргізу арқылы 3 оқушының білім деңгейін тексереді.

1. Халық күнтізбесі туралы не білесіңдер?
2. Хижра жүйесі туралы не түсіндіңдер?
3. Григориан күнтізбесінің ерекшелігі неде?

Жаңа сабақ жоспары

1. Қоныстандыру саясаты жайлы мәлімет беру.
2. Ұйғырлар мен дүнгендердің қоныс аударуы.
3. Кеңес өкіметінің көші-қон саясаты.

Мұғалім: Қазақстан Республикасында қазақ халқынан басқа бірнеше ұлт өкілдері тұратынын білесіңдер. Қане, оларды атап көрелік!

Оқушылар: орыс, татар, украин, корей, ұйғыр және т.б. Осыдан мынадай сұрақ туады.

Қазақстанның көпұлтты мемлекетке айналуының негізгі себебі неде?

Мұғалім оқушылардың назарын осы сұрақ төңірегіне аудара отырып, жаңа сабақтың түпкі мақсатын ашады.

Қазақстанның көпұлтты мемлекетке айналуының негізгі себебі XVIII ғасырдың 30-жылдарынан басталған Ресейдің қоныстандыру саясатын жүргізуіне байланысты болды. Осы кезеңнен бастап Қазақстанға орыстар және тағы басқа ұлт өкілдері орналасты.

Қоныстандыру саясатының жүзеге асырылуы салдарынан орыс шаруалары Қазақстанның шұрайлы жерлеріне қоныс аударды. Бұл жерлер жергілікті халықтан тартып алынды. XX ғасырдың басына дейін қазақ жеріне екі миллиондай орыс, украин, поляк шаруалары қоныстанды. Жерінен айырылған халық экономикалық күйзеліске ұшырады, саяси-әлеуметтік бостандығынан айырылып, құнарсыз шөлді аймақтарға ығыстырылды.

Жалпы, Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңде патша өкіметі тарапынан қазақ жерін отарлау кең көлемде және қарқынды түрде жүргізілді.

Мұғалім оқушыларға патша өкіметі тарапынан қазақ елін отарлау және қазақ жеріне қоныс аудару саясатының жүргізілген ерекшеліктеріне тоқтала келіп, сабақты оқулықта берілген «Жетісуда шаруаларды қоныстандыру туралы уақытша ережелер», «Сібір теміржолының ерекше комитеті» жөніндегі тарихи деректерге сүйене отырып баяндайды.

Ал XIX ғасырдың соңғы ширегінде Қазақстан халқының құрамында өзгеріс пайда болды. 70–90-жылдары Қытайдан ұйғырлар мен дүнгендер қоныс аударды.

Отарлау саясатының барысында қазақ жерінде қоныстанушылардың көбеюіне байланысты қазақ елінің этнодемографиялық құрамы өзгеріске ұшырай бастады. Ресей империясындағы 1897 жылғы халық санағының деректері бойынша Қазақстанды мекендеген халықтардың саны мен ұлттық құрамы мынадай болды:

Ұлттар	Саны	Пайызы
Қазақтар	3392,8	81,8
Орыстар	454,4	11,0
Өзге ұлт өкілдері	300,6	7,2

Жалпы, Республиканың этнодемографиялық құрылымында мынадай жағдай байқалды. Бір жағынан, қазақ халқына қарсы жүргізілген Кеңес өкіметінің зорлық-зомбылығының нәтижесінде, оның бір бөлігі өз жерін тастап, шетелдерге кетуге мәжбүр болса, екінші бір бөлігі аштықтың құрбаны болды. Осы кезеңде республикаға қоныс аударушылардың, оның ішінде Шығыс славян халықтары өкілдерінің саны көбейді. Сөйтіп, республиканың қазіргі уақыттағы этнодемографиялық құрылымының негізі сол кезеңде қаланды.

Халқымыздың өткен өмір шындығы мен төл болмыс бітімін жете танып-білуіміз қасиетті қазыналарымыз бен асыл мұраларымызды бүгінгі және ертеңгі күннің игілігіне айналдыруымыз үшін керек.

Бекіту сұрақтары

1. Қазақстан көпұлтты мемлекет болып қашан қалыптасты?
2. Патша өкіметі қоныстандыру саясаты бойынша қандай мақсатты алдына қойды?
3. Ресейден Қазақстанға қандай халықтар келіп қоныстанды?

Мұғалім жаңа сабақты пысықтау барысында оқушылардың өзара пікірлерін ескере отырып, сабақтың нәтижесі өз дәрежесіне жеткенін байқай алады.

Үйге тапсырма

20 — 30-жылдардағы кеңестік жүйе қалыптасу қарсаңындағы этнодемографиялық ахуал. Тақырыптың соңындағы берілген сұрақтар мен тапсырмаларды орындау және тақырыпқа сәйкес қосымша көркем әдебиеттерден, тарихи құжаттардан үзінділер жинақтау.

§ 23. САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН ЖӘНЕ ХАЛЫҚТАР ДЕПОРТАЦИЯСЫ

Сабақтың мақсаты

Қазақстанның көпұлтты мемлекет болуына әсер еткен тарихи жағдайлар жайлы түсінікті оқушыларға толық меңгерту.

Сабақтың нәтижесінде оқушылар Ұлы Отан соғысы, тың және тыңайған жерлерді игеру және тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы демографиялық саясат жөніндегі мәліметтерді толық меңгереді. Мұғалім пысықтау барысында сұрақтар қою арқылы оқушылардың берген жауаптарын бағалап, сабақтың өз дәрежесінде өткенін көре алады.

Көрнекі құралдар

Қазақстан Республикасының саяси-өкімшілік картасы.

Сабақтың барысы

1. Ұйымдастыру кезеңі.

Жаңа сабақтың өткен сабақпен өте тығыз байланысты екенін ескере келіп, үйге берілген тапсырманы талдаудан бастайды. Үйге берілген тапсырма тақырыпқа сәйкес көркем әдебиет, тарихи құжаттардан қазақ халқының басынан кешкен тарихи оқиғалары жөнінде мәліметтер жинақтау болатын. Талдау барысында мына төмендегі сұрақтарды негізге алу қажет.

1. Қазақстанда 20-жылдардағы демографиялық ахуал қандай болды?
2. Қазақстан жеріне қандай ұлттар, қай кезеңнен бастап қоныстана бастады?
3. Қазақстан лагерлер өлкесі деп неліктен аталды?
4. Көші-қон саясатының қазақ халқының демографиясына тигізген әсері және оның зардаптары қандай болды?

Оқушылар тақырыпқа сәйкес даярлаған мәліметтері негізінде жоғарыдағы сұрақтарға толық жауап береді.

Жаңа сабақтың жоспары

1. Елден қуудың басталуы.
2. Ұлы Отан соғысы кезіндегі елден қуу саясаты.
3. Тың және тыңайған жерлерді игерудің демографияға тигізген әсері.
4. Тәуелсіз Қазақстанның демографиялық жағдайы.
5. «Қазақ тілі» қоғамы және «Қазақстан халықтарының Ассамблеясы».

Өткен сабақ негізінде жүргізілген қызу пікіралысудан кейін, жаңа сабақтың жоспарымен таныстырған соң елден қуу деген ұғымның мәні ашып көрсетіліп, сол жөнінде мағлұмат беріледі. *Елден қуу дегеніміз* (депортация) — белгілі бір адамдар тобын немесе халықтарды жаза ретінде туған жерінен басқа өлкеге жер аудару. Бұл саясат соғысқа дейін-ақ қолданылды. Қазақстанға өз елінен қуылғандарды қоныстандыру саясаты кейінгі жылдарда жалғасты. Сөйтіп, Қазақстан 30-жылдары елінен қуылған халықтардың өлкесіне айналды. Қазақстанға елінен қуылған халықтарды жаппай қоныстандыру 1937 жылдан басталды.

1954—1964 жылдар аралығындағы нақты деректерге сүйенсек тың және тыңайған жерлерді игерудің де демографияға әсер еткенін көреміз, Қазақстанға одақтың түкпір-түкпірінен 102 ұлт өкілі 600 мыңнан астам адам келген.

Тәуелсіз Қазақстан Республикасының егемендік алып, алғаш рет демографиялық саясатын өзі қалыптастыра бастауының тұңғыш кепілі 1992 жылы Жоғарғы Кеңесте

қабылданып, 1993 жылдан бастап Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың қол қоюымен өз күшіне енген «Көші-қон» туралы заңы болды. Осы заңның күшімен 1991 жылдан бері елімізге жүз мыңдаған оралман көшіп келді. Оқулықта берілген деректерді мұғалім тақтаға жазып, оқушыларға салыстырмалы түрде оралман санының өсу деңгейін көрсетеді. (Мұғалім соңғы статистикалық деректерді пайдалана алады.)

Одан әрі мұғалім Тәуелсіз Қазақстан Республикасының бұқаралық ұйымдары «Қазақ тілі» қоғамына, «Қазақстан халықтары Ассамблеясына» тоқталады.

Мұғалім мен оқушылар арасында мемлекеттік тіліміздің қоғамдағы алатын орны қандай дәрежеде болып отыр?— деген сұрақ төңірегінде пікір алмасу басталады. Қазақ ұлтының болашақ даму жолында мемлекеттік тілдің — қазақ тілінің қазіргі таңда ең негізгі мәселе екеніне көз жеткізу керек.

Осыған байланысты кейінгі жылдары Қазақстан үкіметінің мемлекеттік тілді дамытуға шындап бет бұрып, бірқатар игілікті шаралар жүзеге асып жатқанына назар аударылады.

Сонымен қатар мұғалім Қазақстан халықтары Ассамблеясының жүргізіп жатқан жұмыстары жөнінде баяндайды.

Ассамблея елдегі ұлттық келісім мен саяси тұрақтылықтың сақталуына ықпал етеді, еліміздегі әртүрлі ұлт өкілдері арасындағы достық қарым-қатынасты нығайтады. Олардың рухани-мәдени жағынан қайта өркендеуі мен дамуына, азаматтардың демократиялық нормаларға негізделген саяси мәдениетін қалыптастыруға әсерін тигізетін ұсыныстарды өзірлейді.

Жаңа сабақты оқушылардың қандай дәрежеде меңгергенін пысықтау барысында анықтай алады.

Бекіту сұрақтары

1. Қазақстанның көп ұлт өкілдері мекендеген мемлекет болуына қандай жағдайлар себеп болды?
2. Елден қуу дегеніміз не?
3. Ұлы Отан соғысы кезіндегі демографиялық ахуалға сипаттама беріндер.
4. Тың және тыңайған жерлерді игерудің демографияға тигізген әсері қандай?
5. Қазақстан халықтары Ассамблеясы қашан құрылды?
6. Қазақстан халықтары Ассамблеясының атқаратын қызметі қандай?

Үйге тапсырма

Саяси қуғын-сүргін және халықтарды елінен қуу саясаты. Тақырыптың соңындағы сұрақтарға жауап өзірлеу.

VI тарау. ҚАЗАҚСТАН КОММУНИСТІК ПАРТИЯСЫ МЕН КОМСОМОЛЫ ТАРИХЫНАН

§ 24. ҚАЗАҚСТАН КОММУНИСТІК ПАРТИЯСЫНЫҢ ТАРИХЫ

Сабақтың әдісі

Интерактивтік тәсіл.

Сабақтың базалық ұғымы

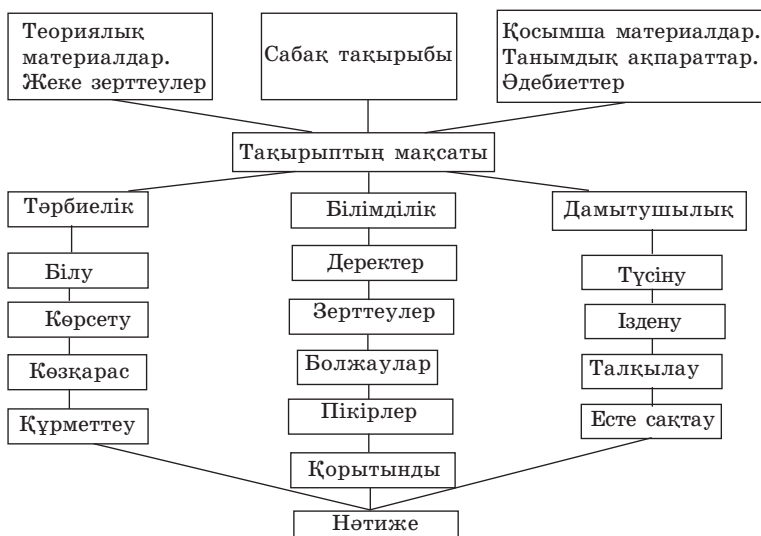
Қазақстанның қоғамдық-саяси тарихы.

Сабақтың тірек ұғымы

Қазақстан Коммунистік партиясының қызметі.

Тірек ұғымдар

Социал-демократтар, большевиктер партиясы, Коммунистік партия, марксизм идеясы, Лениндік ұлт саясаты, ұлт қайраткерлері, революциялар, ұлттық мемлекет идеясы, қуғын-сүргін.

Сабақтың тәсілдері

Шығармашылық ізденіс, ойлауды дамыту, пікірталас, өзіндік жұмыс, талқылау.

Тақырыпты меңгеру осы кестедегі жүйе бойынша өтеді. Мұғалім оқушылардың шығармашылық ізденістерін қамта-

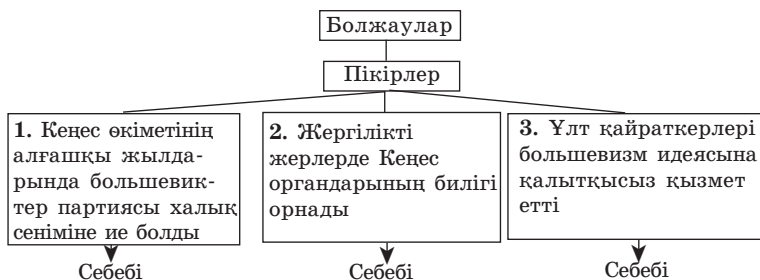
масыз етіп, тақырыптағы мәселелердің толық айқындалуын қадағалайды. Мұғалім тақырыптың өзекті мәселелерін ғана көрсетіп отыруы керек.

Жаңа тақырыпты меңгерудің кіріспесі, оқушы білімділігін дамытудағы бірінші дабыл — *Коммунизм идеясының пайда болуы және алғашқы коммунистік ұйымдардың қызметі*. Бұл кезеңде оқушылар коммунизмнің негізгі идеяларымен танысады. Ресейдегі коммунистік-маркстік үйірмелердің қызметін көрсетеді.

Оқушыны жаңа ізденіске жұмылдыратын екінші дабыл — *Қазақстан Коммунистік партиясының қызметі*. Оқушылар танымдық материалдармен жұмыс істей отырып, Қазақстанда құрылған социал-демократиялық ұйымдарды және олардың қызметін анықтайды. Оқушылар ұсынған болжаулардан олардың ізденісі байқалады. Тақтаға жазылған болжаулардың ішінен ең дәйектілері сұрыпталып алынады. Бұл шамамен мынадай сұрақтарды қамтиды.

1. Қазақстанда социал-демократиялық ұйымдар, алдымен, жұмысшы табы шоғырланған өнеркәсіпті қалаларда пайда болды.
2. Қазақстанда марксизм идеясының таралуына жер аударылып келген саяси тұтқындар ықпал етті.
3. Коммунистік партия қатарындағы ұлт қайраткерлерінің саяси белсенділігі артты.

Осы үш мәселе бойынша оқушылардың пікірталасы ұйымдастырылады. Пікірталас барысында мұғалім мына сұраққа жауап іздеуі керек.

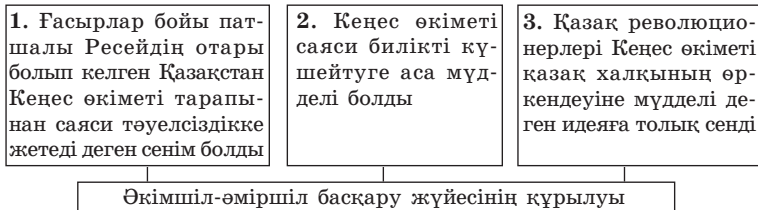
Қазақ халқы коммунизм идеясын қалай қабылдады?

Бұл сұрақ сабақтың келесі *дабылы* болады. Оқушылар ізденісі мына мәселелерді айқындауы қажет.

1. Қарапайым халықтың Кеңес өкіметіне көзқарасы.
2. Қазақстандағы Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарындағы большевиктер партиясының қызметі.

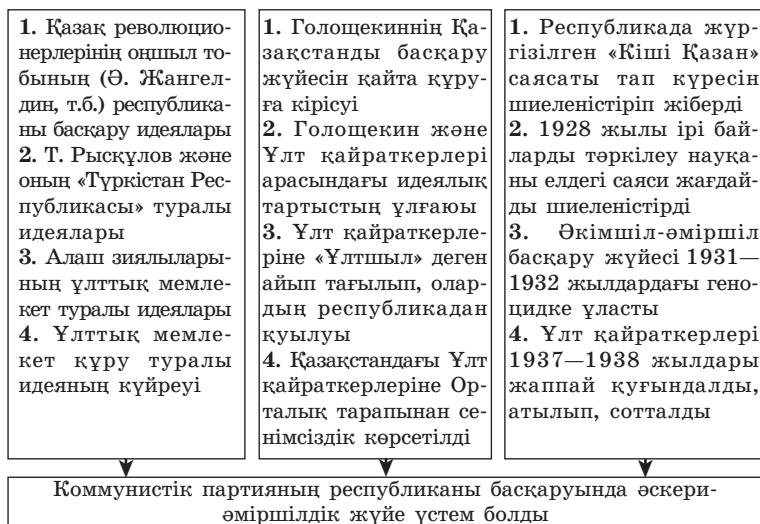
3. Ұлт қайраткерлерінің саяси белсенділігі.

Кестеде қарастырылған үш мәселе пікірталас нәтижесінде жаңа ізденістер тудырады. Оқушылардың ізденісі үш мәселенің себебін анықтауы керек. Олардың пікірлері тақтаға дер кезінде жазылып, ішінен дәйектілері сұрыпталып алынуы тиіс. Мысалы:

Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында халық сеніміне ие болған Коммунистік партия келесі жылдарда өзінің билігін нығайту мақсатында басқарудың өкімшілік жүйесіне көпті. Оның көрінісі Қазақстандағы саяси жағдай болды. Осы мәселе бойынша оқушылар ізденісі мынадай үш пікір туғызады.

1. Қазақ революционерлерінің ұлттық мемлекет құру жөніндегі идеялары.
2. Республикадағы басқару ісінің біржақтылығы. Голощекин мен ұлт қайраткерлерінің тайталасы.
3. Коммунистік партияның Қазақстандағы тап күресін шиеленістіруі.

§ 25. ҚАЗАҚСТАН КОМПАРТИЯСЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ
ТОҚЫРАУ

Сабақтың әдісі

Интерактивті.

Сабақтың барысы

Кестеде көрсетілген.

Сабақтың базалық ұғымы

Қазақстан КСРО құрамында.

Сабақтың тірек ұғымы

Қазақстан Мәскеудің шексіз билігінің қол астында.

Тірек ұғымдары:

Әкімшіл-өміршіл басқару жүйесі, социализм, тоталитаризм, тоқырау жылдары, қайта құру, ұлт саясаты.

Сабақтың тәсілі

Өзіндік ізденіс, пікірталас, ойды дамыту, талқылау.

Үй тапсырмасын сұрау

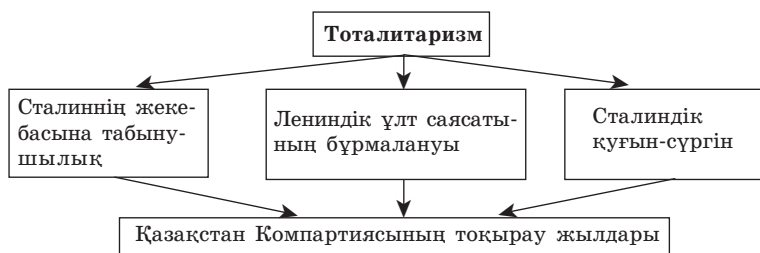
Үй тапсырмасымен жұмыс істеу оқушыларды жаңа шығармашылық жұмысқа талпындырады.

Демек, бірінші дабыл — *Республикада орталықтың қатаң өкімшіл-әміршіл басқару жүйесі үстемдік етті*. Осы мәселе бойынша оқушылардың назары оның себептерін ашуға бағытталуы керек. Мұғалім оқушыларды қажетті материалдарды игеруге бағыттап отырады. Берілген уақыт ішінде оқушылар нақты деректермен, оқиғалармен, тарихи процестермен танысып, өз болжауларын ортаға салады. Мұғалім оқушылардың өзіндік жұмысы барысында ұсынылған болжауларды мазмұндық идеясына қарай үш топқа бөліп тақтаға жазады. Мұғалім болжауларға түсінік беріп, оқушыларды өз көзқарастарын талқылауға бағыштайды.

Сонымен оқушылар қандай болжаулар ұсынады?

1. КСРО-да әміршілдік басқару жүйесі қалыптасты.
2. Қазақстандағы социализм құрылысы жалаң ұран сипатына ие бола бастады.

Оқушылар осы болжаулардың себептерін оқулық пен қосымша материалдардағы мәліметтер арқылы анықтайды.

Осы кестеде көрсетілген мәселелер оқушылардың ізденіс объектісі болып табылады. Мәселенің себебін, барысын, салдарын іздеу нәтижесінде оқушылар өздерінің жаңа зерттеу объектісін анықтайды. Ол — *Қазақстан Компартиясының тоқырау жылдары*.

Оқушылар Қазақстан Компартиясының тоқырау жылдарындағы деректермен танысып, өздерінің ізденіс мүмкіндіктерін кеңейте түсуі керек. Оқушы ізденісі мынадай мәселелерді қарастырады:

1. Өкімшіл-әміршіл басқару жүйесінің мәдениет пен ғылымның дамуына тигізген кері әсері.
2. Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының тоқырауы.

Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени дамуына өкімшіл-әміршіл жүйенің тигізген әсері (1945—1980 жж.)

1. Республиканы басқарып отырған өкімшіл-әміршіл жүйе бюрократиялық-шовинистік сипат ала бастады.
2. Республиканы басқару ісінде жергілікті ұлт кадрларына орталық сенімсіздік көрсетті.
3. Өкімшіл-әміршіл жүйеге қарап стихиялық қарсылықтар болды (Ақмола, Теміртау оқиғалары).

1. Тың игеру науқаны елдің әлеуметтік тұрмысына кері әсерін тигізді. Жер эрозияға ұшырады, осы науқан салдарынан солтүстік облыстарға қоныстанушы өзге ұлт өкілдері жергілікті халық көрсеткішінен асып түсті.
2. Қазақстан КСРО-ның өскери-сынақ алаңына айналды. Халықтың денсаулығы нашарлады. Арал теңізі тартылды.
3. Ауыл шаруашылығы айтарлықтай дамыды. Өнеркәсіп саласы бойынша Қазақстан КСРО-ның шикізат базасы болып қала берді.

1. Қазақ жазушылары мен ғалымдарына “ұлтшыл” деген айып тағылып, олар қуғынға ұшырады.
2. Қазақстандағы ғылыми ой мен қоғамдық пікірге шектеу салынды.
3. Республиканың ғылыми кадрлары мен зиялылары басқа республикаларға қоныс аударды.

Осы кестеде көрсетілген деректер, оқиғалар, тарихи процестер бойынша оқушылар өз көзқарастарын дәлелдейді. Демек, олардың Қазақстан ҚОКП-ның тоқырау жылдары туралы ізденісі мына мәселелерді көрсетуі керек:

1. Қазақстан тоқырау жылдарында.
2. Д. Қонаевтың қызметі.

Бұларды зерттей келе оқушылардың Коммунистік партияның елді басқару жүйесінің тиімсіз, экономиканың дағдарысқа ұшырауы заңды құбылыс екеніне көздері жетеді. Осы мәселелер бойынша өзара пікірталас ұйымдастырады.

Бұл пікірталас мына мәселелерді қарастырады:

1. КСРО-дағы саяси-әлеуметтік және экономикалық жағдай шұғыл реформалар жүргізуді қажет етті.
2. Қайта құру саясаты өз нәтижесін бермеді.
3. Қоғамды қайта құру барысында ұлт саясаты есепке алынбады.

4. Алматыдағы Желтоқсан оқиғасы Компартияның құлдырауының жарқын көрінісі болды.

Осы мәселелерді талқылау барысында оқушылар Компартияның елді басқару әдістерінің толық күйреу себептерін анықтай алады.

§ 26. ҚАЗАҚСТАН КОММУНИСТІК ЖАСТАР ОДАҒЫНЫҢ ТАРИХЫНАН

Сабақтың базалық ұғымы

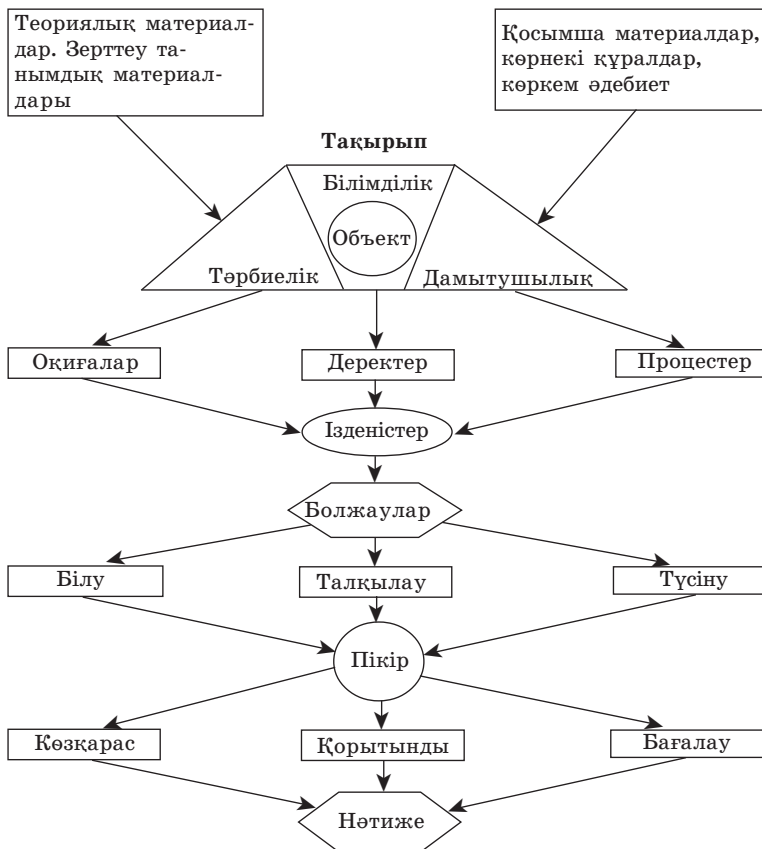
Қазақстанның 20—30-жылдардағы қоғамдық-саяси өмірі.

Сабақтың тірек ұғымы

Қазақстандағы жастар қозғалысы.

Тірек ұғымдар

Комсомол ұйымы, жастар қозғалысы, пионер ұйымы, Желтоқсан қаһармандары.

Сабақтың тәсілдері

Өзіндік жұмыс, шығармашылық ізденіс, пікірталас.

Бұл сабақтың білімділік міндеті — оқушыларды Қазақстан жастар қозғалысының тарихымен таныстырып, жастар және қоғам туралы, жастардың сол қоғамдағы рөлі туралы білім негіздерін түсіндіру.

Осы міндетті қарастырғанда Қазақстан жастарының ерлік дәстүрімен таныстыра отырып, оның көрнекті өкілдеріне деген құрмет сезімін қалыптастыру. Осы екі міндетті дамыта отырып, оқушыларды қоғамның белсенді мүшесі болуға, қоғамдық өмірдің алдыңғы сапында болу ұмтылысына тәрбиелеу.

Пікірталас барысында оқушылардың белсенділігі көрінеді. Олар мұғалім қойған сұрақтарға жауап береді. Тақырып бойынша әр оқушының өз көзқарасы қалыптасады. Мұғалім кестеде көрсетілген тақырыпты меңгеру барысының әр кезеңінде оқушылар білімін рейтингтік жүйемен белгілеп отырады. Бұл әдіс сабақ қорытындыланғанда оның толық нәтижесін көрсетеді.

Оқушылар оқулықпен, танымдық материалдармен және қосымша әдебиеттермен жұмыс істейді. Оқушылардың бұл әрекеті мыналарға бағытталады:

1. Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында Қазақстан жастарының белсенділігінің артуы.
2. Қазақстан жастарының патриоттық, ерлік дәстүрі.
3. Пионерлер қозғалысы.
4. Қазіргі жастар қозғалысының мәселелері.

Сабақ барысы осы төрт мәселені қарастыру арқылы дамиды.

Оқушылар берген уақыт ішінде осы тақырыпқа қатысты материалдармен, деректермен жұмыс істеу нәтижесінде түрлі болжауларды ұсынады. Оқушылардың көзқарасына қарай мұғалім бұл болжауларды үшке бөліп, тақтаға жазады.

1. Жастардың қоғамдық белсенділігі.
2. Жастардың патриоттық тәрбиесі.
3. Қазіргі жастардың проблемасы.

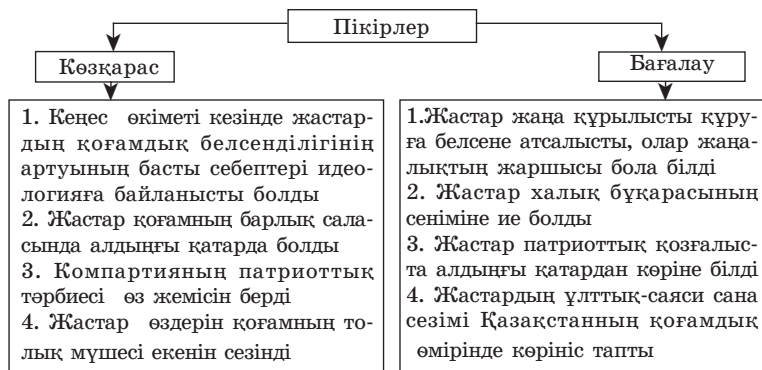
Оқушылардың болжаулары осы үш мәселенің алғышартын, себебін, барысын және салдарын анықтауға бағытталады, жұмыс жарыс тәсілі бойынша жүргізіледі.

Оқушылардың өзіндік ізденіс жұмыстары төмендегі мәселелерді міндетті түрде қарастырады және осы мәселелерді анықтап, талқылап, өз пікірлерін ортаға салады.

Сабақ барысында пікірлер негізделген соң, қорытынды шығарады.

Сабақ қорытындысын төмендегідей кестемен көрсетуге болады.

VII тарау. ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫ

§ 27. ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУ ТАРИХЫ

Сабақтың әдісі

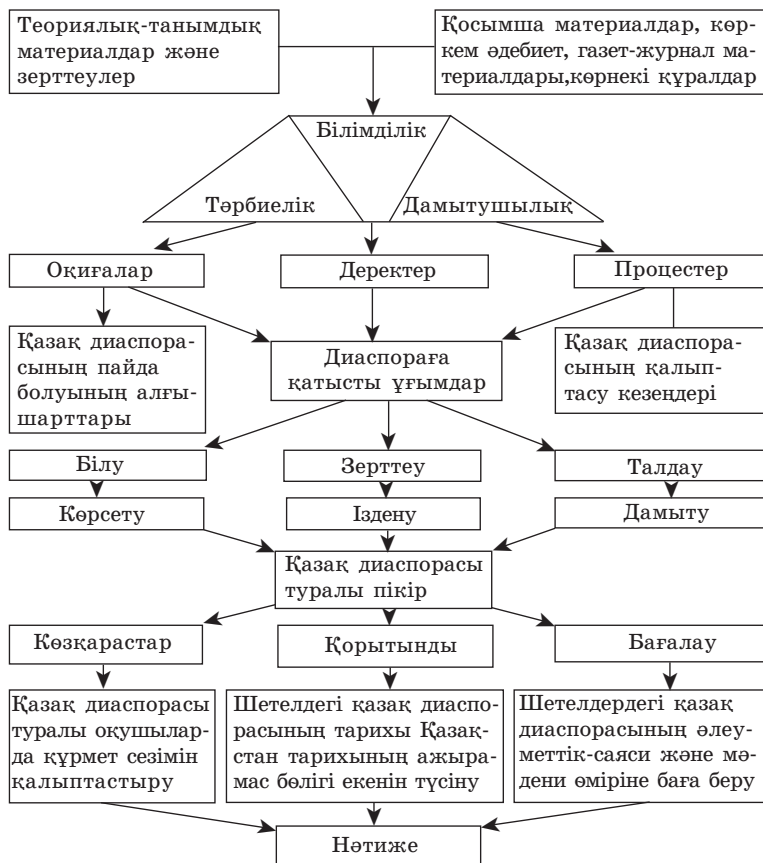
Шығармашылық-зерттеулер әдісі.

Сабақтың барысы

Кестеде берілген жоспар бойынша.

Көрнекі құралдар

Теориялық-танымдық материалдар және зерттеулер.
Қосымша материалдар, көркем әдебиет, газет-журнал материалдары.

Сабақтың базалық ұғымы

Қазақ диаспорасының пайда болу тарихы.

Сабақтың тірек ұғымы

Қазақ диаспорасының қалыптасуы.

Тірек ұғымдар

Диаспора, ирредент, репатриант, маргинал, демография, миграция, эмиграция.

Сабақтың тәсілдері

Жұптасып жұмыс істеу, өзіндік жұмыс, зерттеу, пікірталас.

Мұғалім жаңа тақырыпты меңгеру барысында тек нұсқау беріп, бағыттаушы ролінде ғана көрінеді. Тақырыпты меңгерудегі бірінші дабыл — диаспораға байланысты ұғымдардың мәнін анықтауға бағытталады.

Оқушылар тірек ұғымдардың мәнін ашу, анықтау жұмысы кезінде қазақ диаспорасының ерекшеліктерін көрсете алса, тақырыптың бірінші кезеңі өз жемісін береді.

Бұл кезеңдегі оқушылардың басты білімі қазақ диаспорасының демографиялық көрсеткішін, шетелдегі қазақтар санын және олардың арасалмағы көрсеткіштерін білу. Бұл орайда 2002 жылы Түркістан қаласында өткен Дүниежүзі қазақтарының II Құрылтайында жарияланған демографиялық көрсеткіштерді басшылыққа алған жөн («Шалқар» газеті, 2002 жыл).

Тақырыпты меңгерудің екінші кезеңіндегі мәселе — *қазақ диаспорасының зерттелу жайы*.

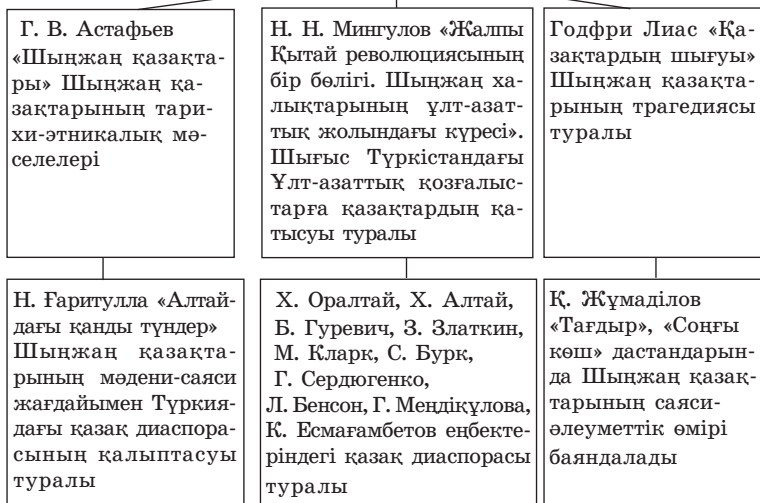
Шетелдік және Қазақстандық ғалымдардың зерттеулерімен таныса отырып, оқушылар екі мәселені қарастыруы керек.

1. Қазақ диаспорасының пайда болуының алғышарттары мен себептері.

2. Қазақ диаспорасының қалыптасу негіздері.

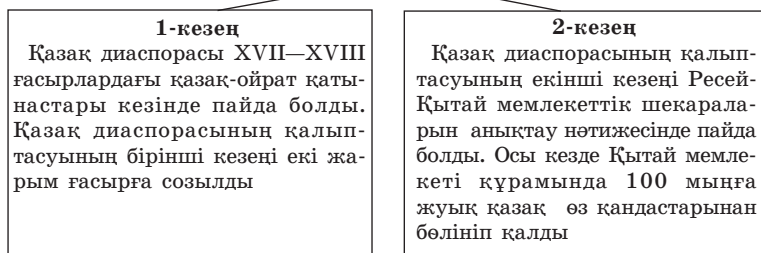
Оқушылар арнайы зерттеулерден қандай мәселелерді анықтауы керек. Оны төмендегі кесте арқылы білуге болады.

Қазақ диаспорасы туралы зерттеулер

Тақырыптың үшінші кезеңін төмендегі кесте бойынша өткізуге болады.

Қазақ диаспорасының пайда болуы

Пікірталас кезінде мұғалім оқушылардың айтқан пікірлерін тақтаға жазып отырады. Оқушылар шамамен мына мәселелерге жауап беруі керек.

1. Қазақ-жоңғар соғыстары салдарынан қазақ рулары өз атамекендерін тастап кетті.

2. Цин өкіметінің Шығыс Түркістандағы жаулаушылық саясатына байланысты ондағы қазақ рулары диаспораға айналды.

3. Ресей-Қытай келіссөздері нәтижесінде Алтай, Тарбағатай, Іле өзенінің жоғары ағысындағы қазақтар өздерінің ата жұртынан біржолата ажырады.

Оқушылар өз пікірлерін білдіру арқылы білімдерінің қорытынды сапасын көрсетеді. Мұғалім оқушылардың пікірлері негізінде сабақ қорытындысын шығарып, оны тақтаға жазып қояды.

§ 28. XX ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ТАРИХИ Оқиғалардың қазақ диаспорасының ұлғаюына тигізген әсері

Сабақтың әдісі

Интерактивті.

Сабақтың барысы

74-бетте берілген кестедегі жоспар бойынша.

Сабақтың базалық ұғымы

Қазақ диаспорасының тарихы.

Сабақтың тірек ұғымы

XX ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ диаспорасы.

Тірек ұғымдар

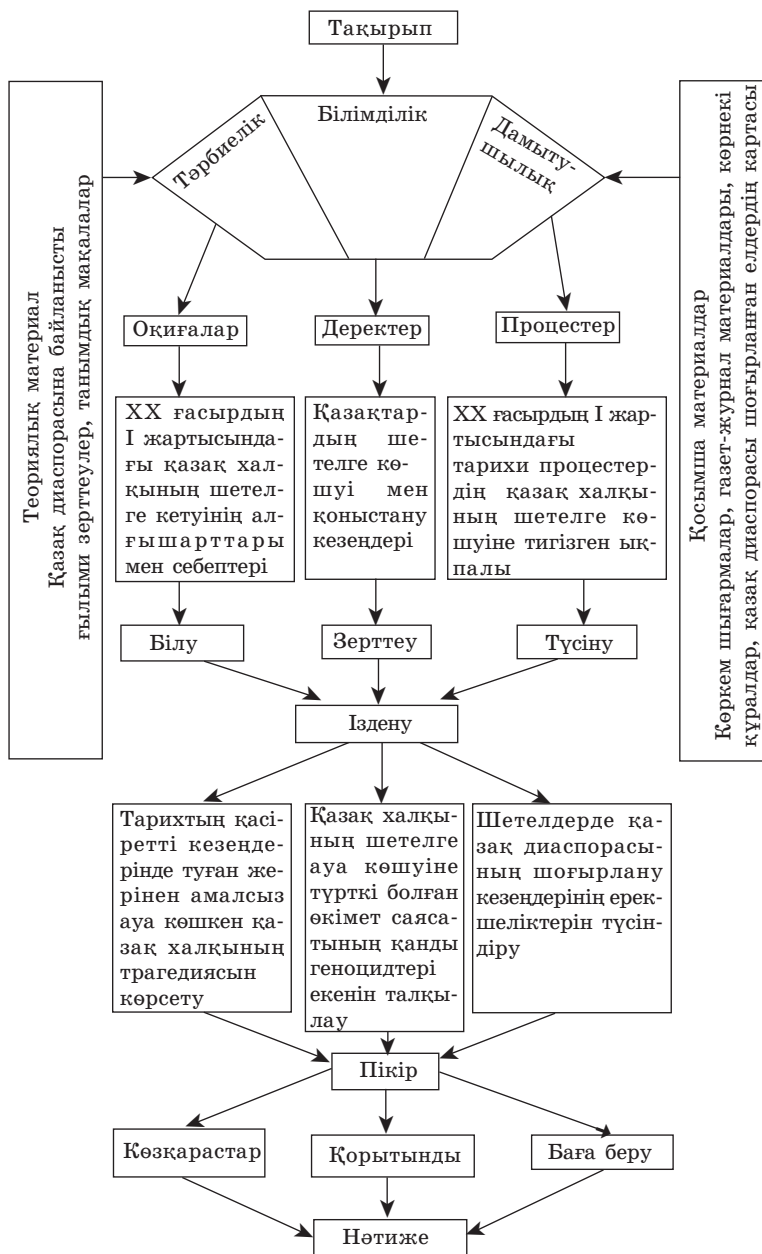
Диаспора, ұлт-азаттық көтеріліс, төңкеріс, Кеңес өкіметі, ұжымдастыру, геноцид, Ұлы Отан соғысы.

Сабақтың тәсілдері

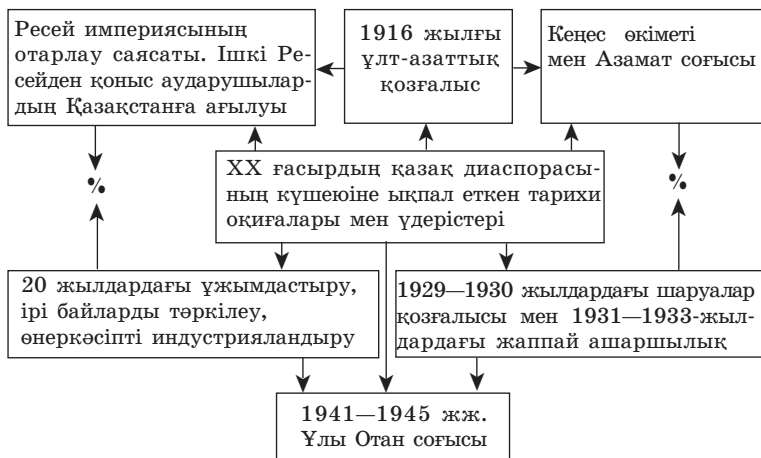
Топтасып жұмыс істеу, өзіндік жұмыс істеу, пікірталас, пікірлерді талқылау.

Жаңа тақырыпты меңгеруге кірісер алдында мұғалім өткен тақырыпқа қысқаша шолу жасау арқылы оқушылар білімін пысықтайды. Диаспораға қатысты ұғымдарды оқушылардың есіне салу арқылы қазақ диаспорасының пайда болу тарихын еске түсіреді. Бұл жаңа тақырыпты меңгеруге бағытталған кіріспе дабыл. Кіріспе кезең оқушылардың белсенділігін оятуға көмектеседі.

Жаңа тақырыпты меңгерудегі бірінші дабыл — *қазақ диаспорасының шетелдерде ұлғаюына қатысты XX ғасырдың I жартысындағы тарихи оқиғалар мен үдерістер туралы мәліметтермен танысу.*

Сабақтың бұл кезеңін мұғалім төмендегі кестеге сүйене отырып ұйымдастырады.

Сабақтың келесі кезеңінің дабылы — *осы тарихи үдерістердің нәтижесінде қазақ диаспорасының күшейе түсуінің себептерін, барысы мен салдарын анықтау*. Оқушылар осы үш ұстаным бойынша тақырыпқа қатысты материалдармен өз бетімен жұмыс істейді. Берілген уақыт ішінде оқушылар ізденісі өз нәтижесін көрсетуі керек. Осыдан кейін оқушылар өз пікірлерін ортаға салады. Мұғалім бұл пікірлерді тақтаға жазып отыруы тиіс. Оқушылардың пікірлері шамамен мына мәселелер төңірегінде болуы керек.

1. Патша өкіметі тарапынан жүргізілген отарлау саясаты қазақтарды атамекенінен айырып, шетелдерге кетуге мәжбүр етті.

2. 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысты басып-жаншу кезінде жазалаушы әскерлерден қашқан қазақ ауылдары Қытай, Моңғолия, т.б. көрші елдерге ауып кетті.

3. Елде Кеңес өкіметінің орнауы мен большевиктердің үстемдігінің бекуі нәтижесінде қазақ ауылдары шетелдерге өте бастады. Азамат соғысы кезінде қашқан қазақ ауылдары бұл көшті ұлғайта түсті.

4. 20-жылдарда өзінің ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлі шаруашылығынан айырылған қазақ халқы жаңа өмірді қабылдай алмады. Бұл жағдай қазақ ауылдарының шетелге кетуінің тағы бір себебі болды.

Қазақ диаспорасының қалыптасу кезеңдері

Барысы кезеңдері	Патша өкіметі отарлық саясат жылдары	1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыс	Қазан төңкерісі мен азамат соғысы жылдары	20—30-жылдардағы саяси науқандар
Сөздері	Ішкі Ресейдің орыс шаруаларының Қазақстанға қоныс аударуы қазақтардың шетелге ауа көшуін тездетті.	Патша жарлығына қарсы көтерілген қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысты басып-жаншуға шыққан жазалаушы әскерден қашқан қазақ ауылдары шетелге кетуге мәжбүр болды.	Қазақ халқының бір бөлігі Кеңес өкіметіне сенбеді. Бұл Кеңес өкіметінің алғашқы күндерінде-ақ қазақтардың көрші елдерге ауа көшуінен көрінді.	20-жылдардың соңындағы науқандар қазақ халқының ұлттық мүддесіне сай келмеді.
Деректер	Столыпиннің реформасы негізінде қазақтардың 18 млн десятина жері қоныс аударушыларға берілді тиіс болды. 1911 жылғы санақ бойынша, Қытайға ауған қазақтар саны 224 мың 900 адамға жетті.	1 млн-ға жуық қазақтар Қытай жеріне өтті, 43 млн десятина жерді патша өкіметі тартып алды.	Бұл кезеңде қазақтар Қытайға, Өзбекстанға, Иранға және Ауғанстанға көшті.	Халықтың ауқатты бөлігі мал-жандаларын алып, шетелдерге ауып кетті. Бұл жағдай шаруашылықтың дамуына кері әсерін тигізді.
Салдары	Столыпиннің реформасы негізінде Қазақстанға ішкі Ресейден қоныс аударушылар қазақ шаруаларының шұрайлы жерлерін басып алды. 1902—1913 жылғы санақ бойынша қазақтар саны 8-9%-ға кеміген.	1916 жылғы патша өкіметі елде жаппай террор жүргізді. Жазаалаудан қашқан қазақ ауылдары Қытайға көшті. Бұл күн-көрісте қосымша қиындықтар туғызды.	Кеңес өкіметінің орнауы, одан кейінгі азамат соғысы қазақ халқының өлеуметтік жағдайының күйзелуіне әкеліп соқты.	20 - жылдардағы саяси науқандар халық наразылығын туғызды, арғы қаурулы көтеріліске ұласты.

5. Кеңес өкіметінің Қазақстандағы науқандарының арты қолдан жасалған геноцидке ұласты.

6. Шетелдердегі қазақ диаспорасының соңғы кезеңі — Ұлы Отан соғысы болды. Соғыс жылдарында тұтқынға түскен қазақтар соғыс біткен соң елге оралудан, мұндағы жазалау шараларынан қорқып, шетелдерде қалып қойды.

Оқушылар өз пікірлерінің дәйектілігін көрсете білу керек. Өр кезеңдегі тарихи процестердің ықпалынан қазақтардың шетелге кетуінің алғышартын, себебін, барысын, салдарын және сонымен қатар олар кеткен кездегі елдің әлеуметтік-саяси жағдайын көрсете алулары тиіс. Бұл мәселелер сабақтың келесі кезеңінің негізі болмақ.

Сабақтың келесі кезеңі — оқушы білімінің қортындылануы. Оқушылар қазақ диаспорасының күшеюіне әсер еткен тарихи процестер мен оқиғалар кезіндегі Қазақстандағы қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайды толық анықтайды. Қазақтардың шетелге көшуінің себептерін, барысын, салдарын және оның Қазақстандағы қоғамдық санаға тигізген ықпалын көрсетеді. Сабақтың бұл кезеңінде мұғалім оқушылар білімінің қорытындысын бекіту мақсатында тірек-аналитикалық триада қолданады. Сөйтіп ол қорытынды кезеңде оқушы, назарына ұсынылады. Оқушылар өз білімдерін өздері анықтауға мүмкіндік алады.

Осыдан барып оқушының жаңа тақырыпты меңгерудегі білім нәтижесі көрінеді.

Оқушының білім нәтижесі — тарихи оқиғалар мен үдерістердің алғышарты, себебі, барысы, салдары негізінде күшейген қазақ диаспорасының тарихын толық анықтау болып табылады.

Жоғарыда берілген триада мұғалімге үлгі ретінде ұсынылып отыр.

§ 29. ТМД ЕЛДЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚТАР. ОЛАРДЫҢ ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ. ДҮНИЕЖҮЗІ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ҚҰРЫЛТАЙЫ

Сабақтың әдісі

Шығармашылық ізденіс жұмысы.

Сабақтың барысы

Төмендегі кестеге сәйкес.

Сабақтың базалық ұғымы

Қазақ диаспорасының тарихы.

Сабақтың тірек ұғымы

ТМД қазақтары мен Дүниежүзі қазақтарының Құрылтайлары.

Тірек ұғымдар

ТМД, жақын шетел, оралман, құрылтай.

Сабақтың тәсілдері

Шығармашылық жұмыс, шығармашылық ізденіс, жұптасып талқылау, пікірталас.

Сабақ барысының алғашқы кезеңінде оқушылар өткен тақырып бойынша үйде орындаған шығармашылық жұмыстарын көрсетеді. Үй тапсырмасы бойынша оқушылар «Қазақ диаспорасының тарихы» атты тарихи шығармалар дайындауы тиіс. Ол жаңа сабақтың бірінші кезеңінде мұғалім тарапынан бағаланады.

Осыдан кейін мұғалім жаңа тақырыпты түсіндіруге көшеді. Оқушыларды шығармашылық ізденіске жұмылдырудағы мұғалімнің бірінші нұсқауы:

ТМД-ның құрылуы және ондағы қазақ диаспорасының әлеуметтік жағдайы.

Оқушылар 80-жылдардың соңындағы КСРО-ның әлеуметтік-саяси ахуалының ерекшеліктерін де айқындауы тиіс. Өйткені осы жылдардағы тарихи үдерістер ұлтаралық қатынастарға үлкен ықпалын тигізген еді. Сабақтың бұл кезеңінде оқушылар шығармашылық ізденіс арқылы мына мәселелерді анықтауы керек.

1. 90-жылдардағы жапшай көші-қон ерекшеліктері мен оның Қазақстандағы халық санағының көрсеткішіне тигізген әсері.

2. Көші-қонның әлеуметтік-экономикалық себептері.

Оқушылардың шығармашылық ізденісі осы мәселелердің жауабын анықтауға тиіс. Бұл мәселелер бойынша оқушылардың берген жауаптарын мұғалім тақтаға жазып отырады. Оқушылар жауабы шамамен төмендегідей сипатта болуы керек.

1. 1991 жылы Одақтас республикалардың өз тәуелсіздігін жариялауына байланысты елде бұрын-соңды болмаған көші-қон өршіп кетті.

2. Басқа ұлттардың тарихи Отанына оралуы орын алып, бұл Қазақстандағы демографиялық көрсеткішке әсерін тигізді.

3. Қазақтардың да басқа мемлекеттерге қоныс аударуы байқалды. Олар шетелдердегі қазақ диаспорасының қатарына қосылды. Оқушының шығармашылық ізденісін одан әрі дамытудағы мұғалімнің екінші нұсқауы — қазіргі замандағы алыс-жақын шетелдердегі қазақ диаспорасының жағдайы туралы мәселені айқындау болады. Бұл кезеңде оқу-

90-жылдардағы көші-қон	Қазақ диаспорасының әлеуметтік жағдайы	Қазақ диаспорасының мәдени жағдайы
1	2	3
<p>90-жылдардың басында Республика экономикасының толық тоқырауға ұшырауы халықтың әлеуметтік тыныс-тіршілігінің төмендеуіне әкеліп соқты. Бұл жағдай күнкөріс көзін іздеген қазақтардың алыс-жақын шетелдерге кетуіне себеп болды.</p>	<p>Алыс-жақын шетелдердегі қазақ диаспорасының жұмыспен қамтамасыз етіліп және мамандығына сәйкес бизнеспен шұғылдануы, олардың сол елдерде тұрақтанып қалуына себеп болып отыр.</p>	<p>Алыс-жақын шетелдердегі қазақ диаспорасының мәдениетіне, дініне, әдет-салтына ешқандай тыйым салынып отырған жоқ.</p>
<p>Қазақстаннан қоныс аударғандардың 68%-орыстар, 10%-украиндар, 4.6%-қазақтар алыс шетелдерге 1% қазақ кетті. Білікті мамандардың көпші-қоны елдің әлеуметтік-экономикалық дағдарысының тереңдеуіне ықпалын тигізді.</p>	<p>Шетелдерде қазақ диаспорасының қоғамдары жұмыс істейді. Қазақ жастары шетелдердің жоғары оқу орындарында білім алып жатыр. Кейбір мемлекетте қазақ диаспорасының бизнесі өркендеген, жеке кәсіпорындары бар. Шетелдің қазақ бизнесмендері тарихи Отанына келіп, өз бизнесін Қазақстан экономикасын дамытуға бағыттай бастады.</p>	<p>Шетелдерде қазақ диаспорасының ұлттық салт дәстүрлері сақталған. Белгілі мәдениет және ғылым қайраткері Х. Алтай, Х. Оралтай, М. Мұхаммедқызы, Ш. Сапарғалиқызы, М. Өзтүрік қазақ диаспорасының өкілдері. Қазақ диаспорасы қазақ халқының ұлттық мәдениетін дүниежүзіне паш ету ісінде орасан көп қызметтер атқарып жатыр.</p>

шылар тірек-аналитикалық триаданы толтыру арқылы шығармашылық ізденістері мен зерттеулерін дамыта түседі.

Осы триада бойынша тақырыпта қаралатын бірінші мәселе тиянақталады.

Мұғалімнің үшінші нұсқауы — дүниежүзі қазақтарының өзара қарым-қатынасын анықтау.

Оқушылардың бұл мәселеде басты назар аударатын объектісі — 1992 жылы Алматыда, 2002 жылы Түркістанда болып өткен Дүниежүзі қазақтарының Құрылтайларының маңызын ашып көрсету. Оқушылар төмендегі екі кестемен жұмыс істейді.

Дүниежүзі қазақтарының I Құрылтайы 1992 жыл Алматы	
Құрылтайдың күн тәртібінде қаралған мәселелері	
Құрылтайдың қабылдаған қарарлары	
Құрылтайдың қазақ халқына жолдаған Үндеуі	

Дүниежүзі қазақтарының II Құрылтайы 2002 жыл Түркістан	
Құрылтайдың күн тәртібінде қаралған мәселелері	
Құрылтайдың қабылдаған қарарлары	
Құрылтайдың қазақ халқына жолдаған Үндеуі	

Сабақтың келесі кезеңі — қазақ диаспорасының тарихи Отанына оралу мәселесін қарастыру:

1. ТМД елдеріндегі қазақтардың оралуы.
2. Алыс шетелдердегі қазақтардың оралуы.
3. Оралмандарды орналастыру жөнінде атқарылып жатқан іс-шаралар.
4. Қазақ диаспорасының тарихи Отанына оралу ерекшеліктері мен қиыншылықтары.

Жоғарыдағы мәселелерді шеше алса, сабақтың келесі кезеңінде оқушылар қазақ диаспорасының қазіргі проблемаларын толық түсінеді. Осы кезеңде оқушылар түсінігінде үш түрлі пікір қалыптасады.

1. 90-жылдар экономиканың құлдырауынан қазақтардың шетелдерге жұмыс іздеп, қоныс аударуы байқалды.

2. Дүниежүзі қазақтарының Құрылтайы шетелдердегі қандастардың тұрмысымен таныстырып, оларды тарихи Отанына жақындата түсті.

3. Шетелдердегі қазақ диаспорасының өзінің тарихи Отанына қайтып келуі басталды.

Мұғалім оқушылардың білім нәтижесін бекітуі үшін, Дүниежүзі қазақтарының II Құрылтайында ресми түрде жарияланған шетелдердегі қазақ диаспорасының санымен таныстырады (деректер белгілі зерттеуші М.Тәтімөвтің еңбектерінен алынған).

Қазақ диаспораларының жалпы саны	
1. Шетелдердегі қазақ диаспорасының жалпы саны —	5 млн-нан астам адам

2. Алыс шетелдердегілері — 2 млн 240 мың адам

3. ТМД елдеріндегілері — 2 млн 882 мың адам

Жақын шетелдердегі қазақтардың саны

1. Өзбекстанда	1 млн 650 мың адам
2. Ресейде	1 млн адам
3. Түрікменстанда	140 мың адам
4. Қырғызстанда	95 мың адам
5. Украинада	15 мың адам
6. Арменияда	15 мың адам
7. Тәжікстанда	10 мың адам
8. Беларусьта	5 мың адам
9. Өзірбайжанда	4 мың адам
10. Грузияда	3 мың адам
11. Молдавияда	2 мың адам
12. Латвияда	1 мың адам
13. Литвада	0.8 мың адам
14. Эстонияда	0.7 мың адам

Алыс шетелдердегі қазақтар

1. Қытайда	1млн 990 мың адам
2. Монғолияда	110 мың адам
3. Ауғанстанда	30 мың адам
4. Түркияда	25 мың адам
5. АҚШ-та	14 мың адам
6. Иранда	10 мың адам
7. Германияда	9 мың адам
8. Канадада	7 мың адам
9. Францияда	6 мың адам
10. Пәкстанда	5 мың адам
11. Англияда	4 мың адам
12. Үндістанда	3 мың адам
13. Швецияда	2 мың адам
14. Арабияда	1 мың адам
15. Израильде	0.9 мың адам
16. Австрияда	0.7 мың адам
17. Аргентинада	0.5 мың адам
18. Бельгияда	0.4 мың адам
19. Нидерландта	0.4 мың адам
20. Иорданияда	0.2 мың адам
21. Египетте	0.2 мың адам
22. Аустралияда	0.2 мың адам
23. Сирияда	0.1 мың адам
24. Мороккода	0.1 мың адам
25. Таиландта	0.1 мың адам
26. Индонезияда	0.1 мың адам

VIII тарау. ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ (1991 — 2011 жж.)

Мұнда Тәуелсіз Қазақстанның қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық, сыртқы саясаты және тағы басқа салаларында болған негізгі өзгерістер баяндалады.

Әр сабақты өткенде оқылатын материалдың мазмұны мен сипатына қарай оқытудың түрлі формалары мен әдістері қолданылады. Оқытудың әдіс-тәсілдері көп, оларды орынды да тиімді пайдалануға мұғалімнің шығармашылық тұрғыдан қарағаны дұрыс.

Оқушыларға сапалы білім, саналы тәрбие беру барысында мұғалімге жаңа міндеттер жүктеледі. Себебі бүгінгі таңда қоғамымыздағы әлеуметтік өмірде және экономикада болып жатқан оң өзгерістер жайында терең білім және ұлттық тәлім-тәрбие беру жолында үлкен ізденіс қажет. Ол үшін тараудың әрбір параграфын өмірмен байланыстыра отырып, тарихи материалдың өміршеңдігіне баса назар аударған дұрыс. Оқыту тек әрбір сабақтың мақсатын көздемей, сол сабақта не оқытылатыны және оқушылардың одан қандай қорытынды шығаратынын мұғалім үнемі ескеріп отырады.

Сабақ барысында мұғалім жаңа материалды талдап түсіндіруге, кейде оқулық материалын толықтыруға көңіл бөледі.

Осы тарауды оқыту барысында мұғалім, кіріспеді көрсетілгендей, кезекті сабақта кездесетін термин сөздерге, олардың бұрын өтілген-өтілмегеніне қарамастан, түсінік беру керектігін ескереді.

Мұғалім әлеуметтік, халықаралық, дін, ұлттық-мәдени орталық, мемлекеттік тіл, қазақ диаспорасы, т.б. өзекті мәселелерге баса назар аударады. Бұлармен қатар төмендегі мәселелерге де көңіл аударылады:

— әр сабақта жаңа тақырыпты міндетті түрде бекітіп отырады;

— оқушылардың қоғамдық дамудың түрлі құбылыстарына өздігінше баға беріп, қорытынды жасап, шығармашылықпен ұғыну қабілетін дамытады;

— түрлі тарихи және осы заманғы деректерді, құжаттарды талдап, пайдалана білуге үйретеді;

— алған білім жүйесіндегі құндылықтарды меңгеруге ерекше көңіл бөледі;

— жеке сабақтардың буындарының, элементтерінің үйлесуін ескеріп отырады.

§ 30. ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ САЛАДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕР

Сабақтың мақсаты

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезде оның қоғамдық-саяси, әлеуметтік өмірінде болған түбегейлі өзгерістерді оқушыларға берік меңгерту.

Сабақта оқушылар Тәуелсіз Қазақстан жайында көптеген мәліметтермен таныса алады. Оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы арта түседі, өсіресе оқулық пен хрестоматияда берілген қосымша материалдар арқылы түсіндіргенде оқушы тәуелсіздік алғаннан кейін республиканың қоғамдық-саяси, әлеуметтік өмірінде болған өзгерістер жайлы толық мәлімет алады.

Мұғалім жаңа сабақты пысықтау барысында жай және күрделі сұрақ қою арқылы оқушылардың оларға берген жауаптары арқылы білімді қаншалықты меңгергенін біле алады, сабақтың соңында оқушылардың білім деңгейіне қарай топқа бөліп, жазба жұмысы арқылы білім сапасын тексереді.

Көрнекі құралдар

Қазақстан Республикасының картасы, карточкалар, кестелер.

Сабақтың барысы

I. Ұйымдастыру кезеңі

II. Үй тапсырмасын сұрау

Сабақтың жоспары

1. Тақырыпқа шолу жасау.
2. Тәуелсіз Қазақстанның саяси жүйесі. Мемлекеттік құрылымы.
3. Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері, мемлекеттік тіл.
4. Бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ).
5. Қазақстан Республикасындағы саяси тұрақтылық негіздері.
6. Саяси партиялар мен қозғалыстар.

Мұғалім жаңа тараудың жаңалығы да, қиындығы да мол өзгерістерге бай кезең екенін ескере келе әрі өткен сабақты пысықтай отырып, бүгінгі үлкен, мазмұны кең жаңа тақырыпқа ауысады. Тақырыпқа жалпы шолу жасалады.

Оқушылардың ойлау қызметін дамыту үшін төмендегідей сұрақтар беріледі:

- Қазақстан Республикасының мемлекеттік егемендігі туралы Декларация қашан қабылданды, оның қандай маңызы бар?
- Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы Конституциялық Заң қай уақытта қабылданды?

- Тәуелсіздіктің тарихи маңызы неде?
- Қазіргі қоғамдық жүйемен кеңестік қоғам жүйесін салыстырындар.

Мұғалім сұрақтың алғашқы екеуінің жауабын тақтаға кесте арқылы хронологиялық-синхрондық әдіспен орналастырады. Кестенің үлгісі:

Жылдар	Саяси өмір	Әлеуметтік-экономикалық жағдай
1990 жыл, 25 қазан	«Қазақ КСР-інің Мемлекеттік егемендігі туралы Декларация» қабылданды.	
1991 жыл, 16 желтоқсан	«Қазақстан Республикасының Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық Заң қабылданды.	

Алғашқы тақырыпша — «Тәуелсіз Қазақстанның саяси жүйесі. Мемлекеттік құрылымы». Мұғалім сабақты Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретіндегі мемлекеттік құрылымының негізгі ұстанымдары 1993 жылғы 28 қаңтарда қабылданған бірінші Конституцияда жария етіліп, екінші Конституцияда (1995 жылы 30 тамыз) бекітілген болатын, — деп баяндаудан бастайды.

Мұғалімнің Президент сайлауына және Президенттің атқаратын қызметіне кеңірек тоқталғаны жөн. Сол сияқты парламент пен үкіметтің негізгі міндеттері мен атқаратын қызметтеріне ерекше көңіл бөлген абзал.

Бірнеше оқушыға карточка таратылады. Себебі оқушылардың ой қорытындысы мен біліктіліктерін байқататын әдіс — сұрақ-жауап арқылы жүргізіледі.

Оқушыларға таратылатын карточкалардың мазмұны төмендегі үлгідегідей болады.

1. Елтаңбаға сипаттама беріңдер.

2. Ту жайында түсінік беріңдер.

3. Қазақстан Республикасы Әнұранының мазмұнын талдаңдар.

4. Мемлекеттік тілдің қазіргі жағдайына баға беріңдер.

Осы тақырыпша бойынша мұғалім карточкадағы сұрақтың жауабын толықтыруға оқушыларды қатыстыра отырып, мынадай қорытынды жасайды. Мемлекеттік рәміздер белгілі бір елдің өзіндік өмір салтын, бүкіл болмыс ерекшелігін,

айрықша арман аңсарын, басқалармен байланыс мұратын білдіретін белгі. Шынайы дербестік нышандары болып табылатын Қазақстан Республикасы Туының, Елтаңбасының және Өнұранының қабылдануы жаңа өмір жылнамасына алтын әріптермен жазылған оқиғаға айналды.

Қай нышанның қайдан туындап, қалай өрбігенін тарихқа сілтеме жасай отырып түсіндіру оқушының санасын тереңдете түсуге септігін тигізеді. Өйткені елдік таңбаның ең басты мұраты — өз еліңе деген мақтаньшқа тәрбиелеу.

Бұқаралық ақпарат құралдары деген тақырыпша бойынша оқулықпен жұмыс жүргізіледі. Оқулықтағы берілген сандық мәліметтерге көбірек көңіл бөлінеді.

Бекіту сұрақтары

1. Қазақстан Республикасының Егемендік күні және Тәуелсіздік күні деген тарихи даталардың қандай айырмашылықтары бар?
2. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі Қазақстан Республикасының қоғамдық-саяси өміріндегі өзгерістерді атаңдар.

Үйге тапсырма

Қазақстан Республикасының қоғамдық-саяси саладағы өзгерістері. Тақырыптың соңында берілген тапсырма мен сұрақтар бойынша дайындық жасау.

§§ 31-32. ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАСЫ

Сабақтың бірінші сағаты

Сабақтың мақсаты

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі Қазақстан Республикасының экономикасында кездескен қиындықтар мен кемшіліктерді, даму ерекшеліктерін, ауыл шаруашылығында жүзеге асырылған шараларды оқушыға толық меңгерту.

Бүгінгі сабақтың нәтижесінде оқушы нарықтық экономиканың моделін, Қазақстан Республикасы экономикасының даму ерекшеліктерін, экономиканы дамытудағы мұнай-газ өнеркәсібінің рөлін, ауыл шаруашылығы реформасының нәтижелерін, шағын және орта бизнестің мәні мен маңызын толық меңгереді. Сабақ барысында мұғалім мен оқушының өзара белсенділігі негізгі рөл атқарады. Осының нәтижесінде мұғалім оқушылардың сабақты қаншалықты меңгергенін байқайды.

Сабақ барысында әңгімелесу, тақырыпқа сәйкес көрнекі құралдарды пайдалану, оқулықпен жұмыс істеу, т.б. әдістер пайдаланылады.

Көрнекі құралдар

Тәуелсіз Қазақстан Республикасының картасы, сұлбалар, диаграммалар.

Сабақтың барысы

1. Ұйымдастыру кезеңі.
2. Үй тапсырмасын сұрау.
3. Жаңа сабақ.

Жаңа сабақтың жоспары

1. Экономикалық тоқырау және оның зардаптары.
2. Нарықтық экономиканың моделі.
3. Республика экономикасын дамытудағы мұнай-газ өнеркәсібінің рөлі.
4. Жекешелендіру — экономикалық реформаның маңызды бағыттарының бірі.
5. Шағын және орта бизнес.
6. Ауыл шаруашылығын реформалаудың нәтижесі және болашағы.
7. Инвестициялық саясат.

Бұл тақырыпшаны оқытуға 2 сағ берілген. Тақырып өте күрделі, кең көлемді, сандық мәліметтердің көп екенін ескере отырып, мұғалім төмендегі кестелердің көмегімен оқушылардың берік білім алу жолдарын қарастырады. Оқушы 9-сыныпта «Қазақстан тарихы» және «Адам. Қоғам. Құқық» пәндері бойынша алған білімдерін одан әрі қарай жетілдіре түседі.

Сабақтың мазмұнына назар аудару үшін мұғалім оқушыларға:

90-жылдардың бірінші жартысында Қазақстан экономикасының деңгейі қандай дәрежеде болды, сипаттама беріңдер — деген сауал арқылы жауап ала отырып, оны әрі қарай жетілдіре түседі.

Экономикаға берілген сипаттаманы мынадай бөліктерге бөліп, дәлелдейді:

— дәстүрлі шаруашылық байланыстары жүйесінің бұзылуы;

— Қазақстандық тауарлардың бәсекелестікке қабілетсіз болуы;

— сыртқы сауданың ырықтандырылуының өндірістің құлдырауына әкеліп соқтыруы;

— көптеген кәсіпорынның тоқтап қалуы;

— жұмыссыздықтың көбеюі;

— халықтың тұрмыс дәрежесінің төмендеуі;

— өндірістің жыл сайын 15—20%-ға (орта есеппен) төмендеуі.

Картамен жұмыс

Картадан Қазақстан Республикасының аумағын көрсете отырып, Менделеевтің «химиялық элементтердің периодтық жүйесі» кестесіндегі әр элементтің Қазақстан жерінде кездесетінін айтып төмендегі кестені баяндайды.

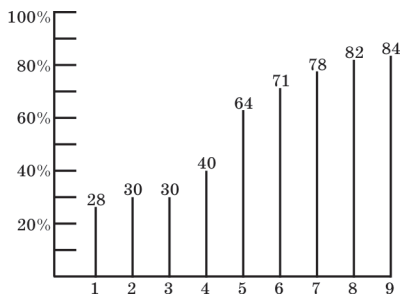
Қазба байлықтар

Алтын — 9%	Мырыш — 50%
Темір — 10%	Вольфрам — 53%
Марганец — 13%	Күміс — 55%
Боксит — 22%	Уран — 56%
Молибден — 29%	Қорғасын — 70%
Мыс — 31%	Барий — 80 %
Титан — 40%	Хром — 95%

Мұғалім экономикалық дағдарыстың салдарынан өнеркәсіп өндірісінің құлдырау көрсеткіштері жөніндегі оқулықта берілген мәліметтерді пайдалана отырып, бұлардың мәнін мына диаграмма арқылы түсіндіреді.

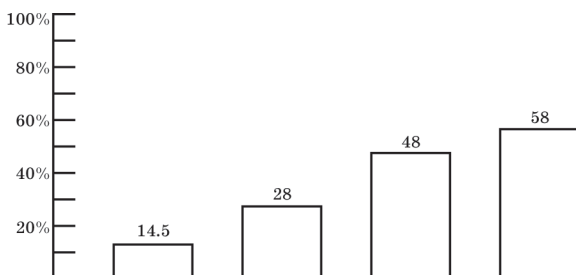
1991—1996 жылдардағы Қазақстандағы өндіріс өнімінің көрсеткіштері.

1. Түсті металл
2. Электр қуаты
3. Қара металл
4. Отын өнеркәсібі
5. Мәшине жасау
6. Химия саласы
7. Ағаш өңдеу
8. Құрылыс
9. Жеңіл өнеркәсіп

Мұғалім оқулықпен шектеліп қалмай, төмендегі диаграмма деректерін қосымша пайдаланады.

Өндірістің құлдырау көрсеткіштері.

Бұл жағдайда нарықтық экономикаға көшу (1991ж.) сауда-экономикалық байланыстардың жаппай үзілуі, бірыңғай қаржы-несие саясаты жүргізілуінің үйлестірілмеуі, өндірістік қатынастардың ескі жүйесінің шұғыл бұзылуы салдарынан орын алған дағдарыс жағдайларында басталғанын ескеру керек. Ал жаңа нарықтық тетіктер енді ғана қалыптаса бастаған еді.

Экономиканың даму деңгейін, стратегиялық мақсатын іске асыру үшін нарықтық экономикаға өтіп, оның моделін жасау қажет болды.

Еске түсіру

(9-сыныпта алған білімі.)

— Нарықтың сипаты.

— Нарықтың негізгі белгілері.

— Нарықтық экономикаға көшудің қажеттілігі.

Мұғалім оқушыларға Қазақстанның рынокқа өтуі экономика саласында мынадай басым бағыттарды көздегенін көрсетеді.

— бәсеке жағдайында, яғни мемлекеттік және жекеменшік формаларына негізделген нарықтық экономиканы қалыптастыру (мемлекеттік меншік үлесі үнемі кемитін болады);

— адамның өзін-өзі билеу ұстанымдарын жүзеге асыру үшін құқықтық нормалар мен басқа да қажетті жағдайлар жасау;

— еңбекке деген ықылас-ынтасын күшейту, әрбір қазақстандық отбасының тұрмыс жағдайын жақсарту және әлеуметтік тұрақтылықты қалыптастыру мақсатында тұтыну рыногін толықтыру;

— Қазақстанның экономикасын жаңғырту негізінде дүниежүзілік тауар рыноктарында нақты позицияларға қол жеткізу;

— Шетелдік инвестициялар тарту және оларды Қазақстанның дамуы үшін тиімді пайдалану;

— ұлттық валюта енгізу.

Бес жыл өткен соң, 1997 жылдың қазан айында, ел Президентінің *«Қазақстан — 2030. Қазақстандықтардың гүлденуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының жақсаруы»* атты Қазақстан халқына жолдауында мемлекеттің осы бағыттағы жұмысының кейбір қорытындылары келтіріліп, экономикалық және әлеуметтік дамудың бұдан былайғы жолдары да белгіленгендігін оқушылар мұқият түсінуі керек.

Мұғалім келешекте мұнай-газ өнеркәсібінің ел экономикасын дамытудағы рөлінің зор екенін баяндай отырып, картадан мұнай кен орталықтары орналасқан аумақтарды түгел қамтып көрсетеді. Қазақстан жерінде мұнай мен табиғи газ қорының болжам бойынша сандық көрсеткіштерін тақтаға жазады, оқушылар дәптерлеріне түсіреді. Ұлттық мұнай компанияларын атап, олардың келешекте экономиканың дамуы барысында ерекше рөл атқаратынын, яғни Республикаға келетін шетел инвестициясының бір бөлігі екенін нақтылайды.

Мұғалім осы сәтте инвестиция терминіне анықтама береді. Оқушылар берілген тапсырманы дәптерлеріне жазып алады. (Терминдік ұғымдарға анықтама қосымшада берілген.)

Бекіту сұрақтары

1. 90-жылдардың бірінші жартысында өнеркәсіп өнімінің құлдырауы неліктен?
2. «Нарықтық экономика моделінің» қандай ерекшеліктері болды?

Тапсырма.

Төменде берілген үлгі бойынша кестені толтырыңдар.

Мұнай кеніштерінің орналасқан жері	Компания атаулары	Компанияның сипаттамасы	Өндірілген өнім

Мұғалім оқушылардың жаңа сабақты қаншалықты меңгергенін бекіту сұрақтары мен тапсырманы орындау барысында бақылап, бағалай алады.

Сабақтың екінші сағаты

Сабақтың барысы

1. 90-жылдардың бірінші жартысындағы Қазақстан экономикасына сипаттама беріндер, оның кері кету себептері қандай?

2. «Нарықтық экономика моделінің» мәнін түсіндіріңдер, оның ерекшеліктері қандай?

3. Жазба жұмыстарын тексеру.

Мұғалім сабақ мазмұнын оқулықта берілген тақырыпшалар бойынша әңгімелеп, баяндау әдісін қолдану арқылы түсіндіреді.

Мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру жолымен нарықтық қатынас субъектілерін жасау жөнінде көлемді жұмыс жүргізілді. Жекешелендіру экономикалық реформа-

лардың басты құрамдас бөліктерінің бірі болды. Бұған қоса, жекешелендіру кәсіпорындарды қайта ұйымдастыру мен жаңғырту, сондай-ақ өндіріске инвестициялар тарту жолын дағы маңызды құралға айналды.

Мемлекет иелігінен алу мен жекешелендіру жөнінде жүзеге асырылған шаралар күштеуді — экономикалық мүдде мен қырсыздықты өз меншігіне және еңбегінің нәтижелеріне ұқыпты қараумен, өндірушілер монополизмін — олардың бәсекелестігімен, техникалық тоқырауды — прогреспен алмастырды.

Мұғалім жекешелендіру туралы жалпы шолу жасағаннан кейін, қабылданған бағдарламаларға сәйкес республикада жекешелендіру бес бағытта жүргізілгенін баяндайды.

Олар:

1. Шағын жекешелендіру
2. Жаппай жекешелендіру
3. Жеке жобалар бойынша жекешелендіру
4. Аграрлық кешендегі жекешелендіру
5. Ақылы жекешелендіру

Оқушыларға олардың тұрған жерінде жекешелендірудің қандай бағыттарда жүргізілгені туралы сұрақ қойылады. Осыған орай оқушылар кестедегі тапсырманы орындайды.

Реті	Жекешелендіру бағыттары	Мақсаты	Қабылданған заңдар

Шағын және орта бизнес жөнінде баяндағанда мұғалім оның мәні мен маңызын былай ашып береді.

Қазіргі таңда қай салада болсын шағын және орта бизнестің маңызы зор. Әсіресе өнеркәсіп салаларында жаңа шетел технологияларын енгізуге, кәсіпорындарда халықты жұмыспен қамтамасыз етуге баса назар аударылуда. Соңғы жылдары мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының аса маңызды артықшылықтарының бірі шағын бизнесті қолдау мен дамыту болып отыр.

Қазақстан инвестициялық саясатқа ерекше назар аударып, арнайы мемлекеттік комитет құрды. Шағын бизнесті дамыту ісінде шетелдік инвестицияның маңызы зор.

Оқушы берілген қосымша материалдарды және кестелерді пайдалана отырып, ауыл шаруашылығы реформасының нәтижесін баяндайды.

Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру

	млрд теңге	Бұрынғы жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда, % есебімен			
		2000 жылғы қаңтар-желтоқсан	2000 жылғы қаңтар-ақпан	2000 жылғы желтоқсан	1999 жылғы қаңтар-ақпан
Ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, барлығы	399,1	96,7	96,3	128,0	96,0
Ауыл шаруашылығы	217,3	92,7	100	166,2	140,9
Мал шаруашылығы	181,8	101,3	96,3	101,0	96,0
	2000 жылғы қаңтар-желтоқсан	2000 жылғы қаңтар-ақпан	2000 жылғы желтоқсан	1999 жылғы қаңтар-ақпан	1999 жылғы желтоқсан
Астық	115782,0	81,2	—	223,0	—
Картоп	1694,2	99,9	—	134,2	—
Көкөніс	1535,3	119,3	—	119,3	—
Ет (сойыс салмағы)	627,9	98,8	93,4	98,6	93,4
Сүт	3701,3	106	110,6	104,6	115,3
Жұмыртқа, мың дана	1692,2	112	123,2	108,9	96,5

Бекіту сұрақтары

1. Жекешелендіру және оның бағыттары жайлы не түсіндіңдер?
2. Инвестициялық саясаттың мәнін және оның тиімділігін ашып көрсетіңдер.
3. Неліктен 2003 — 2005 жылдар «Ауылды өркендету жылдары» деп аталды?

Үйге тапсырма

Мұғалім үй тапсырмасын сабақтың соңында түсіндіріп, нақтылайды. Тақырып соңындағы тапсырма мен сұрақтар бойынша даярлану тапсырылады.

§ 33. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ҰЙЫМДАРМЕН, ШЕТЕЛДЕРМЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ

Сабақтың мақсаты

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезде беделді халықаралық ұйымдармен, шетелдермен экономикалық байланысының маңызы жайын оқушыға толық меңгерту. Конференция сабағы барысында оқушылардың шығармашылық ізденісін «өте жақсы» деген бағамен бағалауға болады. Мұғалім мен оқушының өзара белсенді қатысуымен, сабақтың тиімді әрі білімнің толық меңгерілгені байқалады.

Көрнекі құралдар

Қазақстан Республикасының картасы, сұлбалар.

Сабақтың барысы

Сабақ мазмұнына қарай конференция түрінде жүргізіледі. Оқушылар алған тапсырмалары бойынша баяндама жасайды. Ең соңында конференция жұмысын жетекші мұғалім қорытындылайды.

Оқушыларға алдын ала екі апта бұрын мынадай тапсырма беріледі. Қазақстанның Америка, Еуропа, Азия елдерімен, Түркия республикасымен және басқа да шетелдермен экономикалық байланысы жөніндегі мәліметтерді жинақтап, реферат немесе баяндама даярлау.

Мұғалім жаңа сабақтың тақырыбын тақтаға жазады. Картадан Қазақстан Республикасының аумағын көрсетіп, бас қаласын сұрайды.

Оқушылар. — «Астана».

Мұғалім. Міне, біз Астана қаласында өткелі отырған конференцияға қатысамыз.

І бөлім. Мемлекеттік тәуелсіздікке қол жеткеннен кейін, Қазақстан Республикасы дүниежүзі мемлекеттерінің басым көпшілігінің тануы мен қолдауына ие болып Дүниежүзілік қоғамдастықтың толық құқылы мүшесіне айналды. Еліміз-

дің тәуелсіздігін 115 ел мойындады, 108 елмен дипломатиялық қарым-қатынас орнады.

Тәуелсіздікке қол жетуі Қазақстанның көптеген дамыған және дамушы мемлекеттермен экономикалық байланыстарын жолға қоюға, бұрынғы әріптестермен қарым-қатынастарды қайта құруға, дүниежүзілік рынокке кіру жолымен ілгері басуға мүмкіндік берді.

Дүниежүзінде қандай халықаралық ұйымдар бар деген сұрақ бойынша оқушылардың жауабы тыңдалады. Оқушылар атаған ұйымдарды мұғалім тақтаға жазып, қажеті болып жатса толықтырады.

Олардың кейбіреуін келтіре кетейік: Еуропалық Қоғамдастық, Біріккен Ұлттар Ұйымы, Бүкіл дүниежүзілік сауда ұйымы, ВОЗ (Денсаулық сақтау), ОЭСР (Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы), ЮНЕСКО (Қоршаған ортаны қорғау) және т.б.

Төмендегі сұлба бойынша сабақтың I бөліміне қорытынды жасалады.

Пікір алмасу түрінің мүмкіндігі	Оқушының жетекшілік позициясын нығайтады	Сыныпта өзара ашық қатынастарды қамтамасыз етеді	Бірлесіп білім алу ісінде жауапты іс-әрекет жасайды
---------------------------------	--	--	---

II бөлім. Конференцияға келген шетел елшілері оқушылар мұғалім үстелінің қасына оқушыларға қарсы қаратып қойылған парталарға отырады. Олар — Еуропа елдерінен келген 5 елші (Германия, Италия, Франция, Англия, Польша) және Азия елдерінен келген бес елші (Қытай, Жапония, Оңтүстік Корея, Түркия, Сауд Арабиясы) және АҚШ елшісі. Елшілердің мақсаты: Қазақстанның шетелдермен экономикалық байланысы жөніндегі даярлаған баяндама немесе рефераттарын күнделікті өмірмен байланыстыра отырып баяндау. Қалып кеткен деректерді мұғалімнің өзі толықтырып отырады.

Бұл тәсіл (оқушылардың тақырыпқа алдын ала дайындалуы) — оқушылардың өздігінен ізденуіне, тарих пәніне қызығушылығына әсер етеді.

Елшілер мәліметінен соң, мұғалім оқушылар көңілін тақтаға ілініп қойылған, қосымша материал ретінде беріліп отырған кестеге аударады. Бұл кесте арқылы оқушыларға Сыртқы сауда айналымының экспорты мен

импортының 1999—2000 жылдар аралығындағы пайыз есебімен берілген сандық көрсеткіштерін салыстырмалы түрде түсіндіреді.

Сыртқы сауда айналымының серпіні

	2000 жылғы қаңтар—қараша (млн АҚШ доллар)	2000 жылғы қараша (млн АҚШ доллар)	2000 жылғы қаңтар—қараша. 1999 жылғы қаңтар—қараша, % есебімен	2000 жылғы қараша, % есебімен
Сыртқы сауда айналымы оның ішінде:				157,2
Экспорт	1263,53	1411,7	156,7	165,0
ТМД-дан тыс елдер	8184,0	948,3	171,8	165,0
ТМД елдері	6006,0	705,6	169,1	133,8
Импорт	2178,0	242,7	179,8	143,5
ТМД-дан тыс елдер	4451,3	463,4	134,9	132,0
ТМД елдері	2011,1	234,6	105,6	157,5
	2440,2	228,8	174,6	

Мұғалім конференцияға келген шетел елшілерінің (оқушылардың) еңбегін бағалайды. 11 елші қатысты. Үйге берілген тапсырма бойынша қосымша сұрақтар да қойылды.

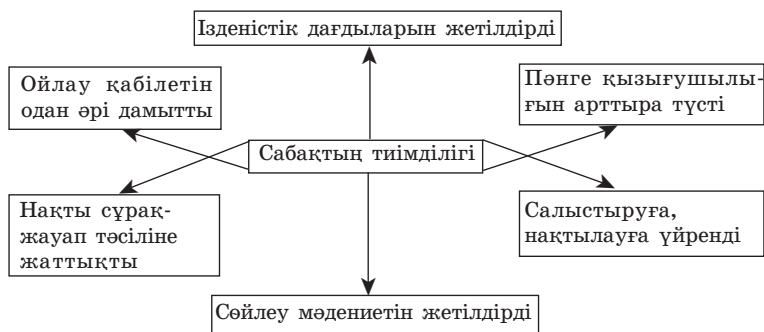
1. Жекешелендірудің бағыттарын атап айтындар.
2. Инвестиция деген терминге анықтама беріндер.

Әрине, қосымша сұрақтың көп болуының қажеті жоқ. Себебі оқушылар сабақты ретімен айтып түсіндірген соң, мұғалім жақсы дайындалған оқушыларды мадақтап, олардың материалдарын арнайы папкаға салып қояды.

Үйге тапсырма

Мұғалім сабақтың соңғы 2-3 мин-да үйге берілетін тапсырманы түсіндіріп, тақтаға жазады.

Жаңа сабақтың оқушылар үшін тиімді болғанын төмендегі сұлбадан көруге болады.

§ 34. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Сабақтың мақсаты

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алғаннан кейінгі сыртқы саясатының негізгі бағыттары туралы оқушыларға толық білім беру.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезде аймақтағы көршілерімен байланыстары, ынтымақтас-тығы ұлғайып, нығайғандығын оқушы осы сабақтың төңіре-гінде толық меңгере алады.

Мұғалім сабақ барысында оқушылардан сұрақ арқылы жауап ала отырып, олардың тақырыпты қаншалықты мең-гергенін біледі.

Көрнекі құралдар

Тәуелсіз Қазақстан Республикасының картасы, глобус, сұлба.

Сабақтың барысы

Бұл сабақтың өтілетіні алдын ала ескертіледі. Себебі оқушы бұл тақырып жөнінде жаңа ақпаратты, еліміздің сыртқы саясаты мен халықаралық жағдайының ерекшелік-терін білуге құштар. Осы арқылы пәнге қызығушылығы арта түседі.

Тақырып бойынша назар аударылатын сұрақтар:

1. Сыртқы істер министрлігі қашан құрылды?
2. Кеңес Одағының құрамында болған кезде ол қалай аталды?
3. Сыртқы істер министрі болғандардың қайсысын білесіңдер?

4. Тұңғыш Сыртқы істер министрі болған кім?

5. Қазір Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрі кім?

Осы сұрақтардың жауабын мұғалім оқушылармен ынтымақтаса отырып пайымдап, жаңа шығармашылық шешімді топшылайды.

География пәнімен байланыстыра отырып, алған білімдерін нақтылау үшін сынып оқушыларына мынадай сұрақ қойылады.

— Қазақстанның геосаяси жағдайына сипаттама беріп, (жер көлемі, халқының саны, шекара ұзындығы) картамен жұмыс жүргізіледі.

Оймен саяхат жасай отырып, оқушы төмендегі кестені толтырады.

Қазақстан Республикасының геосаяси жағдайының қолайлы жақтары	Қазақстан Республикасының геосаяси жағдайының қолайсыз жақтары	Геосаяси жағдайдың сыртқы саясатпен байланысы

Дүниежүзі елдері неліктен Тәуелсіз Қазақстанды таныды? — деген сауалды сынып оқушыларына жария ете отырып, мұғалім олардың ойын тыңдайды әрі толықтырады. Ол тақырыптың соңында берілген тарихи құжаттардан, басқа да материалдардан үзінділер келтіріп, солар бойынша баяндау, пысықтау, нақтылау жұмыстарын жүргізеді.

Үйге тапсырма

Мұғалім әдеттегідей үй тапсырмасына уақыт бөледі. Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты мен халықаралық жағдайын және тақырыптың соңында берілген сұрақтар мен тапсырмаларды түсіндіреді.

ҚОРЫТЫП-ҚАЙТАЛАУ САБАҒЫ

Сабақтың мақсаты

Оқушылардың пәнге деген ынтасын арттыра отырып, Қазақстан Республикасының әлеуметтік, экономикалық, саяси жағдайларының даму ерекшелігін танып-білуін бағалау.

Қорытып-қайталау сабағында оқушылардың оқығандарын тек есте қалдыру ғана емес, сонымен қатар оқып жүрген материалдарды меңгергенін тексеріп, тұтас бір кезеңнің материалын олардың қорытуына, тарихи дамудың заңдылығын анықтауына көмектескенін байқап отырмыз. Яғни, сабақ барысында оқылып отырған деректер мен оқиғалардың тууы мен дамуына, жаңа ұғымдарды игеруіне, тарихи процестің дамуын айқындайтын бірнеше даталарды атап өтуіне байланысты жүргізілген жұмыстар арқылы оқушылар алған білімдерін нақты, жинақы, сапалы меңгергенін дәлелдеп, өздеріне тиісті баға алады.

Сабақтың көрнекілігі

Қазақстан Республикасының картасы, сұлбалар: «Гест-тренинг», «Тәуелсіз Қазақстан».

Сабақтың сайыс түріндегі үлгісін ұсынып отырмыз.

Сабақтың барысы

Мұғалім оқушылардың назарын өзіне аудару үшін, дауыс ырғағын, нақышына келтіре отырып:

Байқалар оқушының бар жақсысы,

Қайсарлық, тапқырлық пен талмас күші, — дей келе бүгінгі сайыс сабағымызды бастаймыз деп хабардар етеді. Алдымен, әділ қазылар алқасын сайлап алады (2 оқушы немесе 2 пән мұғалімі). Оқушыларды екіге бөліп, біріншісі «Көк бөрі», ал екіншісі — «Барыс» тобы деп аталады. Оқушылар сайыстың шартымен хабардар болу үшін, мұғалім тақтаның оң жақ шетіне төмендегі үлгі шартты іліп қояды.

Сайыстың шарттары

1. Таныстыру.
2. Сұрақ-жауап.
3. Картамен жұмыс.
4. Оқулықпен жұмыс.

5. Сергіту сәті (жұмбақ-сұрақ).
6. Берілген тапсырманы орындау.
7. Терминдік ұғымдарға анықтама беру.
8. Тест-тренинг әдісі бойынша жазба жұмысы.
9. Топ басшыларының сайысы.
10. Хронологиялық-синхрондық әдіс бойынша жазба жұмысын жүргізу.

11. Ребус шешу.

Сайыстың алғашқы шарты бойынша екі топтың басшылары өз таңбаларымен таныстырып, сәлемдеседі.

Таныстыру: «Көк бөрі» тобы:

Олимпиада болып жатқан мезгілде,
Осынау кеш Ордаға,
Көк бөрідей топты құрып,
Келіп қалдық ортаға.
Қарсы алыңдар қуанышпен,
Шапалақтап біздерді.
Әділқазы алқасы,
Бізді әділ бағала!

Топтың «Көк бөрі» аталу себебі: көк — ауызбірліктің белгісі, бөрі — бүкіл түркі халықтарының киесі, Ай — мұсылмандықтың белгісі, алты бұрышты жұлдыз — қазақтың алты алашы бірігіп, қазақтың жұлдызын жарқыратса деген ой.

Таныстыру: «Барыс» тобы:

Қазағымның тау-тасын,
Өзен-көлін қырқасын,
Оқимыз да, білеміз.
Ауасы мен даласын —
Қазағымның ұрпағы,
Біз боламыз жеткіншек.
Ата-баба аруағы,
Қолдай жүрсін келешек.

Топтың «Барыс» деп аталу себебі — 2030 жылға қарай Қазақстан Орталық Азияның Барысына айналады және өзге дамушы елдер үшін үлгі болады. Жануарлар әлемінде жолбарыс туыстас болғанымен барыстың өзіндік ерекшеліктері де бар. Ол өзіне төн тектілігімен, алғырлығымен, жасқануды білмейтін батылдығымен, айлалығымен дараланады.

Сайыстың екінші шарты бойынша, екі топтың да оқушылары алма-кезек шығып, қоржыннан нөмірленген асықты алып, соған сәйкес нөмірленген конверттегі сұрақтарға жауап береді.

1. «Қазақ КСР-інің мемлекеттік егемендігі туралы Декларация» мен «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңының арасындағы айырмашылықты түсіндіріңдер.
2. Қазақстан Республикасының Егемендік күні мен Тәуелсіздік күнінің тарихи маңызы неде?
3. Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Республикасында қандай саяси партиялар мен қозғалыстар құрылды?
4. Ауыл шаруашылығы реформасы туралы не білесіңдер?
5. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін Сыртқы істер министрлігінің жұмысын қалай ұйымдастырды?
6. Қазақстанның сыртқы саясатының негізгі мақсаты қандай?
7. Мемлекеттердің Еуразия Одағын құруға бастамашы болуына не себеп болды?

Сайыстың келесі шарты *картамен жұмыс*. Қазақстан Республикасының аумағы және облыс орталықтарын белгілі бір шартты белгі (нүкте немесе төртбұрыш) арқылы белгілеп, көрсетілген кескін картаны тақтаға ілеміз. Оқушылар облыс орталықтарының аты жазылған қалаларды осы кескін картаға ретімен өз орнына орналастыруы тиіс. Себебі оқушы Тәуелсіз Қазақстан Республикасының физикалық картасымен күнделікті жұмыс жасап үйренген, сондықтан оны жылдам орналастырады.

Келесі шарт бойынша берілген тапсырманы көрнекі құрал арқылы түсіндіреді. Оқушылар көрнекі құралды пайдалана отырып, берілген тапсырма бойынша мына сұрақтарға жауап даярлайды.

1. Қазақстан Республикасының Елтаңбасына жалпы сипаттама беріңдер.
2. Қазақстан Республикасы Өнұранының қысқаша мазмұнын айтыңдар.
3. Қазақстан Республикасының Туына жалпы сипаттама беріңдер.
4. Ұлттық валютаның ерекшеліктерін атаңдар.

Бұл шарт бойынша бір-екі оқушымен шектелмей, екі топтың оқушыларына да сұрақтарға жауапты толықтыруға мүмкіндік берген дұрыс.

Сайыстың келесі шарты бойынша, терминдік ұғымдарға анықтама беріледі. Мұғалім магниттік тақтаға мынадай терминдерді (инвестиция, кредитор, ассоциация, конвенция, корпорация, кондиция, ведомство, кредит, интеграция, унитаризм) іліп қояды. Осы терминдерге екі топтың оқушылары алма-кезек жауап береді.

Сайыстың келесі шарты бойынша, тақтаға тест-тренинг әдісі бойынша плакат ілініп, оқушылар жазба жұмысын жүргізеді.

Тарихи жағдай	Мерзімі	
Қазақстан Республикасының БҰҰ-ға енуі	1989ж. 1992ж. 2002ж.	1992 ж.
Дүниежүзі қазақтарының II Құрылтайы	1985ж. 2000ж. 2002ж.	2002 ж.
Қазақстанның Ислам Конференциясы ұйымына кіруі	1995ж. 1999ж. 2001ж.	1995 ж.
Қазақстан Жастарының II конгресі	1986ж. 1989ж. 2002ж.	2002 ж.
Семей ядролық сынақ алаңын жабу	1991ж. 1993ж. 1997ж.	1991ж.

Мұғалім мерзімі деген бөлікке өртүрлі уақытты жазады, ал оқушылар соңғы бөлікке дәл уақытты тауып жазу керек.

Жазба жұмысынан кейінгі шарт бойынша екі топтың басшылары ортаға шақырылады, олар кезекпен төмендегі сауалдарға жауап береді, өзара сайысқа түседі.

1. Азиядағы Өзара Ықпалдастық және Сенім шаралары жөніндегі Кеңесте қандай мәселелер қаралды?
2. Дүниежүзі елдері тәуелсіз Қазақстанды неліктен таныды?
3. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі еліміздің мемлекеттік құрылымын түсіндіріңдер.
4. Қазақстан Жастарының II Конгресінде қандай мәселелер қаралды?
5. Қазақстан халқы Ассамблеясы қандай маңызды міндеттерді атқарады?
6. Дүниежүзі қазақтарының II Құрылтайында қандай мәселелер қаралды?

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН

Осы сәтте топ басшыларымен ауызша жұмыс барысында сыныппен жазба жұмысы қатар жүргізіледі. Оқушылар хронологиялық-синхрондық әдіспен орналасқан «Тәуелсіз

Қазақстан» деген тақырыппен берілген кестені сызып толтырады. Кестенің берілген бағаналарында Тәуелсіз Қазақстанның әртүрлі тарихи кезеңдеріне сай саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдайы туралы, негізгі тарихи деректер мен жағдайларға байланысты қысқа, жинақталынған, нақты түсініктемелер берілді. Бұл кестені оқушылар тарау бойынша өтілген негізгі мәселелерді еске түсіре отырып толтырады. Кестенің үлгісін беріп отырмыз.

Сабақ сайыс түрінде жүргізілгеннен кейін, қазылар алқасы екі топтың да балдық жүйесін есептеп, жария етеді.

Қорытынды

Тәуелсіз Қазақстанға қорытынды жасалып, оқушылардың білімі толық бағаланады.

Тәуелсіз Қазақстан

Жылдар	Саяси өмір	Әлеуметтік-экономикалық жағдай
1	2	3
1990 жыл, сәуір	Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Н.Ә.Назарбаевты Қазақ КСР-дың президенттік қызметіне сайлауы. Азаматтық «Азат» қозғалысын құру (1991 жыл күз саяси партия). Ұлтаралық қозғалыс «Бірлікті» (Единство) құру, Қазақстанның Социал-демократиялық партиясының құрылуы. «Алаш» партиясының құрылуы. Қазақстанда 100-ден аса саясаттандырылған қоғамдық ұйымдардың құрылуы	Малшаруашылық өнімдерінің азайып кетуі Ақша эмиссиясы, ақшаның құнсыздануы, бағаның өсуі, халық тұтынатын тауарлардың жетіспеушілігі Тамақ өнімдері мен халық тұтынатын тауарларды бөлу ісінде қарточка жүйесінің кеңеюі Экономикалық дағдарыстың одан әрі шиеленісуі
1990 жыл, 25 қазан 1991 жыл, 19 тамыз	Қазақ КСР-ның «Мемлекеттік егемендігі туралы Декларацияның» қабылдануы. Мәскеудегі мемлекеттік төңкеріс жасау әрекеті	Жаңа банк құрылымдарының құрылуы (бірінші халықаралық банк Сауд Арабиясының қатысуымен құрылды)

1	2	3
1991 жыл	Н.Ә.Назарбаевтың республика халқына үндеуі. «Қазақ КСР-ның қауіпсіздік Кеңесін құру туралы», «Одақтық бағынудағы мемлекеттік кәсіпорындар мен ұйымдардың Қазақ КСР үкіметінің қарамағына өтуі туралы», Қазақ КСР-дың «Алтын қоры мен алмас қорын құру туралы», «Семей ядролық сынақ алаңын жабу» мен басқа да мәселелер туралы Жарлықтарының шығуы	
1991 жыл, қыркүйек	Қазақстан Компартиясының кезектен тыс төтенше съезінде Қазақстан Компартиясын тарату туралы шешім қабылданды.	Ақшаның құнсыздануының (инфляцияның) өсе түсуі, халықтың негізгі бөлігінің күнкөріс деңгейінің төмендеуі.
қазан	Қазақстан Халық Конгресі партиясы құрылды. Қазақстан ЛКЖО-сы Қазақстан Жастар одағы болып өзгертілді	Нарықтық экономиканы дамытуға жасалған бетбұрыс
1 желтоқсан	Қазақстан Президентін бүкілхалықтық сайлау	
10 желтоқсан	Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаевтың өз қызметіне кірісуі. Республика Жоғарғы Кеңесінің Қазақ КСР-ын Қазақстан Республикасы деп атауы туралы	
8 желтоқсан	РКФСР, Беларусь және Украина басшыларының Минск қаласындағы кездесуі. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын (ТМД) құру жөніндегі шешім	
12 желтоқсан	«Қазақстанда 1986 жылдың 17-18 желтоқсандағы оқиғаларға қатысқаны үшін жауапқа тартылған азаматтарды ақтау туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы	

1	2	3
16 желтоқсан	«Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық Заң қабылданды	
20-21 желтоқсан	ТМД-ға мүше республикалар басшыларының Алматыдағы кездесуі: ТМД-ны құруға байланысты мәселелерді талқылау	
1992 жыл, қаңтар	Қазақстан Республикасының ішкі әскерлерін құру	Республика Президентінің бағаны босату жөніндегі Жарлығы. Бағаның күрт өсуі, өндірістің құлдырауы
1992 жыл	Алматыда Дүниежүзі қазақтарының тұңғыш Құрылтайы болды	
1992 жыл, 2 наурыз, маусым	Қазақстанның толық өкілетті мүше ретінде БҰҰ-на кіруі. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы мен Мемлекеттік Елтаңбасын бекіту	
қазан	Қазақстанның халықаралық экономикалық Бірлестік ұйымына мүше болып кіруі (ОЭС)	
1993 жыл, 15 қараша	ҚР Ұлттық тенгесін ендіру	
қараша	Халықаралық байланыстардың кеңеюі. Президент Н.Ә.Назарбаевтың АҚШ-тың, Қытайдың, Түркияның, Францияның, Иранның, Австрияның және басқа да елдердің басшыларымен жоғары деңгейдегі кездесулері	Өнеркәсіптік және коммерциялық объектілерді жекешелендіру процесінің кеңеюі
1994 жыл, наурыз	ҚР Жоғарғы Кеңесінің сайлауы. Байқоңыр Космодромын Ресейге 20 жыл мерзімге жалға беру, бұл мерзімді онан әрі созуға болатындығы жөнінде Қазақстан мен Ресей арасындағы келісім	Өндірістің одан әрі құлдырауы

1	2	3
мамыр	ҚР Жоғарғы Кеңесінің Республика үкіметінің әлеуметтік-экономикалық және құқықтық саясатына сенімсіздік білдіруі. Орта-Азиялық Одақ — Қазақстанның, Қырғызстанның және Өзбекстанның арасында ортақ экономикалық кеңістік жөніндегі келісімге қол қойылды	Рынокты халық тұтынатын тауарлармен және тамақ өнімдерімен біртіндеп толтыру
1994 жыл, қазан	ҚР үкіметінің өз қызметін доғаруы: үкіметтің Жаңа құрамының құрылуы	Министрлер кабинетінің мұнай өнімдерінің бағасын босату туралы қаулысы
қараша	Қазақстан ғарышкері Т.Мұсабаевтың халықаралық экипаждың құрамында «Союз ТМ-19» кораблімен ұшуы. Президент Н.Ә.Назарбаевтың АҚШ-қа, Жапонияға, Италияға, Сауд Арабиясына және басқа елдерге ресми сапарлары	Желтоқсанда өндірістік емес сала қызметкерлері жалақысының өсуі
1995 жыл, қаңтар	Беларусьтың, Қазақстанның, Ресей мен Қырғызстанның Кеден Одағының құрылуы	
наурыз	Конституциялық соттың сайлау мен оның өкілеттігі заңсыз деп табуына байланысты Жоғарғы Кеңестің депутаттарының Қызметін тоқтатуы	Жаңа салық Кодексінің бекітілуі
29 сәуір	Президенттің өкілдігін 2000 жылдың 1 желтоқсанына дейін ұзарту жөніндегі Бүкілхалықтық референдум	
30 тамыз	ҚР-ның Жаңа Конституциясын қабылдау (Бүкілхалықтық референдумның нәтижелеріне сәйкес)	
желтоқсан	Республика парламентінің жаңа құрамын сайлау. Қазақстанның Ислам Конференциясы ұйымына кіруі	

1	2	3
1996 жыл, наурыз	Ресей, Қазақстан, Беларусь, Қырғызстан арасында экономикалық және қоғамдық салалар бойынша интеграцияны тереңдете беру жайлы Келісімге қол қойылуы. (1998 жылдың сәуірінде бұған Тәжікстан Республикасы қосылды)	
1997 жыл	Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев мемлекеттік дамудың бағдарламасын жариялады. «Қазақстан Республикасында тіл туралы» заңның қабылдануы. (Қазақстандағы тілдер қызметінің құқықтық негіздері белгіленді)	«Қазақстан—2030» стратегиясы Қазақстан Республикасы экономикасына шетел капиталын жан-жақты тартуға бағыт ұстау
1997 жыл, сәуір	Президенттің «Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысын реттеу жөніндегі шаралар туралы» Жарлығы: Талдықорған (аумағын Алматы облысының құрамына ендіру) және Торғай (аумағын Ақмола және Қостанай облыстарының құрамына ендіру) облыстарын тарату	Бір қызметкердің номиналдық орта жалақысын (1994 жылдан 1998 жылдың басына дейін) 2,6 есе өсіру
мамыр	Жезқазған (Қарағанды облысымен біріктіру), Көкшетау (Солтүстік Қазақстан облысының құрамына ендіру) және Семей (Шығыс Қазақстан облысының құрамына ендіру) облыстарының таратылуы	«Қазақстан Республикасында азаматтардың денсаулығын қорғау туралы» базалық заңның қабылдануы
қараша	Н.Ә. Назарбаевтың АҚШ-қа сапары; мұнай-газ саласындағы бірсыпыра келісімдерге қол қою және Қазақстан-Америка қатынастарын «Стратегиялық-серіктестік» деңгейіне жеткізу	Шаруа (фермерлік) қожалықтары санының өсуі (1991 жылдың 1 қаңтарындағы 324-тен 1998 жылғы 1 қаңтарда 51347-ге жетті)

1	2	3
желтоқсан	БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының 52 сессиясының (Қазақстанның бастамасымен) Семей ядролық сынақ полигонында ядролық қаруларды сынаудың зардабын жоюға көмек көрсету туралы шешім қабылдауы	
1998 жыл, шілде	Қазақстан және Қырғызстан Республикалары арасындағы мемлекеттік шекараларды бөлуді ретке келтіру жөніндегі Меморандумға қол қойылды. ҚР-дың жаңа астанасы Астана қаласының тұсаукесері	Республикалық «Халық денсаулығы» бағдарламасы жарияланды
1998 жыл	Қазақстан Республикасы Парламентінің 1999 жылдың 10 қаңтарына белгіленген ҚР Президентінің сайлауын мерзімінен бұрын өткізу туралы шешімі	Шағын кәсіпкерлікті дамытудың Мемлекеттік қоры құрылды
1999 жыл, 10 қаңтар	ҚР-дың Президентін бірінші рет баламалық негізде сайлау. Аса басым дауыстармен жеті жылдық мерзімге Н.Ә. Назарбаев Президент болып сайланды	
1999 жыл, ақпан—наурыз	Ұлттық тұрғындар санағы өтті	
1999 жыл, 17 қыркүйек	Сенат палатасының сайлауы	
1999 жыл, 10 қазан	Мәжіліс палатасының сайлауы	
2000 жыл	Мәдениетті қолдау жылы	
2000 жыл	«Алтын адам қоры», (төрағасы Е.Қанапиянов) арқылы құрылған Ұлттық қоғамдық кеңестің шешімімен «Ғасыр адамы» болып танылғандар: Ө.Бөкейханов, А.Байтұрсынұлы, Д.Нұр-	Жер қатынастарын жетілдіру

1	2	3
	пейісова, М.Әуезов, Қ.Сәтбаев, Б.Момышұлы, Д. Қонаев, Н.Назарбаев, О.Сүлейменов, Т.Әубәкіров	
2000 жыл, 5 ақпан	Ауылшаруашылық өндірісін дамытудың 2000—2002 жылдарға арналған бағдарламасын жүзеге асыру жөніндегі іс-шаралар	
2000 жыл, 10 ақпан	Қазақстан Республикасының әскери доктринасын бекіту	
2000 жыл, 29 шілде	Семей ядролық полигонындағы ядролық сынақтарға арналған соңғы штольняны жою	
2001 жыл, мамыр	Астанада «Ежелгі түркі өркениеті: жазба ескерткіштері» тақырыбында Халықаралық Конференция өтті	
2001 жыл. 29 тамыз	Семей полигонының жабылуына 10 жыл толуына және Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 10 жылдығына арналған «XXI ғасыр ядролық қарудан босатылған әлемге бағыт алу» тақырыбында Халықаралық Конференция болып өтті	
2001 жыл, 7 қыркүйек	Ақтау қаласында өткен Қазақстан жастарының I Конгресі	
2001 жыл, 16 желтоқсан	Қазақстан Тәуелсіздігінің 10 жылдығы	
2002 жыл	Денсаулық жылы	
2002 жыл, наурыз	Қазақстанның 2030 жылға дейінгі Даму стратегиясын іске асыру жөніндегі одан арғы шаралар туралы	

1	2	3
2002 жыл, 8-9 сәуір	II «Еуразия экономикалық Саммиті» (Алматы)	
2002 жыл, 4—6 маусым	Азиядағы ықпалдастық пен сенім шаралары жөніндегі Кеңестің I Саммиті (Алматы)	
2002 жыл, 23-24 қазан	Дүниежүзі қазақтарының II Құрылтайы (Түркістан)	
2002 жыл, қараша	Қазақстан Жастарының II Конгресі	
2003 жыл	Ауылды қолдау жылы	
2003 жыл	Ресейдегі Қазақстан жылы болып жарияланды	
2004 жыл	Қазақстандағы Ресей жылы	
2004 жыл, 19 қыркүйек	ҚР Парламенті мәжілісі сайлауы	
2004 жыл, 11 қазан	ҚР Президенті жарлығымен Қазақстанда 2005—2010 жылдары білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы бекітілді (бағдарлама біртіндеп 12 жылдық білім беруге көшуді көздейді)	
2004 жыл, 24 желтоқсан	Астанада Президент Резиденциясы Ақорданың ашылуы	
2005 жыл	Қауіпсіздік пен еңбекті қорғау жылы	
2005 жыл	Қазақстандық жастарға «Болашақ» бағдарламасы бойынша АҚШ пен Батыс Еуропа елдерінің жоғарғы оқу орындарында білім алуға мүмкіндік берілген	

1	2	3
2005 жыл, 28—30 қыркүйек	Дүниежүзі қазақтарының III Құрылтайы (Астана)	
2005 жыл, 4 желтоқсан	Президент сайлауы болып, Н.Ә.Назарбаев басым дауыспен (91,15%) жеңіске жетті	
2006 жыл, қаңтар	Қазақстан Республикасының жаңа Өнұраны қабылданды. Авторлары:Ж.Нәжімеденов; Н.Назарбаев (сөзі), Ш.Қалдаяқов (өні).	
2006 жыл, 31 наурыз	ҚР Парламентінің №222 қаулысы Қазақстан Республикасы үкіметінің 2006—2008 жылдарға арналған бағдарламасын және Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 1 наурыздағы <i>«Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елдердің қатарына кіру стратегиясы»</i> атты Қазақстан халқына Жолдауын бекітті.	
2010, 1-2 желтоқсан	Астана қаласында ЕҚЫҰ-ның саммиті өтті	
2011 жыл 31 қаңтар — 6 ақпан	Астана мен Алматы қалаларында VII Қысқы Азия ойындары өткізілді	
2011 жыл, 3 сәуір	Қазақстан Республикасында кезектен тыс Президент сайлауы өтті. Онда көпшілік дауыспен Н.Назарбаев жеңіске жетті.	

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	3
Курсты оқытудың ғылыми-әдістемелік мәселелері	4

I тарау. Қазақ халқының XVII—XX ғасырлардағы ұлт-азаттық, тәуелсіздік жолындағы күресі

§ 1. XVII — XVIII ғасырлардағы жоңғар шапқыншылығына қарсы азаттық күрес	14
§ 2. Жоңғар шапқыншылығына қарсы күрестің көшбастаушылары	15
§ 3. Қазақтардың Ресей империясының үстемдігіне қарсы ұлт-азаттық қозғалысы (XVIII—XX ғғ.)	17
§ 4. Сырым Датұлы бастаған ұлт-азаттық көтеріліс (1783 — 1797 жж.)	19
§ 5. Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы бастаған көтеріліс (1836—1838 жж.)	19
§§ 6-7. Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалыс (1837 — 1847 жж.)	20
§ 8. XIX ғасырдың 50—70-жылдарындағы және XX ғасырдың басындағы ұлт-азаттық қозғалыстар	21
§§ 9-10. 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыс	21
§ 11. 1929 — 1931 жылдардағы шаруалар көтерілістері	23
§§ 12-13. XX ғасырдың 20—80-жылдарындағы наразылықтар, көтерілістер, қозғалыстар	23

II тарау. XX ғасыр басындағы Қазақстандағы саяси партиялар мен ағымдар

§§14-15. Қазан төңкерісі қарсаңындағы саяси партиялар	24
---	----

III тарау. XX ғасырдың 20—30-жылдарындағы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси, мәдени жағдайы

§16. Қазақстанның ауыл шаруашылығы Жаңа экономикалық саясат (ЖЭС) жылдарында	30
§17. Қазақстан индустриясының дамуы	36
§18. Қазақстанның қоғамдық-саяси өмірі	41
§19. 20—30-жылдардағы Қазақстан мәдениеті	44

IV тарау. Қазақстан халықтарының этнографиясы

§20. Этнография ғылымы	47
§21. Қолданбалы өнер және оның салалары	52

V тарау. Кеңес дәуірінің алғашқы кезеңіндегі этнодемографиялық ахуал

- § 22. 20—30-жылдардағы этнодемографиялық ахуал 56
§ 23. Саяси қуғын-сүргін және халықтар депортациясы 58

VI тарау. Қазақстан Коммунистік партиясы мен комсомолы тарихынан

- § 24. Қазақстан Коммунистік партиясының тарихы 61
§ 25. Қазақстан Компартиясы басқару жүйесіндегі тоқырау 64
§ 26. Қазақстан Коммунистік Жастар одағының тарихынан 67

VII тарау. Қазақ диаспорасы

- § 27. Қазақ диаспорасының пайда болу тарихы 70
§ 28. XX ғасырдың бірінші жартысындағы тарихи оқиғалардың қазақ диаспорасының ұлғаюына тигізген әсері 73
§ 29. ТМД елдеріндегі қазақтар. Олардың Тәуелсіз Қазақстан Республикасымен қарым-қатынасы. Дүниежүзі қазақтарының Құрылтайы 77

VIII тарау. Тәуелсіз Қазақстан Республикасы (1991 — 2011 жж.)

- § 30. Қоғамдық-саяси саладағы өзгерістер 83
§§ 31-32. Тәуелсіз Қазақстанның экономикасы 85
§ 33. Қазақстанның дүниежүзілік ұйымдармен, шетелдермен экономикалық қарым-қатынасы 92
§ 34. Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты және халықаралық жағдайы 95
Қорытып-қайталау сабағы 97
Тәуелсіз Қазақстан 100

Учебно-методическое издание

**Турлыгул Тотай Тажиулы
Адамбосынов Кайрат Жумажанович
Раймбекова Майра Тасболатовна**

ИСТОРИЯ КАЗАХСТАНА

Методическое руководство

Пособие для учителей 11 классов естественно-математического
направления общеобразовательных школ

(на казахском языке)

Второе издание

Редакторы *Е. Жақыпов*
Көркемдеуші редакторы *Ж. Болатев*
Техникалық редакторы *А. Сәдуақасова*
Корректоры *Ж. Баймагамбетова*
Компьютерде беттеген *А. Ахметханқызы*

Баспаға Қазақстан Республикасы Білім және ғылым
министрлігінің № 0000001 мемлекеттік лицензиясы
2003 жылы 7 шілдеде берілген

ИБ № 2853

Басуға 29.04.11. қол қойылды. Пішім 84x108^{1/32}. Офсеттік қағаз.
Әріп түрі «Мектептік». Офсеттік басылым. Шартты баспа
табағы 5,88. Шартты бояулы беттаңбасы 5,98. Есептік баспа
табағы 6,02. Таралымы 2000 дана. Тапсырыс №

“Мектеп” баспасы, 050009, Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй

Факс.: 8(727) 394-37-58, 394-42-30.

Тел.: 8(727) 394-41-76, 394-42-34.

E-mail: mektep@mail.ru

Web-site: www.mektep.kz